Eger Memorial Book

Egri zsidók

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

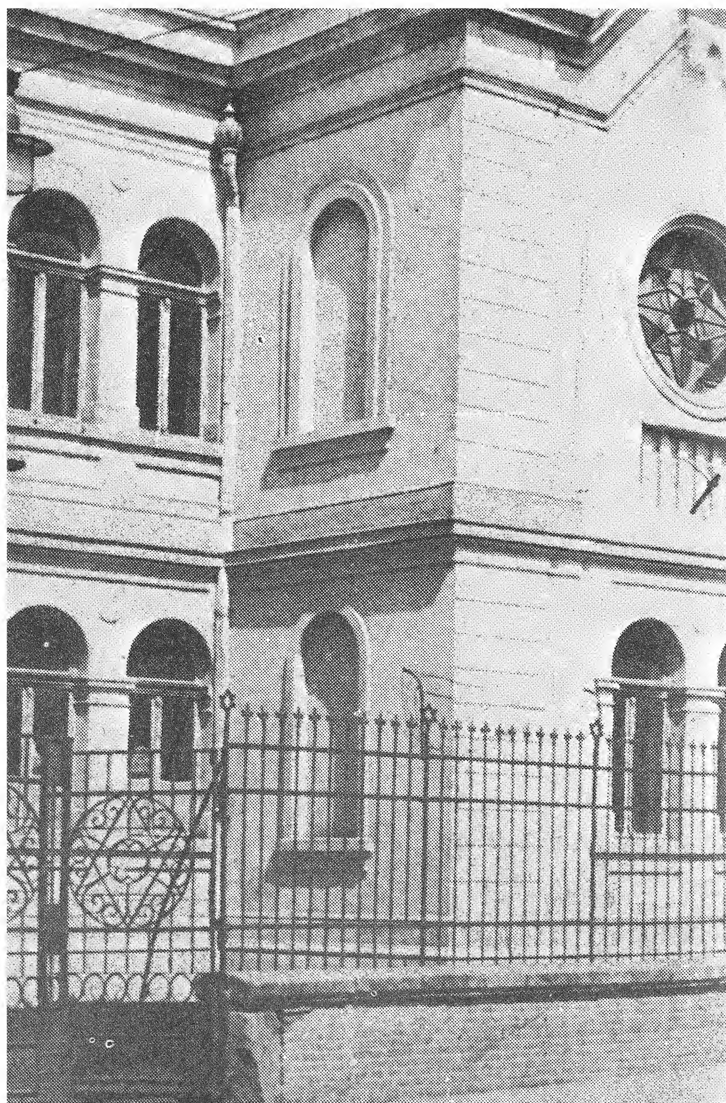
Original publication data

TITLE	Egri zsidók / [szerk., Ehrenfeld Arthur, Klein Tibor].
IMPRINT	100, 64 p., [16] leaves of plates : ill. ; 22 cm.
DESCRIPT	Jews -- Hungary -- Eger -- History.
SUBJECT	Eger (Hungary) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Hungary -- Eger.
	Ehrenfeld, Arthur.
ADD'L NAME	Klein, Tibor.
	Yehude 'Erla'u
ADD'L TITLE	Egri zsidók / [szerk., Ehrenfeld Arthur, Klein Tibor].

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

יהודי ערלאו

יהודי ערלאו

יהודי ערלאו

ה ו צ א ת
הוועד להנצחת זכר יהודי ערלאו
ירושלים, תשל"ה

כל המצער עצמו עם הציבור,
זוכה ורואה בנחמת הציבור.

(תענית יא.)

ע ר י כ ה:
אברהם אהרנפלד-אלקאי, ירושלים
מאיר קליין-זעירא, קיבוץ יסעור

מבוא

יהדות אגר אינה נבדלת מיהדות הונגריה. פריחתה וחורבנה הושפעו מאותם גורמים ומאותה מציאות, בה היתה נתונה יהדות הונגריה כולה. ובכל זאת אפשר למצוא הבדלים בחיי קהילתנו לעומת קהילות יהודיות אחרות — בשוני המיוחד בפרטי החיים. על התפתחותם של בני הקהילה השפיעו לא בתי הכנסת ובתי הספר בלבד, אלא גם „המבצר", ברכת השחייה, הרי הביק והמאטרה. בין מחנכינו היו לא רק הרבנים, המלמדים והמורים, אלא כל הסביבה החברתית המיוחדת של העיר.

את פרטי החיים היהודיים הללו ננסה להביא בפניכם להלן. לא חכמי היסטוריה חיברו את הספרון הזה — ולא בשביל היסטוריונים נכתב הוא. בשביל עצמנו חיברנוהו, ומעל לכול בשביל הדור החדש שבא בעקבותינו, בשביל ילדינו ונכדינו, כדי שיוכלו ללמוד את עולמם של אבות אבותיהם — עולם בו חיו, עבדו וקיימו חיים יהודיים קהילתיים למופת. ברצוננו להציג את מוסדות הקהילה ומנהיגיהם כפי שהם מצטיירים מכתבי עת עתיקים וכפי שהם מופיעים ועולים בזכרוננו החי.

במשך מאה שנה התקיימה ופרחה הקהילה היהודית באגר. בזמן קצר יחסית ייצרו אבותינו דברים נפלאים: פיתחו את ענפי התעשייה הזעירה והמסחר בעיר קטנה, שזה עתה השתחררה מכבלי הכלכלה הפיאודלית. בקהילה הקטנה קמו מוסדות דתיים, תרבותיים וחברתיים אשר התקיימו בכבוד והיו לתפארת היהדות באגר.

מי יתן ונצליח לרשת את דוגמת פועלם ומעשיהם של אבותינו גם לדורות הבאים אחרינו.

באחד מימיו הסוערים של חודש יוני 1944 העיר הוציאה מקרבה את אזרחיה היהודים. „ויאַ דולורוזה" אמנם נמצאת כאן בירושלים לקתולים האדוקים של אגר. אך בשבילנו דרך הייסורים מתחילה בשביליה הפתלתלים של הגיטו ונמשכה לאורך 16 ק"מ עד לבית החרושת ללבנים בקרצ׳נד ומשם לתחנת הרכבת במאקלאר. בדרך זו גרשו והובילו את הורינו, אחינו, ילדינו וכל יקירינו לקראת מחנות המוות. אזרחיה היהודים של אגר, זקן וטף, יותר מאלף וחמש מאות נפש עברו דרך ייסורים זו — ולא כמו ב„ויא דולורוזה" — כאן לא נמצאו כאלה שהקלו על סבלם, ואף אחד לא תמך בכושלים, אף אחת לא נגבה את הזעה מעל מצחם של הסובלים. מה שליווה אותם, היה זה חיוך של שמחה לאיד, או במקרה הטוב, אדישות משוועת מצד אזרחי העיר.

רבון העולמים! כיצד תוכל לסלוח להם על זה!?

אברהם אהרנפלד־אלקאי

ירושלים, חנוכה תשל"ה.

תולדות היהודים באגר בתקופה קדומה

ניתן לשער כי לפני מאות בשנים כבר היו יהודים באגר, אף כי התעודות והמקורות אינם מאשרים עובדה זאת באופן חד־משמעי.

העקבות הראשונות מובילות עד שנת 1420. מקורות הונגריים עתיקים מאותה תקופה מזכירים יהודי בשם עוזריאל האגרי „אשר חיבר פיוטים ושירי תהילה לכל יום מימות השנה". אמנם מפרשי תעודות אחדים סוברים שחלה טעות בתעתיק השם ובמקום „האגרי" צריך לקרוא „העזרי".

בצוואתו של אנדריאס צ׳טנקי (Csetneki András) משנת 1465 נזכרה רשימת דברי ערך ותכשיטיו של הנ"ל אשר נמצאים „אצל היהודי יוסא".

בשנים 1560 ו־61 הזמין אַנטל ורנצ׳יץ׳ (Verancsics Antal) הבישוף של אגר יהודים מארצות מורוויה ובאווריה שמלאכתם בייצור הזכוכית כדי להתקין זגוגיות במבני המבצר של אגר אשר ניזוקו בשנת 1552 בהסתערות הטורקים על המבצר.

ראוי להזכיר שאותו בישוף נשא ונתן עם דון יוסף נשיא נסיך נכסוס בעיר קונסטנטינופול בשנת 1567. דון יוסף נשיא היה כידוע שר יהודי אצל הסולטן, והבישוף כתב עליו המלצות במילים חמות באיגרתו אל הקיסר מקסימיליאן. לכן סביר להניח שהבישוף וורנצ׳יץ׳ ראה בעין יפה התיישבות יהודים בעירו — באגר.

בתקופת השלטון הטורקי, בכל שטחי הכיבוש, כך גם באגר, התיישבו יהודים מגורשי ספרד משנת 1492. הם מצאו מקום מקלט בארצות שנכבשו ע"י האיסלם. יהודים אלה דברו ספרדית־יהודית ונהגו לפי נוסח ואורח חיים ספרדיים. ייסדו קהילה עצמאית ובשאלות הלכתיות פנו לרבני קונסטנטינופול וסלוניקי. מצבם היה טוב. ניתן להם לחכור קרקעות ולעסוק במסחר באופן חופשי — ואף למעמד של פקידי ממשלה בכירים הגיעו. באו יחד עם הטורקים ויחד איתם גם עזבו בשנת 1686. אחדים הגיעו בזמן הטורקים למעמד של מפקד צבא. על כך מעידות תלונותיהם של ההונגרים ממחוז נוגרד אשר קבלו על „הפחה היהודי ממחט מאגר" שהסב להם נזקים קשים ברכוש ובנפש ע"י חייליו הטורקים.

רבי שמחה כהן מבודא מזכיר בשנת 1660 את קהילת אגר ברשימת הקהילות אשר בהן נכתבו גיטי נשים.

לפי ד"ר יהודה מרטון, היסטוריון ירושלמי, נמצאים על חומות ירושלים ועל חומות המבצר באגר אותם סימני ארדיכלות. יש לשער אפוא שהבנאים אשר הקימו את חומות ירושלים בשנת 1536, עבדו על ביצורי חומות אגר 25—30 שנים מאוחר יותר.

עם מיגור השלטון הטורקי לא נשארו יהודים רבים באגר. אחד מפקידיו של אדם בטהני (Batthányi Ádám) עוד רשם בספר החשבונות שלו משנת 1693 את הסעיף: „כספי יהודי מאגר 7500 דינר", אבל כעבור שנתיים, מ־1695, אנו קוראים על הסכם בין גיאורג פנשי (Fenessy György) הבישוף של העיר לבין מוסדות העיר ולפי ההסכם „כופרים — כנראה חסידי לוטר — וכן יהודים לא יגורו בעיר.

על קיומו הנאמן של הסכם זה מעידה איגרתו של המלך ליאופולד אל הבישוף אשר בה מצווה המלך לשחרר מיד מן המעצר שני יהודים שנכלאו שם ללא עוול בכפם. הבישוף נצטווה לדאוג לכך שכל רע לא יאונה לשניים אלה, לא בגופם ולא ברכושם. יהודים אלה סחרו באגר במשך שנים רבות ואף חתמו על הסכמים עם פקידי השלטון בדבר הפעלת מבשלת־שיכר בעיר. סביר להניח שהיהודים הנ"ל עברו על האיסור לשהות בעיר יותר מ־2—3 ימים.

תעודה אחרת — משנת 1715 — מספרת על יהודי פושט רגל, שברח מאגר. אין זה בטוח שיהודי זה אכן גר באגר באופן קבוע.

מאיגרתו של המלך אל שלטונות המחוז בשנת 1719 נודע לנו שליהודי עמנואל אופנהיימר (Oppenheimer Emánuel) היה מחסן תבואה באגר. בטוח, שהוא בעצמו לא היה גר שם.

בשנת 1767 קיבלו השלטונות הממשלתיים הודעה על העובדה שבאגר ובמחוזות הסמוכים לה לא גר אף יהודי.

קרוב לודאי שבסוף המאה ה־18 ובתחילת המאה ה־19 — בעיקבות הגישות הליברליות של השלטונות — חל שינוי לטובה ורשיונות לשהייה ממושכת בעיר ניתנו ליהודים ביתר קלות. שמעון פישר הוא היהודי הראשון אשר יודעים עליו שביקש רשות למגורי קבע בשנת 1825 ובקשתו נענתה בשנת 1832 יחד עם יהודי אחר בשם נפתלי שוורץ בהמלצתו של הבישוף פירקר. פישר

עסק בבישול שיכר ושוורץ בבורסקאות. ניתן להם הרשיון לגור בפרברי העיר.

הקהילה האחידה

בשנת 1840 נכנס לתוקפו החוק אשר איפשר התיישבות היהודים בכל שטחה של הונגריה. עד לזמן זה התגוררו היהודים בכפרים בסביבת העיר, כמו קרצ׳נד, פלשו־טרקני, בוקז׳רץ׳, צ׳רפפלו וכיו״ב — ומכאן נסעו לאגר לרגל עסקיהם. כבר בשנת 1841 התארגנה הקהילה ובין מייסדיה היו אישטוון־נפתלי שוורץ, בעל טחנת הקמח, אהרון מצנר — סוחר עורות, שמואל פרסלר — תעשיין־כוהל, יעקב ברודי — סוחר תבואה (אביו של הסופר המפורסם אלכסנדר ברודי) ושמואל בינט — חקלאי. בשנת 1843 נוסדה החברה־קדישא שמנתה 27 חברים.

רבה הראשון של הקהילה היה הרב יוסף הירש ווייס, אשר בגיל 40 בא למלא את תפקידיו של רב הקהילה. מוצאו היה ממחוז ניטרה ומשם הביא איתו את רוחה של האורתודוכסיה ה„אוברלנדית״ הבלתי־מתפשרת. ובתור נציגה הנאמן של רוח זו התנגד לכל תנועה דתית מחדשת: גם לחסידות וגם לריפורמה. מעניין לציין שבנו של הרב האורתודוכסי האדוק, אהרון ווייז היה ברבות הימים אחד ממייסדיו של הסמינר היהודי לתיאולוגיה בניו־יורק, שנוסדה ברוח היהדות הקונסרווטיבית ובנו של הנ״ל סטיפן שמואל ווייס, הרב הריפורמי — אחד מחלוצי הציונות ביבשת אמריקה — היה לאחת הדמויות הבולטות מבין מנהיגי היהדות העולמית.

הרב י. ה. ווייס תמך במאבקה של הונגריה לשחרור לאומי, והיה אחד מנאמניו של הרעיון ודוברו המסור. עם כשלון המאבק לשחרור הלאומי, נאלץ הרב ווייס להימלט. הוא מצא מקלט באחד המנזרים וזכה להגנת הבישוף מאגר. מאוחר יותר נתפס והובא לווינה, שם התייסר בכלא ובחקירות קשות. בית המשפט זכהו — אך הסבל והייסורים השאירו עקבות במצב בריאותו. עובדה זו מתבררת מדו״ח כספי של החברה־קדישא משנת 1853,

לפיו זכאי הד״ר ברונאואר לקבל מקופת החברה 3 דינרי זהב בעד הטיפול הרפואי ברב ווייס.

י. גרינבאום, ממנהיגי הקהילה, הוציא לאור בשנת 1862 פמפלט, ממנו אנו למדים שהיחס בין הרב לבין קהילתו היה תמיד מתוח. הריב הזה העסיק לפעמים גם את רבני הקהילות השכנות, גם את השלטונות העירוניים ואפילו את המשטרה.

זמן קצר אחר ייסוד הקהילה נבנה בית הכנסת על שפת הנחל אגר. בשנת 1855 נפתח בית הספר העממי היהודי עם 4 כיתות. מספר היהודים באגר בשנת 1858 היה 861. בכפרי הסביבה חיו כ־680 יהודים. בשנת 1869 מנתה הקהילה 1370 נפשות, כ־7.2% מכלל האוכלוסיה וב־1880 הגיע מספר היהודים ל־2328, 11.3% מכלל האוכלוסיה.

התערות היהודים בחיי העיר נעשתה ללא חיכוכים. השפעת משפטי עלילת הדם בשנת 1882 הורגשה בוודאי גם באגר. כאשר נודע לבישוף שמשא כי בבית הדפוס שלו הודפסו כרוזים אנטישמיים — ציווה באופן נמרץ להימנע מכך בעתיד.

כתוצאה מהקונגרס הארצי של יהדות הונגריה בשנים 1868—69 נתפלגה יהדות המדינה לשני מחנות. „המתקדמים" התארגנו לבד והדבקים במסורת הקימו את קהילות האורתודוכסים. קהילת אגר לא הצטרפה לאף אחד מהאירגונים הנ״ל, היא דגלה ברעיון: להשאיר את המצב כפי שהיה לפני הפילוג בקונגרס — ומכאן השם „סטאטוס קוו אנטה".

אחדות הקהילה הופרעה בכל זאת. בשנת 1877 רצה חלק מבני הקהילה להקים קהילה ניאולוגית. תוכנית זו נכשלה אמנם עקב התנגדותם העזה של נאמני המסורת השמרנית, אך הוויכוחים העזים הובילו עד כדי עזיבתם של כ־30 חרדים ובראשם הרב הראשי, להקמת בית תפילה משלהם באולם שניתן להם למטרה זו בשטח טחנת הקמח שברשות אישטוון־נפתלי שוורץ. בית תפילה נפרד זה היה למעשה היסוד להקמת קהילה אורתודוכסית באגר.

אחרי מות הרב י. ה. ווייס ז״ל, בשנת 1879 הוקמה הקהילה האורתודוכסית העצמאית. בית הכנסת הישן ובית הספר נשארו ברשות הקהילה המקורית. האורתודוכסים בנו לעצמם בית כנסת חדש בקצה הרחוב קאפטלן.

בית הספר

בית הספר העממי היהודי באגר נוסד בשנת 1855. מבין האישים שטרחו ללא לאות להקמתו, יש להזכיר במיוחד שלושה אנשים, אשר ללא ספק זכאים להנצחת שמותיהם ופעלם, והם: ראש הקהילה אישטוון־נפתלי שוורץ, יושב ראש וועד ביה״ס ד״ר שומא שנברגר ומור דצ׳י. ד״ר שנברגר שימש בתפקידו זה עד סוף המאה הקודמת.

בית הספר נפתח תחילה עם שלוש כיתות, אולם כעבור ארבע שנים נוספה הכיתה הרביעית ובהוראה עסקו ארבעה מורים ומורה למלאכת־יד. הוצאות האחזקה כוסו בחלקן מדמי הלימוד ובחלקן הגדול יותר מקופת הקהילה. במשך 8 שנים התאכסן ביה״ס בבית שכור ורק בשנת 1863 נבנה בניין ביה״ס על מגרש הקהילה ביוזמתו הברוכה של ראש הקהל יוסף גרינבאום. הבניין החדש והיפה כלל ארבעה אולמות רחבי ידיים ועל ידו חצר גדולה. שפות ההוראה היו בתחילה הונגרית וגרמנית. לימוד התנ״ך התנהל בתירגום לשפה הגרמנית, תרגילי הלשון והכתיב נעשו בשפה ההונגרית.

בשנות ה־50 נאלצה ההנהלה להאבק קשות בעד לימודי הלשון ההונגרית מול התנגדות השלטונות. מסופר, שבביקורי המפקח האזורי מיכאל האס — מאוחר יותר הבישוף בקושיצה — זכו מורי ביה״ס לגערות מפי המפקח בשל ההוראה בשפה ההונגרית. הוא העיר: „הנכם יהודים, סוחרים. למה לכם שפת המטבח הזאת? די לכם בגרמנית!״

תוכנית הלימודים התבססה על 12 שעות בשבוע בעברית, 12 שעות בהונגרית ו־8 בגרמנית. החופש הגדול הועבר לתקופת החגים — בחודשים אלול ותשרי.

עם כניסת חוק החינוך העממי החדש בשנת 1868 הציעו שלטונות העיר לראשי הקהילה למסור את בית הספר לרשות העיריה כדי להופכו לבית ספר כללי, אל־דתי. ההצעה נדחתה בהמלצתו של יושב ראש וועד ביה״ס, ד״ר שומא שנברגר. את סיבת ההתנגדות נימקו ברצונה של הקהילה להמשיך ולקיים חינוך יהודי עצמאי ונוסף לזה להבטיח את רמת ביה״ס שיצאו

לו מוניטין בכל האיזור כאחד מבין בתי הספר המעולים ביותר. למען מטרות אלה מוכנה הקהילה להביא קורבנות גם בעתיד.

אחרי 1868 היתה השפה ההונגרית לשפת ההוראה הבלעדית. רק בכיתות ג׳—ד׳ למדו את השפה הגרמנית בשתי שעות בשבוע. בשנת 1887 נוסדה חברת מלביש ערומים, אשר דאגה לביגוד חם מדי שנה, לקראת החורף לכ־12 תלמידים עניים. לצורכי הבנות העניות דאגה „חברת הנשים היהודית״.

לימודי הדת נתקיימו ב־6—8 שעות בשבוע. נלמדו סיפורי התנ״ך, תירגומי מקרא ותפילה. בשבתות ובחגים נתקיימו תפילות בציבור, בהן המורים הסבירו לתלמידים את פרשת השבוע. את לימודי הדת ביתר בתי הספר בעיר קיימו הרב והמורים.

בשנת 1895 מנה ביה״ס 262 תלמיד. דמי הלימוד היו מ־80 קרויצר עד פורינט אחד ו־40 קרויצר. 40% מהתלמידים היו משוחררים מתשלום. הוצאות אחזקת ביה״ס הסתכמו ב־4200 פורינט לשנה. (2200 פורינט מקופת הקהילה, 1800 פורינט מדמי הלימוד, 200 פורינט ממסי בי״ס). כל הוצאות הקהילה באותה התקופה הסתכמו ב־13,000 פורינט לשנה. עד סוף המאה הקודמת אף גורם עירוני או ממשלתי לא סייע בהחזקת ביה״ס היהודי. משכורתם השנתית של המורים היתה 700 פורינט ושל המורות 600 פ׳.

להלן כמה שמות מסגל המורים: ד״ר לזר שנברגר, ליפוט קנפפלר, שומא דויטש, וולמוש הן. בשנת 1896 מנהל ביה״ס היה מור לקנר (משנת 1855) ומורי ביה״ס: לזר מילר (מ־1861), שומא וייס (מ־1880), תריזה ציגלר־פלדש (מ־1882) ויוהנה לקנר־יולס — המורה למלאכה (משנת 1857).

קהילת האורתודוכסים

בכל רחבי הונגריה התארגנו קהילות אורתודוכסיות, לרוב כבר בשנת 1871. הן התבדלו בקפדנות רבה מקהילות הניאולוגים. באגר התנהל התהליך הזה בכמה שנים מאוחר יותר. דיברנו כבר על התסיסה בקרב הקהילה שמררה את שנות חייו האחרונות של הרב האדוק י. צ. וייס ושגרמה לפרישתם של כשלושים בעלי בתים

מתוך מתפללי בית הכנסת. הקרע התרחב עוד יותר אחרי מות הרב. מרבית בני הקהילה ביקשו לבחור במקומו רב מודרני, בוגר בית המדרש לרבנים בפשט, ואילו המיעוט השמרני רצה לראות על כס הרבנות חכם ירא שמים, זהיר במצוה קלה כבחמורה. אלה היו מייסדי הקהילה האורתודוכסית האוטונומית שקמה בשנת 1879.

לרבם הראשון — שבגלל הסוף האכזרי, למרבה הצער, היה גם האחרון — נבחר בשנת תרמ״א הרב הצעיר ששמו ושמעו כבר אז הלכו לפניו, רבי שמעון סופר (שרייבר) משושלת הרבנים המפורסמת בפרסבורג, בנו של בעל ה„כתב סופר" ובן בנו של בעל ה„חתם סופר" זצוק״ל. המסורת המקומית מספרת שבתחנת הרכבת חכתה לרב החדש משלחת רכובה על סוסים ובפתח בית הכנסת — שבנייתו נגמרה באותה שנה — ברכו אותו דייני הקהילה, הרב ישראל וקסלר והרב יצחק כף, כשספרי תורה בידיהם.

הרב שמעון סופר — כמו קודמו — שמר בקנאות על הרוח האורתודוכסי ה„אוברלנדי" בקהילתו. לא נתן דריסת רגל ל„חסידים" בבית הכנסת להנהיג סידור תפילות בנוסח ספרדי, לרקוד בהקפות שמחת תורה וכדומה. המנהגים האלה בין כה וכה לא היו לרוחם של בני הקהילה. רק בסוף שנות העשרים הצליחה להתארגן קבוצה קטנה של „חסידים" במנהיגותו של ר׳ יעקב גרינפלד ופרשה להתפלל במנין נפרד בבית המדרש שבחצר בית הכנסת הגדול. אמנם אופנת ה„שטריימל" לא התאזרחה אף בקרבם.

להלן בניספח נביא את מאמרו של הרב אברהם סופר, אשר בו העריך את תולדות חיי אביו ופעלו.

כשהזקין הרב שמעון סופר, התקינו לו דרגש עם בדים לשאת אותו בו. בימי חג ומועד היו מושיבים את הרב על הדרגש כדי להוביל אותו אל בית הכנסת. בו הובל גם אל הרכבת, שהסיעה אל תא הגאז והכבשן את הרב הישיש, בן ה־96, שהיה זיוה ושבחה של קהילתו והדרה של האורתודוכסיה בהונגריה במשך 64 שנים.

במשרת דיין הקהילה כיהן במשך יותר מיובל שנים הרב יצחק כף. היה מחמיר בענייני איסור והתר. בענייני הלכה קיבל בענווה את פסק דינו של הרב הראשי, הצעיר ממנו בשנים, אפילו במקרה שהיה חולק עליו.

להלן בניספח נביא את מאמרו של ר׳ אברהם כף, אשר בו העריך את תולדות חיי אבי אביו ופעלו.

חיבה יתרה היתה נודעת לו שלא נטל חלק בגורל קהילתו, אלא נאסף אל עמיו זקן ושבע ימים בשנת תרפ״ט בגיל 84 שנים. ספרו „לקיטת יצחק בן אברהם״ על ספר בראשית, יצא לאור עוד בהונגריה, ואילו יתר כתבי היד המרובים שלו שהכילו חידושים בכל מקצועות התורה, רובם נאבדו בימות השואה וממיעוטם שנשארו, הוציאו לאור נכדיו, שני ספרים, במדינת ישראל.

הרב משה שרייבר, בנו של הרב הראשי, נבחר למשרת דיין ואב בית דין בשנת 1915. במשך כל שנות פעולתו המבורכת עמד בקשר הדוק עם בני קהילתו. השתתף בשמחתם וביגונם, נשא על לבו דאגותיהם. התפלל יחד אתם ערב ובוקר בבית הכנסת ובכל שבת אחרי הצהרים הרצה לקהל בפרשת השבוע ובפרקי אבות. את הרצאתו תיבל בסיפורים מעניינים שהמחישו את הנושא המופשט. הודות לכך שהסביר פנים לכל אדם והודות לאישיותו האנושית ודרך שיחו הידידותית היה אהוב בכל העיר ולא בקרב קהילתו בלבד. הוציא לאור ספר שאלות ותשובות בשם „יד סופר״. נגזר עליו לעמוד בכל הייסורים שפקדו את קהילתו, עד מותו מות קדושים.

להלן בניספח נביא את מאמרו של הרב יוחנן סופר, אשר בו העריך את תולדות חיי אביו ופעלו.

הקהילה החזיקה מוסד תלמוד תורה בן שתי כיתות. בכיתה הראשונה למדו התלמידים לקרוא עברית ולהתפלל, בשניה למדו חומש עם רש״י לפי סדר פרשיות השבוע. מבין מלמדי המוסד רשמנו את שמותיהם של ר׳ מ. הירשלר, ר׳ יצחק פריש, ר׳ משה יהודה גריינר, ר׳ אליעזר הוך, ר׳ דניאל פרלצווייג, ר׳ שמואל לווינגר. חברת „יסוד התורה״ החזיקה ישיבה קטנה, אשר בה נלמדו משנה וגמרא עם פירושים ושולחן ערוך.

אנשי ה„שס־חברה״ התקבצו ערב־ערב במשרד הקהילה ללימוד דף גמרא בין מנחה למעריב בהרצאתו של ר׳ נפתלי שוורץ, ר׳ יצחק אייזיק רוזנברג ולבסוף של ר׳ שלום פולק. מלבד זה חילקו ביניהם החברים את כל הש״ס למטרת לימוד עצמאי ובדרך זו

כל מסכתות התלמוד נלמדו באגר בכל שנה. מנהג יפה היה נהוג בחברה, שחבריה ביקרו אצל בחורי הישיבה, כאשר אלה הגיעו הביתה לחופשתם בין הזמנים. הגישו להם תשורות מה ושוחחו אתם על לימודיהם. רוב הבחורים מאגר למדו בישיבת וורפליט הסמוכה, חלק מהם בישיבות שאיוסט פטר, דברצן ואחדים מהם הגיעו אפילו לישיבת גאלאנטה הרחוקה.

מזכיר הקהילה היה עד מלחמת העולם הראשונה ר' דניאל רייס, אחריו חתנו ר' נפתלי בנדיקט ובסוף ר' דוד בלאס.

חזניה של הקהילה היו כולם תלמידי חכמים, שמלבד למדנותם היה קולם נעים ומעורב בדעת עם הבריות. אחרי ר' שמואל קליין כיהן בתפקיד הזה ר' מרדכי פלדמן, אחריו ר' משה שולהוף ובעשור האחרון לפני השואה ר' יוסף חיים גוטליב. ר' מרדכי פלדמן עבר באמצע שנות העשרים לגור בפרסבורג. עם תחילת רדיפות היהודים בסלובקיה חיפש ומצא מקלט בין בני קהילתו הקודמת באגר וכאשר נגזרה הגזרה, הלך יחד אתם לדרכו האחרונה לקראת הסוף הנורא.

במשרת ש"ץ ושו"ב עסק באמונה במשך יותר מיובל שנים ר' משה יהושע בלאס. הוא מילא גם את תפקיד המוהל. בפנקסו הקטן, ב„מוהל־ביכל", נרשמו אלפי שמות, שמותיהם של אלו, אשר הוא הכניס אותם בבריתו של אברהם אבינו ע"ה. יורשו ר' משה דוד הלוי ביליצר ליווה את הקהילה לאושוויץ.

ר' יעקב וייזר שרת בתור שמש במשך עשרות בשנים. מילתא דבדיחותא היתה תמיד שגורה בפיו וגם זה תרם לכך שהוא היה מקובל על הבריות. אחריו עבד בתפקיד זה חתנו ר' י. רובין.

ראשי הקהילה ופרנסיה שמרו בכל עת על מטרות האורתודוכסיה ושקדו בקפדנות על אורח חיים מסורתי כדת וכדין. ר' נפתלי שוורץ, שהיה ראש הקהל לפני מלחמת העולם הראשונה, נפטר בדמי ימיו. א. לוסטיג ואברהם ריינר כיהנו חליפות בתפקיד זה עד סוף שנות השלושים. בהנהלה האחרונה לפני השואה השתתפו: ד"ר ל. פישר — ראש הקהל, שלמה כ"ץ — סגן ראש הקהל, משה זאב אהרנפלד ודוד הולנדר — גבאים, נפתלי שוורץ — גזבר.

הרב אברהם סופר על אביו זצ"ל

הנני מוצא לנכון לתאר כאן בקוים אחדים את דרכי חייו של אדוני אבי מו"ר זצוק"ל, שהיו כולם מוקדשים לתורה ועבודה וגמילות חסדים — אעפ"י שאינני ראוי להעריכם כראוי; להעריך גדולתו של איש נעלה ונשגב דרוש שהמעריך יהיה לכה"פ קרוב למדרגת הנערך... ואולי יעוררו קוים מעטים אלה את יוצאי חלציו ותלמידיו ללכת בעקבותיו.

אדוני אבי מו"ר זצוק"ל נולד בעיר פרשבורג, עיר ואם בישראל לאביו מרן רשכבה"ג בעל הכתב סופר זצוק"ל בשנת תר"י. כשהיה עוד ילד רך התמסר ללמוד תורה בהתמדה רבה ובשקדנות נפלאה, וכמה פעמים שמעתי ממנו, שעוד לפני שמלאו לו שלוש עשרה שנים כבר הספיק לסיים מס' ביצה ששים פעם. עוד מימי נעוריו התנהג במדת החסידות, שהיתה לו לקו בכל דרכי חייו, עד שאביו בעל הכתב סופר זצ"ל היה רגיל לומר עליו: „שמעון בני חסיד".

אאמו"ר זצ"ל נבחר לרב אב"ד בעיר ערלוי כשהיה עוד צעיר בשנים. כל ימי חייו ישב על כסא הרבנות בעיר קטנה זו. קהלות גדולות, ביניהן הקהלה בעיר הבירה בודפסט ובאונגוואר, בחרו בו לרב, אבל הוא לא נענה להן, משום שחשש, פן ואולי לא יעלה בידו בשבתו בעיר גדולה לגדל בניו ובנותיו בדרכי התורה והיראה. בקהלתו הקטנה היה חי על משכורתו הזעומה. סרב לקבל מתנות אפילו בשעת דחקו — חוץ מידידיו וממקורביו קרבה נפשית אמיתית וגם זה רק במקרים מיוחדים — ובעוד שהוא ואנשי ביתו סבלו מעניות, היה חושך לו כסף ממשכורתו לצרכי צדקה ובפרט כדי להוציא לאור את כתבי אביו הכתב סופר וזקנו החתם סופר זצ"ל. (שמעתי מפיו שפעם ביום שבת היה יושב על שולחנו ונאנח מר על שחסרים לו האמצעים הכספיים להו"ל ספרי אבותיו ז"ל; „לבקש עזרה מאחרים אינני רוצה, משום שאני חושש לכבוד התורה". וכשאמי מורתי הצדקת מרת מלכה אסתר ע"ה, נכדת החתם סופר זצ"ל, שמעה את דבריו, קמה והוציאה את כל תכשיטיה הרבים שהיו לה מבית אביה הגאון הצדיק ר' זלמן שפיצר זצ"ל רב בעיר וין והניחתם לפניו באמרה: „הנני מקדישה כל החפצים האלה להדפסת ספרי דודי הכתב סופר וזקני

החתם סופר" — אאמו"ר ז"ל צוה לחרות דבר זה על מצבת קבורת אמי מורתי ע"ה). ואלה הספרים שאאמו"ר זצ"ל זכה להוציאם לאור: חידושי החתם סופר למס' נדרים ולמס' שבת, תורת משה על התורה לחתם סופר ג' חלקים, שו"ת חתם סופר חלק שביעי, שו"ת כתב סופר על שו"ע יורה דעה, שני חלקים, שו"ת כתב סופר על שו"ע אבן עזר, שני חלקים, חידושי כתב סופר למס' חולין, כתב סופר על הגדה של פסח. את ספרי אבותיו עטר בהערות והוספות פרי עטו בהעלם שמו ברוב המקומות. מעולם לא שלח ספרים לנגידים ונדיבים, כי מאוד מאוד היה חושש לבזיון התורה. לעומת זה נתן ספרים רבים במתנה לתלמידי חכמים עניים ובפרט לת"ח בארצנו הקדושה.

את ספרו הוא בהלכה קרא בשם „התעוררות תשובה" ועל כל עמוד ועמוד הדפיס „אין לסמוך על הוראה זו כלל", סימן לענוותנותו הרבה. בכל ענין קשה שבא לפניו היה נועץ עם גדולי וגאוני זמנו, אם רק היתה אפשרות בדבר. בקשרי ידידות ואהבה היה קשור רבות בשנים לרבנים הגאונים ברוסיא עוד מזמן שגר בארץ רוסיא בערי קיוב, דובנא ואומאן (בשנות תרל"ד עד תר"מ בערך), ונערץ ואהוב היה על כולם. ואם אמנם היה מצנועי לכת בדרכי ה' ונותן כבוד לכל אדם כקטון כגדול, בכל זאת במקום שחשב שעת לעשות לטובת הכלל ולהקלת מצוקתו, לא ידע הסוס ורתת ולא נרתע לעמוד על דעתו, גם אם התנגדה להוראת הרבנים הגדולים במדינתו, מדינת הונגריא. וזכורני שכמה וכמה פעמים נגרמו לו ע"י כך קשיים שונים ומצב בלתי נעים, ואעפ"כ לא חזר מדבריו שנאמרו לשם שמים מבלי שום נטיה ופנייה. בימי מלחמת העולם הראשונה הציע לרבני מנהלי המשרד המרכזי של הקהלות החרדות בהונגריא, שיתירו אכילת קטניות בימי חג הפסח — ולא הסכימו לו. אז קם והדפיס כרוזים לאלפים והפיצם בכל רחבי המדינה ובכל מחנות הצבא, ובהם הורה לאחב"י שיאכלו וישבעו בימי פסח שנה זו ממיני קטניות, והוא מקבל על עצמו את האחריות לדבר... פעמים רבות פנה אל הצבור הרחב בכרוזים וק"ק לאפרושי מאיסורא ולעוררם בתשובה, פעם בחתימת שמו, פעם בעלום שמו. הוא טרח ויגע הרבה עד שעלתה לו ליסד חברת שומרי שבת במדינת הונגריא, שתפקידה היה להמציא לצעירים חרדים מקומות עבודה אצל סוחרים ובעלי אומנות שומרי שבת ולתמוך תמיכה כספית

במחוסרי עבודה כדי שלא יבואו לידי נסיון לעבוד אצל מחללי שבת. שנים רבות עמדה חברה זו על משמרתה ותפקידה.

קשר אמיץ ואהבה עזה היה קשור לארצנו הקדושה. כל ימי חייו היה לנגד עיניו להשתקע בירושלים עיה״ק תובב״א. עוד לפני שנים רבות קנה לו חלקת שדה קטנה בארץ, כדי שיהיה לו חלק באה״ק ושיקיים לכה״פ ע״י שליח את המצוות התלויות בארץ. בשנת תרע״א עמד בראש חברת „מוריה״ (שנוסדה ע״י הה״ג מהור״ר מאיר לרנר זצ״ל אבדק״ק אלטונא), שמטרתה היתה ליישב אנשים שומרי תורה ומצוות באה״ק ולהמציא להם פרנסה בכבוד בעמל ידיהם. גם בענין זה נתקל בהתנגדות כמה גדולי מדינתו, אבל הוא לא נרתע לאחוריו, וחתנו, הוא גיסי הגה״צ מוה״ר משה דייטש זצ״ל אבדק״ק למש ואח״כ בסובטיצא, נסע למדינת אשכנז ושאר ארצות לדרוש ולעבוד לטובת חברה זו.

אחרי מלחמת העולם הראשונה כאשר רבים מאחב״י התכוננו להגר למדינת הים, השתדל בכל כוחו להשפיע עליהם שישימו פניהם לאה״ק כדי להשתקע שם.

עשרות בשנים למד כל יום ויום, מלבד שעוריו בעיון, פרק בנביאים וכתובים עם פירוש רש״י ומצודות דוד (ומרגלא בפומיה: „אין לך ספר מוסר טוב ומועיל יותר מפרק תנ״ך״), פרק במשניות עם פי׳ הרע״ב וכמה הלכות בספר היד להרמב״ם עד שסיים כל הספרים האלו וחזר חלילה. פעמים רבות שמעתי מפיו שהחתם סופר זצ״ל היה רגיל לומר לבנו הכתב סופר זצ״ל: למד הרבה גמרא עם רש״י, ובכל מקום שרש״י מביא „לישנא אחרינא״ דלוג עליה ותלמדנה רק כשתלמד את הענין בעיון, למד הרבה שולחן ערוך חלק חושן משפט רק עם הסמ״ע, ואת הש״ך תלמד כשתצטרך לעיין בעומקה של הלכה. — עם תלמידיו בחורי ישיבתו למד אאמו״ר זצ״ל בשעור עיון גמרא רש״י ותוספות והרא״ש מתוך הספר, ואת שיטות שאר הראשונים והאחרונים להלכה סדר לפניהם בעל פה; את הקדמת הרמב״ם לפירוש המשניות קבע לשיעור עיון עם בחורי ישיבתו.

לאהבתו לבריות לא היתה קץ וקצבה. פזר ונתן למעלה מיכלתו לעניים תלמידי חכמים, השיא כמה וכמה יתומות עניות, המציא פרנסה לנצרכים — וכל זה בדרך כבוד גדול ובצורה עדינה, כדי שלא לבייש את העלובים. בכל שלש הרגלים שלח לכל

האלמנות המטופלות שבעירו סכומי כסף לצרכי יום טוב ולאלה, שלא היתה חזקה עליהן שהן מקפידות בדיני כשרות, שלח ביצים וקמח ושאר צרכי אוכל. אבל מה שציין ביחוד את אהבתו לבריות ואת דרך התנהגותו עמם: הן היו מבוססות על הבנה עמוקה בנפש אדם, בתלאותיה מצוקותיה. כל מי שפנה אליו לבקש ממנו עצה ועזרה — אאמו״ר זצ״ל חדר לתוך עמקי נפשו, ידע לגלות את נבכיה ותסביכיה, כדי לעמוד על צרכיה המיוחדים — ומתוך הבנה עמוקה זו בנפש הזולת מצא תמיד את המלה הנכונה של השתתפות ועדוד, ואת הדרך הנאותה לעזרה ולהדרכה.

אין מלים בפי לתאר את גודל אהבתו ושמחתו בקיום מצוות תורתנו הקדושה על כל פרטיהן ודקדוקיהן בתכלית השלימות וההדור, איך דקדק בתפלותיו ובברכותיו בכל אות ואות (לפי חכמת הדקדוק אשר ידע דרכיה) בכוונה עצומה ובהתרגשות גדולה. כל ברכה וברכה שבירך אמר באימה וביראה ובהתרגשות כל גופו ונפשו עד להפליא — וכך היה דרכו בקודש גם בעת זקנתו גם בשעה שכאבים ויסורים שלטו בו... פזר ממון רב על תפילין זוגים זוגים שונים ומרובים מאוד כדי לצאת דעות כל הפוסקים (הניח גם תפילין דשמושא רבא), והיה מדקדק ומחמיר על עצמו מאוד ברבועין של קרנות הבתים. כמעט כל היום ישב מעוטר בתפילין, אבל כשבא אליו מי שלא היה, ממקורביו ממש, חלץ אותם, שלא להראות בפניו חסידות יתרה. אוהב מצוות לא ישבע מצוות. בנה לו בית קטן עם גג שטוח וסולם לעלות עליו כדי שיתחייב במצות עשה של מעקה, טרח ויגע עד שמצא אפשרות לקיים מצות שלוח הקן לפי דין תורה, וכך חזר על מצוות רבות שקיומן למעשה כמעט שנשתכחה מלבותיהם של אחב״י היושבים בארצות הגולה.

במלחמת העולם האחרונה כשעמדה מלכות הרשעה על הארץ ורבים מאחב״י באו כפליטים למדינת הונגריא, הורה הוראה בתפוצות, שמוטל על כל בן ישראל להחביא את אחב״י הפליטים מעיני רודפיהם פקידי המלכות, וגם אם מביא עצמו ע״י כך לידי ספק סכנה, מחוייב לעשות כך, כדי להציל את אחיו מסכנה ודאית...

בשנת תשעים וחמש לחייו הלך לעולמו. נר שכלו לא כהה ולחלוחית קיום המצוות לא נתייבשה בו עד יומו האחרון. נשמתו הזכה והעדינה עלתה למרומים בקדושה וטהרה ביום כ״א סיון

שנת תש״ד, טרם יוכלו לשלוט בו ידי הרשעים, ונתקיים בו: כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים... זכותו תגן על כל ישראל ונזכה לראות בתחיית המתים בקרוב בימינו אמן.

כתב רבנות דק״ק ערלוי, למרן בעל התעוררות תשובה זצ״ל

מקהל עדת ישורון ק״ק ערלוי יע״א, למורינו ורבינו, נזר ראשינו, צבי תפארת המה״ג הגאון כמ״ה שמעון סופר נ״י וי״ל!

מה נכבד היום, כליל ונזר לימים, זה היום שקיוינוהו מצאנו ראינו, בהתאסף ראשי עם יחד, כלנו כאיש אחד, אלופים וטובים, חכמים וסופרים, לבחור רועה נאמן, ואומר כל העם אמן; בעמקי לבינו יקוד להב, כקטון כגדול קורא באהבה נעשה ונשמע ביראה ובמורא, כיום מתן תורה, ובהסכמת כלנו, מפריע אין בנו, חותם יד כל אדם פה, יד קרואי העדה בראשונה, ויד כל העם באחרונה, והמה בכתובים, בשמות נקובים, ונכתב בספר, שבחרנו לעולמי עד לרב ומורה עלינו, אשר יצא ואשר יבא לפנינו, אדונינו מורינו ורבינו הרב המה״ג הגאון כמ״ה שמעון סופר נ״י, ולתת נזר ועטרה, כתר תורה, לצבי ולתפארת, לשר התורה, אתא מרבבות קודש, מרחם נקדש, אוסם תורה ענוה ויראה אוצר חכמה עצה וגבורה, צדיק כתמר יפרח, נרו יאיר ולעד יזרח, זה דור דורשיו, על כסאו נכון ישב, אותנו לנהג ולנהל, אשר בכל שעל ושעל, ממנו עצה ומזמה נשאל, לאורו נלך, בדרך המלך, על פיו הקדוש ננהג, בכל גדר סיג ומנהג, ובכל דבר גדול כקטן, נשביץ כל שטן, והוא יבאר והוא יברר, ואחריה לא נערער ולא נהרהר, דת והלכה, ממנו חתוכה, עלינו לתמכה, ולא לחשכה, ומבלעדו לא ירים איש את ידו, להרוס ולבנות, ליסד ולחזק, וכל דבריו על לוח לבינו נחקוק, כיתד תקוע, ומיניה לא נזוע, הוא מגן ישעינו, במעגלי צדק ינחינו הוא יהי׳ לנו לאב ולמושל, שלא יהי׳ בשבטיו כושל, ואנחנו בלב ונפש חפצה נעבור לו, אשרי העם שככה לו.

ועתה נברך בקול זמרה ותודה, בסוד ישרים ועדה, לאל הגומל טוב בעדינו, חסדו גבר עלינו, והפליא לעשות עמנו, שזכינו לרומם קרן התורה, לגדלה ולהאדירה, נפשינו ורוחינו פורשים

כנפיהם, בשובע שמחות וגיל, לו נזר רבנות להוביל, להשתחות ארצה אפים, ולחוי קידה בפישוט ידים, מול הדום גאון עוזינו, ולהקריב ברשפי אהבתינו על מזבח לבנו, זבח תודה וברכה, כי לו המלוכה, עלינו יציץ נזרו, ולא יכבה נרו, לדור ודור נצחים.

אלה דברי הברית אשר קימנו וקבלנו, עלינו ועל זרעינו, חוקת עולם לדורותינו:

א) על צורך ספוקו, עלינו לפקח, צורך ספוקו, ולחם חקו, בכל זמן ובכל עת, עלינו בעין יפה לתת, וניתן שש עשר ז״כ לשבוע, ממנו אין לגרוע, לקדם ולא לאחר בכל ער״ח, ובחודש ניסן ותשרי לכל שבוע ושבוע כפול יהי׳;

ב) בית מושבו ודירת מנוחתו, — וכאשר מובן מאליו הבית וכליו — נאמץ בכבוד להכין, כבוד ה׳ בתוכו ישכון, עד יבנה אריאל, ויפדה ישראל;

ג) רח״ש נחייב ליתן כמאז כן עתה גם להלאה, כפי תקנת הקהלה;

ד) לבחורים בחורי חמד, נתן ארוחה ארוחת תמיד, כפי כחינו, כיד ה׳ הטובה עלינו;

ה) שאלותינו ובקשתינו, נשמע בבואו אל הקודש, בכל שבת שמברכין בו את החדש, לדרוש ברבים לעורר תרדמת לבבינו, ולחרוש ולזרוע על תלמי לבנו.

ו) בעד הדרשה בשבת הגדול ושבת שובה נתן חמשה זהובים זהב צרוף (שקורין בל״א דוקאטען).

ז) מוטל החיוב עלינו להעמיד איש ההגון והראוי לכך ואשר יושר בעיני כרה״ג שיפסוק שאלות בושט וצומת הגידין.

אחת שאלנו מאת ה׳ אותו נבקש, שנוכל לתמכו ולסעדו, בכל ענין להגן בעדו, שיוכל כהדר״ג לישב בתמידה, על התורה ועל העבודה, בנועם ה׳ לחזות ואותנו בצל כנפיו לחסות, ה׳ יכין כסאו ויאריך עליו ממלכתו, הוא ובניו בקרבינו, עד יבוא גואל צדקינו, אמן.

אלה דברי עבדיו המאבקים ומנשקים בנשיקת אהבה עפר רגליו הקדושים. נעשה ונגמר פה ק״ק ערלוי, יום שנכפל בו כי טוב לסדר „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם״ הוא ישלח מלאך לפניך לפ״ק.

תשובת מרן ז"ל על כתב הרבנות הנ"ל

ד' סדר לשכני בתוכם. אמת וצדק לפק"ק פ"ב יע"א.

לאלופים קצינים ראשים וטובים, הנכבדים המפורסמים, קריאי מועד ואנשי שם, מנהל עדת ישורון, ועל ראשם נשיא העדה ראש הקהל בק"ק ערלוי נרכם יאיר כאור בהיר!

יקרתכם הגיעני על נכון. והנני הנני באהבה וחבה להיות לכם לעבד נאמן ולשרת אתכם קודש.

יקירכם מוקירכם מכבדכם כערככם הרב מאוד.

הק' שמעון בה"ה מלראש"ב זצ"ל סופר.

בשנת תרמ"ט נתעורר מרן רבינו שמעון סופר ז"ל אבד"ק ערלויא בעל שו"ת התעוררות תשובה, לארגן ביקור המוני בארץ ישראל בצוותא חדא עם גדולי הדור. בהתלהבות דקדושה יצא בקול קורא פומבי, אשר בו עורר את אחב"י להצטרף להמסע. הוא עצמו קיבל עליו את ההשגחה על הצד הרוחני של הנסיעה, שיהי' הכל בתכלית הכשרות וההידור. לאור קריאתו הצטרפו אליו גם גדולי הרבנים שעוררו אף הם את העם לחונן עפר ארה"ק — ברם מסיבה לא ידועה לנו לא יצא המסע לפועל שבלי ספק עשוי היה להיות מאורע היסטורי.

להלן אנו נותנים את מכתבי הקול קורא כלשונם כפי שהועתקו מהמקור:

ממרן בעל התעוררות תשובה זצ"ל

בעזה"י היום יום ג' יום שנכפל בו כי טוב לסדר וירא כל העם וירנו ויפלו על פניהם בונה ירושלים לפ"ק.

בשם ה' אלקי ישראל הבוחר בציון ובירושלים עתה באתי יען כי ב"ה הצליח השי"ת את אשר החל היקר הנעלה ב"ה צבי שווארץ נ"י להתעורר הדבר ע"י הקול קורא אשר הפיץ על פני חוצות ויצא הדבר בחסד עליון מכח אל הפועל ותהלוכות הנסיעה מסרנו להיות ע"י פאָהרקארטען שטאדטבורא שטאאטסבאהנען אין בודא־פעסט אשר ממונה על זה האדון המפורסם הנכבד אשר בשם יקרא

פויל שווימער אשר הרבה והרבה מסעות נתיסדו על ידו והנהיג אותם ונתפרסם ונתכבד על ידם מאוד יען כי היה הכל על צד היותר טוב בכבוד ובהרווחה ד׳ יגמור בעדינו לטובה וראיתם ושש לבכם ועתה למען אחי ורעי אדברה נא הקבצו ובואו להיות בחבורה של מצוה זו ככתוב חבר אני לכל אשר יראוך ובפרט במצוה גדולה הזו אשר אין ערוך אליה כמאמר חז״ל שקולה מצות ישיבת א״י ככל התורה כולה והנה לעצור במלין לא אוכל הלא בכל שנה ושנה הרבה אנשים אשר לא מבני אומתינו המה נוסעים מכל פינות העולם לארץ הנבחרת ביראת הכבוד ואיך אנחנו בני ציון באמת אשר רובי תפילתינו בכל השנה הן בימים נוראים הן בכל ימים טובים הן בכל יום ויום המה מיוסדים על ציון וירושלים אשר היא בית חיינו בגוף ונפש ורוב מצות התורה לא יקוימו בארץ אשר עד עתה לא נתאחד חבורה ממנו לעלות לארץ הקדושה למלאות חשקת לבינו לראות את הארץ אשר נשבע ה׳ לאבותינו לתת לנו והעיר אשר בחר השם לשכנו שמה אתמהה המעט יש חילול השם בדבר באמור עלינו עם ד׳ אלו ומארצנו יצאו לגמרי ונשתכח מלבם כי לפי ראות אין להם חשק ותשוקה עוד לראותה מה אומר עוד מה אדבר מערך מצוה רבה הלזו הלא כבר כתבתי די בקול הקורא הנדפס כאן עוד הפעם ומכתבים מרבנים הגאונים הצדיקים נ״י רק באתי באלה מסעי שידע כל אחד ואחד כדת מה לעשות להודיע עוד הפעם שאקבל בל״נ ההשגחה שיהיה הכל בהכשר ויתרון על צד היותר טוב.

ב.

נדרשתי לאשר שאלוני כבוד הנגיד היקר הנעלה המפורסם וכו׳ החבר ר׳ צבי שווארץ נ״י למלאות מבוקשו לשים עין השגחתי שי׳ בהכשר על צד היותר טוב ושמועה טובה תדשן עצם ברוך הטוב והמטיב שהחיינו וקימנו לזמן הזה ודמוע תדמע עיני בדמעות שליש בבכיה של שמחה אשר בעהי״ת נזכה לעלות לארץ הקדושה לנשק אבניה הטהורים ארץ אשר ד׳ אלוקיך דורש אותה תמיד עיני ה׳ אלוקיך בה ארץ אשר תורתינו הקדושה מהללה ומשבחה בכל מיני שבח ותהלה וכל הנביאים וכתובים גמרא ומדרשים מספרים תהלות הארץ. הארץ אשר נשבע ד׳ לאבותינו לתת לנו כי זוטר מה שאמרו חז״ל ההולך ד׳ אמות בארץישראל מובטח לו

שהוא בן עוה"ב וכן הוא ברמב"ם פרק ה' הלכה י"א מה' מלכים ומצוה גוררת מצוה לקיים מצות התלויות בארץ אי"ה שם נעלה מעלה מעלה לעלות לציון ברינה ולירושלים בית מקדשינו כותל מערבי אשר מעולם לא זזה שכינה משם פנת יקרת שכל פיות פונים לשם ולשפוך שיח לפני ה' כל אחד במאויי לבו על עם ד' ועל בית ישראל ושמה נשתטח על קברי צדיקים קברי נביאים ותנאים ואמוראים קבר רחל אמנו מערת המכפלה והנה מיום גלות הארץ לא הי' לנו כזאת מקרה טהור כי הוא טהור ליסע ברוב עם בקיבוץ רבנים ות"ח נגידי עם יראי ד' לא"י אשר הוא מחמד לבינו ותאות נפשינו ויהא לנו כל הצטרכות על צד היותר טוב מאוד גם במאכל ובמשתה בהכשר ויתרון טוב כאשר קבלתי עלי בל"נ להשגיח על כל זה בעינא פקיחא גם לנפש היפה גם להמדקדקים שלא לאכול בשר סרכא ושומן מאווזות מפוטמים יהא להם לאכול לשבעה בשר ושומן בלי פקפוק וגם רשות נתונה לכל אחד ואחד ובפרט להרבנים ת"ח לראות הסכין של שחיטה ולבודקו ולעמוד אצל השחיטה ובדיקה הגם שיהיו שוחטים מומחים יראי ד' אשר יש לסמוך עליהם בלי פקפוק גם תפלה בציבור לא נבטל גם נוליך עמנו ס"ת הקדושה שלא לבטל קריאת התורה והעולה על כולם הכל במקח הזול מאוד מאוד לכן אליכם אישים אקרא קולי לבני אדם בית יעקב לכו ונלכה באור השם קומו ונעלה ציון בית אלוקינו עיר קדשינו תנו לכסף מוצא כי אין מעצור לד' להושיע ולמלאות אמתחתינו כסף הוצאתינו אלף אלפים פעמים ובטוח אני כי תבואו על החתום כתוב ידכם להשם כי מי לא יחם לבבו להשי"ת בהשתוקקות נפשו לבוא לנשק עפר קודש אויר צח אוירא דא"י המחכים ובזכות זה נזכה לגאולה שלימה ולביאת משיח צדקנו ויקוים בנו ברכת הנביא יברכך ד' מציון נוה קודש ירושלים ובאו האובדים מארץ אשור והנדחים מארץ מצרים והשתחוו לד' בהר הקודש בירושלים עושו חושו גושו ובואו נא כי הנני משתוקק לשרת אתכם בקודש כעבד נאמן בשמחה רבה ואהבת עולם אלה דברי עבדכם המצפה לראות אתכם עם כל אחינו בני ישראל בקודש פנימה.

הק' שמעון בהגה"ג מה"ר אשי"ב זצ"ל סופר

ועתה „פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים".

מכתב ממרן בעל התעוררות תשובה
זצ"ל להגה"ק רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל
בענין הקרבת קרבנות בזמן הזה

ערלוי, יום ה', ד' שבט, לסדר: ועבדת את העבודה הזאת ה'תרפ"ה.

כבוד רב האי גאון, האלוף, נר ישראל, עמוד העולם, פטיש החזק, שר התורה, וכו' כקש"ת מו"ה יוסף חיים נ"י רב דקהל אשכנזים יצ"ו.

אחרי קידה לפני כהדר"ג באתי לעוררו, הנה בחסד עליון אשר נתן קצת חירות ויט עלינו חסד בעיני המלכים ונתן כבוד לישראל וממשלה בארצנו הקדושה להתנהג הכל עפ"י התורה והמצוה, אולי הגיע עת דודים באתערותא דלמטה לתן לנו חן להרשות לנו לבנות מזבח להקריב עלי' קרבנות כאשר הי' בתחלת בית שני וכאשר הוא בירושלמי שתחלה יבנה בית המקדש, לכל הפחות מזבח להקריב עלי' קרבנות, נא יעוין בפירוש תוספות יו"ט מסכת מעשר שני פ"ה מ"ב בד"ה ותנאי הי' בדבר.

וכבר התעורר בזה אבי אם אבי הגאון מו"ה עקיבא איגר זצ"ל וכתב בזה לאבי אבי הגאון חת"ם סופר זצ"ל כמבואר בחת"ס שו"ת חלק יור"ד ס' רל"ו. וגם דברו מזה רבותינו האחרונים בתשובותיהם ובפרט בשו"ת התעוררות תשובה ח"ר (סי' כ"ט), כמה תשובות בזה הענין, והמה לדעתי מאירות עינים. אם יתאספו כל חכמי ארץ ישראל או אולי די בלבד בחכמי ירושלים, הכמי' וזקני' יראי ה' לבקש כן מהממשלה, בל"ס יסכימו לזה. ועל מוצא כסף אין לדאוג כי בשמחה גדולה יתנו כל בני ישראל כל אחד מחצית השקל ויעלה להון רב מאד מאד. חוץ מזה שיתנדבו נגידי עם. ובענין הלכה למעשה האיך להתנהג בענין הקרבת קרבנות ובענין כהנים הלא חכמי א"י הגאונים והגדולים הי"ו יתעסקו בהלכות אלו וישאו ויתנו בדבר ואחרי רבים להטות.

ובזה הנני מוקירו ומכבדו כערכו הרמה,
משתחו' מול קדש פנימה וביראת הכבוד הדוש"ת

שמעון בה"ה מה"ר **אשי"ב** זצ"ל — אב"ד ערלוי **יצ"ו**

נ. ב. כתבתי בענין זה גם לכבוד רבי **יעקב** מאיר חכם הספרדים.

תשובת הגה"ק רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל

על מכתב הנ"ל

יום כ' לחודש שבט, שנת תרפ"ה פעה"ק ירושלים ת"ו.

ברכות קדוש מהר הקודש לראש כבוד הרב הגאון הגדול והמפורסם צדיק נשגב בנש"ק וכו' וכו' כקש"ת מו"ה שמעון סופר שליט"א אב"ד בעוב"י ערלוי יע"א.

אחדש"ת כמשפט, מכתבו הבהיר מיום ד' שבט קבלתי על נכון, והנני מתכבד להשיב לכת"ר, לצערנו הגדול לא נכונה הידיעה שהגיעה לאזני כת"ר כי ניתן כבוד לישראל מהממשלה קצת להתנהג הכל ע"פ התורה והמצוה, ידוה הלב על המצב שאיננו כן לגמרי דאדרבא וכו', די להבין המצב מעובדא אחת קטנה, כי לפני שנים אחדות בבוא הנה הנציב היהודי, שלחתי אליו מכתב בקשה שהממשלה תתן לנו רשות לתלות שלט ברחוב הסמוך למקום המקדש שיבב"א, להודיע את האיסור של הכניסה להר הבית בזה"ז, אשר בעוה"ר יהודים רבים נכשלים בזה מבני חו"ל הבאים לבקר את אה"ק, ועוברים איסור כרת רח"ל בשגגה, והודעתי את גודל האיסור להנציב, ולדאבון לבי קבלתי תשובה בשלילה, מפני כי מודעה כזאת תהי' למורת רוח להחפשים מבני פריצי עמינו.

ולבד זה הנו מקום מקדשינו שועלים הלכו בו, ונמצא כולו בידי הערבים מקדמת דנא דקיימי עלן ככסלא לאוגיא, ושמועות בדויות על דבר רצון של היהודים לקחת מידם את הר הבית כבר גרם שנאה רבה ומשטמה מצד הערבים עלינו, ומכל שכן ח"ו אם באמת יגלו היהודים דעתם על זה, והי' ח"ו למשיסה יעקב, ולכן עלינו לחכות לישועת ה' ולהתפלל אליו ית' שישלח לנו משיחו ויגל לבנו בישועתו בב"א.

והנני המכבדו ומוקירו כרום ערכו, ואברכו מהר הקודש בברכות עולמים ברו"ג כנה"ר וכע"ת המחכה לישועה קרובה.

יוסף חיים זאננענפעלד

יהודה פלדי:

שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה

יותר משלושים שנה עברו מאותו יום מר ונמהר, כ״א סיון תש״ד, שבו עלה למוקד על קדושת השם בעיר השריפה אושביץ מרן הקדוש שר התורה והיראה, הגאון האדיר, פאר דורו הרה״צ רבי שמעון סופר זצוק״ל אב״ד דק״ק ערלוי, יחד עם כל בני קהלתו, וביניהם אאמ״ו מוה״ר מרדכי ב״ר חיים יהודה ואמי הצדקת מרת גיטל בת מוה״ר עמרם — ה׳ ינקום דמם.

מי אנכי ואכתוב מילי דשבחי על אותו צדיק, ומה אני, כי אזכרהו. אולם בראותי כי ימי השנה של החורבן הגדול ההוא עומדים בזה אחר זה בלי אומר ובלי דברים, ואלה אשר יש לאל ידם להעלות זכר צדיק לברכה כיאה וכראוי ממראה עיניהם וממשמע אזניהם — לצערנו הרב — הולכים ומתמעטים, הרהבתי עוז להעלות זכרונות ורשמים מימי נעורי — לפני כחמישים שנה — כאשר זכיתי לצקת מים על ידי האי גברא רבא ולהיות במחיצתו מבוקר עד ערב.

באותן השנים הוכר כבר כאחד מראשי מנהיגיה הרוחניים של המדינה ולא נעשה דבר קטן וגדול מבלי להיוועץ בדעתו. חיש מהר יצא שמו לכל תפוצות ישראל כשר התורה וקדוש עליון, וכן הרבה לעורר ולהתריע נגד פרצות שונות שראה, בפרסמו כרוזים בכל רחבי המדינה לחזק בדקי ישראל, בעניני כשרות, טהרת המשפחה, בדיקת כשרות התפילין וציצית וכד׳. חכמי הדור, כמו המוני בית ישראל, ראו בו את זקן הגאונים משיירי כנסת הגדולה. איש מופת ופועל ישועות, צדיק יסוד עולם אשר כל מעשיו לש״ש.

מרן נ״ע שזכה לאריכות ימים מופלגת, ישב על כסא הרבנות בערלוי ששים וארבע שנים רצופות.

במשך כל השנים האלה הרביץ תורה ויראה בישיבתו הנודעת לרבים, כאשר בשנים האחרונות עמד לימינו גם בנו הגאון המפורסם רבי משה סופר זצ״ל, בעל שו״ת, „יד סופר״, ולאחר השריפה ששרף ה׳ בבית ישראל, בשוב שרידי השואה לבתיהם ההרוסים, תוהו ובוהו רוחני השתלט במחנה היהודי וקול התורה כמעט ונידם כליל, קם ונתעורר נכדו ממלא מקומו כאב״ד בערלוי,

רה"ג מו"ה ר' יוחנן סופר והקים מחדש את הישיבה במסירות נפש וברצון עז ונמרץ, כדי להחזיר את העטרה ליושנה, וכעבור כמה שנים זכה להעלות את הישיבה לארץ הקודש והתבצר מחדש בעיר הקודש ירושלים, שם מתנוססת לתפארת ישיבת "אהל שמעון" ובזאת הקים הנכד לסבו הקדוש אהל כראוי לשמו, אהלה של תורה, אשר ממנה בוקע אור התורה מפי מאות תלמידי הישיבה — כ"י — ברוחו של הסבא קדישא.

אמרו חז"ל: אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הם זכרונם, והלא הם כתובים בספר אך גם מעשיהם וצדקתם הם זכרונם על כן ארשה לעצמי להעלות כאן מן הרשמים שנחרטו בי עוד בהיותי ילד — קטעי זכרונות פעוטים לכאורה, אך צירופם נותן בכ"ז תאור כלשהו של דמות דיוקנו וגודל צדקתו.

כל מי שראה אותו התרשם מעוצם הופעתו, שהטילה ממש מורא על האדם ואפילו גויים להבדיל נדהמו ממראהו, בראותם בו דמותו של איש מורם מעם, אך מי ששהה במחיצתו אפי' יום אחד בלבד, התרשם, דומני, בעיקר מתפילתו. לא אחת קרה ויהודי שיצא מפתח ביתו אמר: „סוף־סוף נודע לי, כיצד מתפללים". ורושם זה נתקבל לאו דוקא מתנועות או קריאות יוצאות מהכלל, אלא מתוך הפנמה מעמיקה, כוונה מרוכזת, ממש עבודה שבלב, ודביקות זו מורגשת גם בסביבתו הקרובה והדביקה את כל המתפללים. נדמה לי שהמושג „דקדוקי מצוות" הגיע אצלו לשיאו התנהגותו לימדה את בני האדם על כל צעד ושעל מה פירוש: לדקדק במצוות. דיקנותו במיבטא המלים שבתפילה לא ידעה גבול. בשאיפתו לבטא נכון את ה„ע" שבמלים „שמע" או „נשבע" שבקריאת שמע, היה חוזר לעתים כמה וכמה פעמים על המלה, עד שהרגיש כי ה„ע" היתה די גרונית. כמו כן הקפיד מאד לבטא את האותיות הבאות בזה אחר זה בשתי מלים, כגון „...את כל אוהביו ואת כל וכו'". הקפדה זו הורגשה ביתר שאת בשעת קריאת המגילה, כאשר ציווה לחזור על פסוקים שלמים, ואפי' יותר מזה, מפני הספק, שמא החסיר הקורא אות אחת כזאת הנמצאת בסמיכות חברתה, כגון בפסוק: "...על גלילי כסף / ועמודי שש, מטות / זהב / וכסף ...כלים / מכלים שנוים... לפניו / ולא באה" ועוד כהנה וכהנה, וזכורני, כי פעם לאחר קריאת המגילה בליל פורים בבית הכנסת, שארכה שעה ארוכה, תפס אותי ביד קדשו

ואמר: „בוא, נלך הביתה". וכשהגענו לביתו נתן לי (בלי להפסיק את הצום) מגילה קטנה עם כתב נהדר וציווה לי לקרוא לפניו את כל המגילה מראשיתה ועד סופה, וב"ה לא הפסיק אותי בשום מקום — ומי הי' מאושר כמוני... ברם הקפדה זו באה לידי בטוי באותה מידה, למשל, בשעת תקיעת שופר, שארכה זמן מאד ממושך בגלל החזרות התכופות מכל מקום, שהי' לו הספק הקטן ביותר.

לא פחות מזה היתה מפורסמת קפידתו החמורה בנוגע לשמירת שבת כהלכתו. לדוגמא: הדלת שהפרידה בין דירתו לבין ביהמ"ד היתה חצוי', כשחצי' האחת היתה סגורה בבריחים למעלה ולמטה, והשני', שדרכה יצאו ונכנסו הי' לה מנעול. מנעול זה הפסיד את יציבותו מרוב שימוש, ולכן לא נגע בו בשבת, שמא יישבר... יתר על כן: מתחת לאותה מחצית הדלת התרופף הסף דהיינו הקרש שעליו דרכו שקע במקצת בשעת הדריכה, ולכן בשב"ק צריכים היו לפתוח את מחציתה השני' של הדלת, שלא השתמשו בה בימי חול, ושם דרכה רגלו של הצדיק, מתוך חשש שלא יגרום לגומא... כמו"כ צריכים היו לגרד את האותיות שהיו חרוטות בעקב הגומי של נעלו, לבל יצא בו בשבת וידרוך על החול או הבוץ וישאיר בכל צעד את מה שהי' כתוב על העקב.

היות וראייתו נחלשה מאד לעת זקנתו, נאלצתי לקרוא לפניו מבקר עד ערב את כל אשר היה ברצונו ללמוד: תורה שבכתב ושבע"פ לרבות ראשונים ואחרונים, שו"ע, רמב"ם וכו'. פעם קראתי ב„כסף משנה" בספר מיושן, שדפדפו בו הרבה, ומתוך כך קשה הי' לקרוא את השורות האחרונות שבעמוד. התחלתי לגמגם, וכבר חשבתי שאצטרך לדלג על כמה שורות, ופתאום שמעתי את קולו, כשקרא בע"פ מלה במלה את מה שהי' כתוב ב„כסף משנה", על הרמב"ם הלכות קרבנות. אז התחלתי להבין את גאוניותו ואת כח זכרונו הנדיר, אשר, אגב, ירש ממנו במיוחד בנו הרה"ג ר' משה זצ"ל. זכורני, כי שאלו פעם את ר' משה, היכן נמצאת בגמרא אימרה מסויימת, והוא התחיל לפרט כמה וכמה מסכתות שבש"ס עם ציון מדוייק של הדף והעמוד, ואפי' הוסיף „למעלה" או „למטה", והדבר היה לפלא בעיני כל השומעים.

פעם טיילנו ברחוב, באה לקראתנו גוי'ה פושטת יד ונעמדה לפנינו. הרבי נ"ע נתן לי פרוטה כדי לתת לה ואמר לי לשמוע

היטב את ברכתה ולענות אמן, כשהסביר כי ייתכן וזה רגע של עת רצון...

הוא הי׳ נזהר מאד בכל חשש של שעטנז. ולא נחה דעתו עד שהיה בטוח, כי החייט לא ישים חלק מהבטנה או של החוט שיש בו חשש שעטנז. מעילו לעולם לא היה חתוך בשוליו מאחור (שליץ בלע״ז), שמא ייחשב הבגד כארבע כנפות ויהיה חייב בציצית. מאותה סיבה היו שתי קצותיו הקדמיות של המעיל מעוגלות במקצת.

מן הראוי היה בעצם לכתוב ספר שלם ולפרט בו למען הדורות הבאים את ה„פעוטות" האלה, שהם רבים לאין שעור. אך בגלל קוצר היריעה אסיים באחת ממידותיו, אשר גם הדור שבו אנו חיים יכול היה וצריך היה ללמוד ממנו. והיא — חוסר כל משוא פנים. הוא קיים במלואו את הציווי „ולא תגורו". למשל, לאחר שעבר פעם דרך עיר הבירה בודפעסט ושם לב, כי בביהכ״נ אין מקפידים על זמן תפילה, שיהא מותאם לסוף זמן ק״ש של אותה תקופה, לא היסס לכתוב מכתב אזהרה לרבה הראשי דאז של בירת הונגריה ובקשו לנקוט בצעדים נמרצים, כדי למנוע פירצה זו, כי זה — כך הדגיש — חובתו של המרא דאתרא. כמו שגם לא היסס לנזוף קשות בראש קהילתו בערלוי, אם שמע על דבר שלא מצא חן בעיניו או שהוא בניגוד לתקנות הקהילה. ולמעשה הגבירה תקיפותו זו את כבודו בעיני העם.

זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

ר׳ אברהם כף ז״ל על אבי אביו זצ״ל

אנו מרגישים חובה בנפשנו לספר קצת מתולדותיו של זקננו הגאון הצדיק חד מבני עליה בדור שלפנינו. כקש״ת מוה״ר יצחק קאפף זצוק״ל, דיינא רבא דק״ק ערלויא, במשך חמישים וארבע שנים. צדיק זה אשר היה לנס ולמופת בתורתו, צדקתו, וחסידותו — למען תעמוד דמות דיוקנו הטהור לנגד עינינו ועיני זרעינו מעתה ועד עולם.

זקנינו הגאון הצדיק זצ״ל נולד בעיירה אילוק שבמחוז אונגריה הדרומית בשנת תר״ה, לאביו הרה״ח ר׳ אברהם

זצ"ל. בהיותו ילד כבן י"א שנה גלה למקום תורה לישיבת רבו הגאון מאור הגולה מוה"ר חיים צבי מאנהיימער זצ"ל אבד"ק אונגוואר (מחבר ספר עין הבדולח), ויהי לו לתלמיד שעשועים. הוא שהה במחיצת רבו כשמונה שנים, ובשנתו הי"ט עיטרו בעטרת סמיכת ההוראה, ונשא אשה יראת ה' היא תתהלל מרת מלכה יטל ע"ה מק"ק ווערפעלעט. כשנתיישב בעיירה זו עשה שם את מלאכתו עראי ותורתו קבע, עד שבשנת תרל"ו נתקבל לדיין ומורה צדק דק"ק ערלויא, מקום שכיהן משך חמישים וארבע שנים. ביום ט' לחודש חשון שנת תרפ"ט נתבקש בישיבה של מעלה.

שלימותו והתעצמותו בשלושה עמודי העולם — תורה, עבודה וגמילות חסדים — העלוהו לרום מעלות יחידי הסגולה, מגאוני וצדיקי ישראל, ענוותן ושפל ברך שייף עייל ושייף נפק וגריס באורייתא תדירא.

ואכן זקננו זצ"ל לא פסיק פומיה מגירסא, ומעולם לא שח שיחה בטלה, כי אם בתורת ה' חפצו כל היום וכל הלילה. אף כשבאו אליו אנשי העיר בשאלה או בעצה נקט נפשו בקצרה וענה הן ולאו בקוצר אמרים. יתירה מזו, גם כשבניו ובנותיו באו לבקרו ממקומות מושבותיהם, הסתפק באמירת שלום ובדיבורים מעטים, ומיד חזר ללימודו בחדרו המיוחד לו, שאף אנשי ביתו לא נכנסו בו בלי נטילת רשות מקודם. ואף הוא לא נסע מעולם לבקר את בניו בביתם בגלל ביטול תורה. את חידושי תורתו העלה בכתב ונשארו אחריו ברכה חידושים על כמה וכמה מסכתות, כמאתיים ושבעים ושניים חידושי סוגיות, חידושים והגהות על שולחן אורח־חיים ויורה־דעה, חידושי אגדה על התורה, ועוד. רק חלקם הקטן נשאר לפליטה, אחרי ימי השואה, כשהצלחנו בעזה"י למצוא חלק מחידושיו על התורה וחידושי הלכות.

מעולם לא עבר עליו חצות לילה בשינה, וערך תיקון חצות בכל לילה בדמעות וקול בכי קורע לב. אף תפילותיו היו תמיד בדמעות שליש, ברתת ובזיע. אכילתו היתה בצמצום גדול במידה ובמשורה. בימות החול לא באו פירות לתוך פיו וכמו כן יין לא שתה כי אם כוס אחד בשבת, ובפורים שתה שני כוסות. וגם את יתר מאכליו מלח במלח הרבה כדי להקדיח את טעמם. יין לא

שתה רק מן הנעשה בביתו לצרכו ואף מים הקפיד לסננם לפני השתיה, ולא שתה כי אם כוס מים אחד ליום. כל ימיו חי בהסתפקות במיעוט, ומעולם לא ביקש הוספה למשכורתו והסתפק במה שנתנו לו.

מאוד דקדק על השגחת הכשרות בבית המטבחיים, ולא הרשה לשחוט כי אם בנוכחותו של שוחט שני, וכשקרה שלא היה בעיר רק שוחט אחד הלך הוא בעצמו לעמוד על השחיטה, ואף שעל ידי זה נתבטל מלימודו שהיה חביב עליו מאוד. כמו כן בכל דבר שעמד תחת השגחתו, וכגון באפיית המצות, הזהיר את המשגיח על חומרת אחריותו הגדולה ולא נחה דעתו עד שכמה פעמים ביום הלך לבדוק אם הכל נעשה כמצוותו. גם את פרשיות התפילין ומזוזות שלצרכו, היה כותב הסופר אצלו בבית, כדי שיוכל לעמוד עליו ולהשגיח על עבודתו שתהיה כדת וכדין.

דקדוקיו וחומרותיו להמלט משערי איסור היו להפליא. מעולם לא אכל בשר אלא כשבדק בעצמו את הסכין קודם השחיטה, ובנסעו חוץ לעירו למקום רחצה כציווי הרופאים חזר מקודם על הלכות שחיטה והשחזת הסכין, והוא שחט לעצמו ואשתו הרבנית ז״ל היתה מבשלת, כי לא אכל אצל שום אדם ואף לא אצל יוצאי חלציו מחשש שמא יכשל באחת מחומרותיו.

בשבת קודש לא הסתפג ביצאו מהמקוה משום חשש סחיטה, וע״כ לא יצא מבית המרחץ עד שנתייבשו שערותיו, כי לולא זאת חשש למעביר ד׳ אמות ברשות הרבים בגלל המים שעל גופו. כל הנהגותיו היו בצניעות גדולה, ומעולם לא ראהו איש, אף מבני ביתו, בלי מעילו העליון. גם לכתו ברחוב היתה בזריזות גדולה ולא הסתכל חוץ לד׳ אמותיו.

דקדק בלבוש מלבושים מיוחדים לשבת, למועד, ולראש חודש. לכל זמן בגד מיוחד, ואף לחתונות בניו לא לבש את בגדי השבת כדי לייחד בגדיו לשבת לבד. גם לימי בין המצרים היה לו בגד מיוחד שהיה בלוי ומרופט, זכר לחורבן. כמו כן לבש מעיל מיוחד כשנכנס לבית הכבוד. קרה פעם שהחייט הביא לו בערב את בגדיו שהזמין אצלו אך לא היה לו לשלם, עד שבחצות הלילה השיג את הכסף ושלחו אליו כדי לקיים „לא תלין פעולת שכיר״.

כל ימיו עסק במצוות גמילות חסדים, והוא גבה בעירו ובסביבתו את כספי הנדבות לע״נ רבי מאיר בעל הנס של כולל „שומרי החומות״, והכל בלי שום קבלת שכר, ואף כשבאו בבקשה אליו

להתפלל בעת צרה היתה תשובתו לתת צדקה לעניי ארץ ישראל ובזכות מצוה גדולה זו יוושע בלי ספק.

זקננו זצ״ל מסר נפשו לקיום התורה ולחם בעוז רוח נגד פורקי העול. פעם בא לעירו עובר אורח לתשעה באב והלה נכנס לבית הכנסת בנעליו, זקננו שהרגיש בדבר שלח אליו את השמש שיעוררו להסיר את נעליו, אך הלה עמד במריו, עד שזקננו ז״ל ניגש אליו בעצמו והוליכו החוצה. כמו כן ראה פעם אחת איך שרופא אחד מחלל שבת בפרהסיא ומטייל ברחוב כשמעלה עשן בפיו. זקננו ז״ל בראותו זאת סטר לו על לחיו וצעק עליו על חוצפתו לחלל את השבת בפרהסיא, עד שהרופא בא אליו לאחר כמה ימים לבקש את סליחתו.

כדי לזכות את הרבים טרח זקננו זללה״ה והדפיס בתרמ״ז קונטרס על הלכות מילה ופדיון הבן בלשון אשכנז, הנקרא **ברית אברהם**, בהסכמת הגדולים.

הן אלה הם קצות דרכיו של צדיק ונשגב זצ״ל, ויותר ממה שספרנו כאן נשאר בקולמסנו ועדיין לא הגענו לחצי שבחו.

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שזכותו הגדולה תעמוד לנו ולבנינו לטוב לנו כל הימים, ונזכה לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות לתפארת אבותם ולראות במהרה בגאולתם של ישראל בביאת גוא״צ בב״א.

הרב יוחנן סופר על אביו זצ״ל

אאמו״ר זצ״ל נולד לאביו ק״ז הגה״ק מאוה״ג מרן ר׳ שמעון סופר זצ״ל ולאמו הצדקת המפורסמת מרת מלכה אסתר ע״ה [בת ק״ז הגה״ג מו״ה זלמן שפיטצער זצ״ל רב בק״ק וויען הבירה ובת הצדקת המפורסמת מרת גיטל ע״ה בתו של ק״ז מרן החת״ס זצ״ל] — וגם במעלליו ניכר הנער בעודו רך בשנים ראו בו נפלאות כשרון מדותיו הנשגבים ושקידתו העצומה ניבאו על גדולתו העתידה עוד בילדותו הי׳ שגורים בפיו ד׳ מסכת מהגדולות ולעת מלאת לו שלש עשרה שנה דרש דרשה מפוארת מחידושי פרי עשתונותיו ואז התחיל להעלות בכתב חידושיו על הסוגיות בקונטרסים גדולים

אשר למד בעיון עצום, וכמעט לא הניח בקונטרסים אלו דבר גדול וקטן שלא ביאר ולא שם עינו עליו, ובעיונו הזך נתעורר בכמה דברים חדשים וקושיות חזקות, והרבה פעמים מזכיר בקונטרסים אלו מה שנתווכח עם כ״ק מרן אביו הגה״ק זצ״ל וכן מה שתירץ על קושי׳ הגאונים שהציעו למרן אביו זצ״ל בעת ביקרו אותו, ובעת הזאת הי׳ עם מרן אביו זצ״ל במרחץ באדען והי׳ רגיל להשתעשע בר״ת עם הגה״ג מו״ה מרדכי פריעד זצ״ל אבדק״ק מארטנסבערג יע״א מגדולי תלמידי של מרן הכת״ס זצ״ל ואחר כמה שנים כאשר עטרהו הג׳ הנ״ל בהתרת הוראה הזכיר בהכתב שעוד מאז נתפלא מכשרונותיו הנעלים ומידיעתו העצומה בש״ס ופוסקים והכיר בו מאז שזה האיש משה גדול יהי׳ ויתעלה למורה הוראה בישראל כאחד הגדולים. — מצות כיבוד אב קיים בכל מאמצי כחו עד להפליא וכמה פעמים סיפר לי שבימי נעוריו הי׳ שימושו גדול יותר מלימודו — על התמדתו החרוצה והצנע לכתו בדרכי השם יזהירו בקרני זוהר אגדות אלו ששמעתי מפי קדשו של מרן ק״ז זצ״ל בימי ילדותו שהי׳ כל עתותיו מוקדשים לתורה ועבודה הי׳ כל כך בוער בקרבו אש חשקת התורה שלא רצה שילך מעתותיו לאיבוד אפי׳ רגע כמימרי׳ וחשש כאשר ילמוד בבית יתבטל מן נסורת גלגל היומי המצוי בבית [ובפרט ע״י אחיו ואחותיו הקטנים] לכן גמר בלבו להתבודד עצמו על העלי׳ לחום השורף שם במדה גדושה לא שם לבו ובאין מפריע המשיך את תלמודו בהתמדה גדולה — ועוד זאת סיפר לי ק״ז זצ״ל מדרכו של אאמו״ר זצ״ל, שבזמן שכל בני הבית הלכו לישון הלך גם הוא לשכב למראה עינים כדי להסתיר דרכו אבל לאחר שנתברר אצלו שכל הב״ב כבר נרדמו קם ממטתו בלט בזריזות יתירה ולן בעומקה של הלכה כל הלילה. לאחר זמן הלך ללמוד אצל הגה״ג מו״ה אברהם גרינבערג זצ״ל אבדק״ק קעזמארק יע״א והי׳ אצלו תלמיד חביב עד למאד ומשם נתעלה לישיבה גדולה של ש״ב אדמו״ר הגאון הגדול מרן ר׳ עקיבא סופר שליט״א האבדק״ק פרעסבורג יע״א ושמעתי לספר מחביריו נפלאות מעצם חריפותו ובקיאותו שהי׳ לפלא ועוד יותר על כולם זכרונו הנפלא שהי׳ ממש בור סוד שאינו מאבד טיפה ומלבד בקיאותו העצומה בש״ס הי׳ שגורים על פיו חידושי הראשונים וגדולי האחרונים. ואז הי׳ לו כבר חליפות מכתבים עם גדולי זמנו כמו הגאונים בעל יד

יצחק, ומהרש"ם ופני מבין זצ"ל ועוד שאר גאונים. וכאשר הגיע לפרק האיש מקדש בא בברית עם בתו של אותו צדיק אא"ז הגאון המובהק צדיק ונשגב מרן ר' משה יוחנן שאנפעלד זצ"ל האב"ד ור"מ בק"ק מיהאליפאלווא יע"א ה"ה אמי מורתי הצדקת ע"ה והי' שם סמוך על שולחן חותנו ג' שנים רצופים כולם קודש לה' יומם ולילה לא פסק פומי' מגירסא והחליף מכתבים בשו"ת עם כמה גדולי הדור והי' אהוב מאד ונכבד בעיני כל, למרות שמולדתו הי' בגליל עליון ובעיר מיהאליפאלווא הי' קהל חסידים בכל זה לאחר פטירת חותנו ק"ז זצ"ל אותה נפשם להושיבו בכסא הרבנות אבל הוא ברוב צדקו משך ידו ובעצמו השתדל לטובת גיסו מר דודי הגה"צ מו"ה בנימין שאנפעלד זצ"ל — אח"כ שב לעיר ערלויא ועסק במסחר איזה שנים אבל ההשגחה סבבה להסיר מסוה הענוה מעל פני משה שקרני הודו יזריחו על פני תבל אבד כל נכסיו בבירזע ואז נתרצה לישב בכסא ההוראה ונתקבל לדומ"צ בק"ק ערלוי יצ"ו ושמעתי מפ"ק של ק"ז זצ"ל שהגם שאאמו"ר הי' מוסמך להוראה עוד בהיותו בחור מכמה גדולים מ"מ חשש ק"ז פן במשך השנים שכח מה מעניני ההוראה והוא בעצמו לא רצה לנסותו שמא מחמת קורבה ינטה מקו השוה לצד קל או מחמת חשש זה לצד חמור ביותר ע"כ ציוה עלי' לילך עוד הפעם לג' גדולי ההוראה לקבל מחדש הורמנא ואחד מהגדולים הי' הגאון בעל לבושי מרדכי זצ"ל [ועם הגאון הנ"ל הי' לו מכבר חליפות מכתבים בשו"ת] וכאשר שב ובא אאמו"ר אצל ק"ז ומסר לו כתב ההתרה והתחיל הוא לקראו עמד והתפלא כי על תיבה אחת הי' נדבק נייר קטן ומה מאד נשתומם לאחר שהסיר הנייר ראה כתוב תחתיו תיבת הגאון והבין שאאמו"ר בענותנותו הגדולה בוש מלהשתמש בכתר הגאון [כי הי' עדיין צעיר לימים] גם ספרו ה"א מחיבורו הגדול שו"ת יד סופר לקח עמו והניחו אצל הגאון בעל לבושי מרדכי זצ"ל לשום עליו עין עיונו וליתן עליו הסכמתו בעוה"ר נאבד הספר גם ההסכמה רק זוכרני שהסכמתו מתחילה בזה"ל: זה האיש משה ידענו מה הי' לו בקי נפלא בש"ס בבלי וירושלמי ראשונים ואחרונים שגורים על פיו וכו' וחיבה יתירה ואהבה עזה נודעת לו מהגאון הנ"ל ספרו תלמידיו ילדי עירנו ערלויא שכמעט לא עבר יום שלא דיבר הג' הנ"ל בשבחו של אאמו"ר זצ"ל — ומני אז והלאה בקשו אותו לכמה קהילות גדולות

ולא נעתר לבקשתם למרות פרנסתו הצומצמה כי נפשו איותה לחסות בצל קדשו של קדושת אביו זצ״ל.

הנה עם מי מהגדולים שנכנס לטייל בשדה החכמה נתפלאו מאד ובפרט על כח זכרונו שהי׳ בור סיד שאינו מאבד טיפה וכל תלמודו הי׳ דומה כמונחים לי׳ בקופסא והכירו בו את הסוע״ה קולע אל השערה ברעיון זך ובכל מקצעות אשר עלו „מן המדובר" הי׳ תשובותיו ערוכים ומסודרים וכחצי גיבור שנונים (ממש כפירושו של מרן החת״ס זצ״ל בפסוק כחצים ביד הגבור וגו׳).

את תכונותיו האצולים אשר רכש אי אפשר להביע בכתב ועליו יוכנו ממש דברי הרמב״ם (פ״ה מה׳ יסודי התורה ה׳) וכן אם דקדק החכם על עצמו והי׳ דבורו בנחת עם הבריות ודעתו מעורבת עמהם ומקבלם בסבר פנים יפות נעלב מהם ואינו עולבם מכבד להן (אפי׳ למקילין לו ונושא ונותן באמונה וכו׳ עד שימצא הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו ומתאוים למעשיו הרי זה קידש את ה׳ ועליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר עכ״ל וממש כן התנהג את עצמו כל ימי חייו ואפילו נגד פחותי ערך וקטני קטנים וכן עם תנוקות של בית רבן וכבודם הי׳ חביב עליו כשלו אהבתו התמימה ורב טובו אשר זרחה מפנימיות לבבו לכל בני אדם הושקפה לו כמים הפנים אל פנים כי הי׳ אהוב מאד מאד ונכבד בעיני הבריות. וסיפר לי אאמו״ר זצ״ל שפ״א בא לו ק״ז מרן החתם סופר זצ״ל בחזון לילה ודיבר אליו בזה״ל: ווער עס איזט גוט אין צוא יעדען גוט דער איזט בעליבט בייא הש״י — דרכו בקודש הי׳ לנסות תלמידי „יסוד התורה" מידי שבת בשבתו פעם אחת אירע שתלמיד אחד לא יכול לענות ולהשיב (ואולי כי נבהל מפניו) והתחיל לבכות, ומזמן הלז ואילך חדל מלנסות את התלמידים באמרו כי אולי יגרום בושה וצער לאיזה תלמיד...

במצות זה קלי ואנוהו הי׳ לדעתי יחיד בדורו בביתו לא הי׳ נמצא ספר קרוע או עלי שמות והספרים היו מכורכים בתכלית ההידור והיופי ופיזר מממונו למעלה מיכולתו והקפיד מאד אם הי׳ רואה סידור או ספר קרוע ביד עשירים באמרו שהחיוב הי׳ לכאורה לכרוך הסה״ק בזהב ובכסף אבל מה נעשה אם אין ידינו משגת כ״כ אבל עכ״ז „דיו לעבד להיות כרבו" אם הוא מקפיד שלא ללבוש מלבושים קרועים יקפיד ג״כ ללבוש כראוי שמותיו של

קב"ה שבסידורים והסה"ק ולא יניח מלבושו של תוה"ק מקורעים... וכן הי' מקפיד שלא לפשוט מעיל עליון [ראק] מעליו אם הי' בחדר ספר פתוח, החמיר על עצמו שלא לאכול נגד חומש פתוח (אולי מפני „ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו" חשש לאכול נגד שמותיו של קב"ה שבחומש) — מימיו לא ציוה דבר לשום אדם (ואפי' לבנותיו הקטנים) בעת שהי' טרודים בדבר מצוה או שהזמינו עצמם לתפלה וכדומה שלא לבטל אותם ח"ו מעבודת השי"ת — הי' נזהר מאד בקידוש ידים לכל דבר שבקדושה בין כשישב ללמוד או כשעמד להתפלל טיהר ידיו במים, פעם אחת נתן לדרך פעמיו ושכח להוליך עמו צלוחת מים כדרכו והי' רוצה לומר תהלים ולא הי' לו מים לרחוץ ידיו והי' לו צער גדול מזה ובעת שהה על התחנה פתאום באת אשה עם כלי מים ושאלה האם אין צריך למים והשיב אאמו"ר הן! ולאחר שרחץ ונגב ידיו ורצה להחזיר לה הכלי בתודה בעבור חן חשרת מים אבל נעלמה האשה ולא מצא אותה... החמיר על עצמו שלא למכור דבר שיש בו חשש חמץ או תערובות חמץ ופעם ביקש ממנו מר אביו ק"ז זצ"ל שיקנה הוא חמצו ממנו למוכרם יחד עם חמץ שלו והגם שדאג אולי ע"י זה יבאו דברים שיש בו חשש הנ"ל לרשותו מ"מ פקודת אביו שמרה רוחו וכמצווה ועושה עבר על מדתו והי' צר לו מאד שהי' צריך לצאת קצת מגדרו ובא אז אליו ק"ז מרן החת"ס זצ"ל בחזיון לילה ודיבר אליו בזה"ל: „תקנת את רבו ואת עצמו לא תקנת". וכשסיפר זאת למרן אביו ק"ז ז"ל חדל לבקש ממנו דבר זה עוד הפעם — השתדל תמיד בכל עוז ותעצומות לקיים מצות „ביומו תתן שכרו" — והנה לספר גדולתו צדקתו וענותנותו וכל תהלוכותיו בקדש א"א כי תקצר היריע מהכיל והנני רק כמגלה טפח ומכסה טפחיים ולא רשמתי רק איזה פרטים מדרכיו בקודש וחומרותיו ואין בכלל אלא מה שבפרט שיצא ללמד על הכלל שהי' כולו קודש לה' זי"ע.

קהילת הסטאטוס-קוו

רבה הראשון של הקהילה היה י. מ. כהן. מלבד שמו לא נודעו עליו פרטים נוספים.

בשנת 1888 עלה לכס הרבנות בקהילה ד"ר מיקשא שוורץ

הצעיר אשר זה עתה סיים את לימודיו בסמינר לרבנים בעיר הבירה. על טכס קבלתו הודיע העיתון היהודי Egyenlőség (שוויון) בפרוטרוט. הרב החדש נתקבל בכניסה לבית הכנסת על ידי הדיין י. מרגיטאי בנאום עברי. בטכס עצמו השתתפו גם נציגי השלטונות, העיריה והמחוז. במסיבת קבלת הפנים החגיגית נישאו דברי ברכה ע״י אישי הקהילה ונציגי הקהילות השכנות.

הרב ד״ר מיקשא שוורץ נפטר בשנת 1902. במקומו בא ד״ר אליעזר שווייגר אשר כיהן בתפקידו עד 1931. ד״ר שווייגר סיים את לימודיו בפרנקפורט ובאוניברסיטת ברן. הוא היה בעל אופקים רחבים, עסק בעבודה מדעית בתחום האתנוגרפיה ועבודותיו התפרסמו בהוצאת האקדמיה הלאומית ההונגרית. הוא ביקר בארץ ישראל בשנת 1905 במסגרת טיול מאורגן. בעקבות חוויותיו ורשמיו בארץ ובמיוחד מהשינויים המהפכניים שחלו ביהודים, אנשי היישוב, היה מנאמני הרעיון הציוני. על אמונתו בצדקת הדרך הציונית נתן ביטוי בדרשותיו בבית הכנסת.

חנוכת בית הכנסת החדש נערכה בשנת 1913. בית הכנסת נבנה ביוזמתו של ד. קניץ ולפי תיכנונו של הארכיטקט ליפוט באומהורן. סגנון הבנייה היה דומה לסגנון בית הכנסת אשר בעיר סגד, אם כי במסגרת צנועה יותר. בפעילות הברוכה סביב בניית בית הכנסת לקחו חלק אישים רבים מפעילי הקהילה הרשמיים ורבים אחרים הראו נכונות להושיט יד בהקמת בית הכנסת. הבנייה ערכה שנתיים ימים, במהלכה הקפידו על קדושת השבת. הוצאות הבנייה הסתכמו ב־300,000 קורונות הונגריות. משרד הדתות ההונגרי ליווה סכום נכבד, יתרת הכסף נאסף על ידי נדבנים וממכירת מקומות הישיבה בביה״כ.

בחנוכת הבית החגיגית השתתפו אבות העיר, נציגי הכנסיות הנוצריות והצבא, שופטי בית המשפט ועוד. את הנאום החגיגי נשא ד״ר שמעון הבשי, רבה הראשי של בודפשט.

חנוכת בית הכנסת החדש הפכה — בגלל המאורעות ההיס־טוריים של השנים הבאות — לסמל שיא התפתחותה של הקהילה היהודית באגר. בתוך שנה פרצה מלחמת העולם הראשונה.

רבים מבני הקהילה נפלו במלחמה זו ושמות חללי שתי הקהילות באגר הונצחו בלוחות זכרון בכניסה לבית הכנסת.

קניץ מינדיאצ׳ר. נולד ב־1856 באגר, לאביו ליפוט קניץ, בעל קרקעות וסוחר סיטונאי עשיר. עוד היותו צעיר בשנים התערה היטב בחיי הכלכלה של העיר. ב־1894 ייסד את „הבנק האגרארי לחסכון בע״מ״ והיה מנהלו עד יום מותו. נוסף לייסוד הבנק הקים 13 מפעלים בתחום התעשייה, המסחר והחקלאות ובכך הוסיף תנופה חשובה בהתפתחותה הכלכלית של העיר והמחוז. לאות הישגיו בפיתוח העיר העלהו הקיסר פרנץ יוזף ב־1910 לדרגת התואר אציל. מתוך 100 שנות היהודים באגר שימש כ־40 שנה במשרת ראש הקהל. היה בעל השכלה רחבה ובעל השקפות ליברליות, יחד עם זאת, כפי שהצהיר פעם: „פעולותי לא סטו מעולם מהשקפתי הדתית־מסורתית ולכן הצלחתי ליצור אווירה של שיתוף פעולה עם הקהילה האורתודוכסית. תקוותי היא שהרמוניה זאת תביא — במוקדם או במאוחר — לאיחוד מלא. זאת היא משאלתי הגדולה והנכספת ביותר. סיסמתי היתה תמיד: „שלום, ה׳ אחד וישראל אחד״ — סיים את הצהרתו המיוחדת.

המנהיג הישיש נשא נאום מזעזע בכנס הייסוד של האירגון המקומי לאגודת פרו־פלסטינה. נאום זה היה מעין ווידוי שאיפיין נאמנה את הרוח ששררה ביהדות הונגריה בתקופה זו (ראה בפרק „יהודי אגר למען ציון״).

ד. קניץ נפטר בשנת 1932 בגיל 76. יורשו לכס ראש הקהל היה ינו פולצ׳יק. מנהלו של מפעל מסחרי מבוסס ומשגשג. הוא ניהל את הקהילה עד הסוף המר ומצא את מותו בין קדושי השואה.

בשנת 1932 בא לעיר ד״ר אמיל רוט, הרב הצעיר, בוגר הסמינר לרבנים בבודפשט, אשר בילה שנתיים בארץ ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים ובישיבת הרוא״ה. הוא הוזמן לכהונת הרב הראשי לאחר שד״ר אליעזר שווייגר עבר לג׳ינטרא. בזמן כהונתו קצרת השנים הכניס ד״ר אמיל רוט מהפכה בחינוך הנוער. בין כל רבני הונגריה הוא היה הפעיל ביותר והעקבי ביותר בהטפה לרעיון הציוני וללימוד השפה העברית. בשנת 1936 הוזמן לכס הרבנות בעיר דייר Győr. בימים הקשים ביותר הראה דוגמה למופת. כאשר באו אליו שליחי המחתרת הציונית להוציאו מהגיטו ולהצילו — הוא סרב, כי לא רצה לעזוב את קהילתו. בערב שבת — לפני ההסעה לאושוויץ — עוד נאם בפני בני

קהילתו המושפלים על כבוד האדם ולמחרת הובל על ידי הרוצחים ההונגריים תוך כדי מכות אכזריות אל רכבת המוות.

בשנת 1937 הגיע לעיר מאַנ׳ינג הרב ד״ר זולטן רץ, גם כן בוגר הסמינר לרבנים בבודפשט. במשך שבע שנים כיהן בתפקידו עד השואה. יחד עם יהודי אגר הובל לאושוויץ, אך נשאר בחיים.

ב־40 שנים האחרונות היו בסגל המורים של בית הספר העממי היהודי: שמואל הלס, אדולף בידרמן, אולגה בידרמן, א. רבס, שנדור קרטס, יוסף קורנ׳י, דז׳ו קומלוש, שנדור שנברג, אילונה מולנר ויגו טרביץ׳.

מזכירי הקהילה היו שמואל הלס ואחריו שנדור פישר. החזן הראשי החל באמצע שנות העשרים היה שמואל בלאס. בתפקידים אחרים: נ. ליטאואר, מ. ריטרמן, מ. קלאוס ושמואל ווייס.

האגודות הקהילתיות

אחד מעמודי היסוד של החיים הקהילתיים היה מעשה גמילות חסדים. את המטרה הזאת שרתו מספר אגודות.

החברה־קדישא נוסד בשנת 1843. רבה של הקהילה הסמוכה וורפלט, הרב יהושע הכהן זצ״ל, טרח רבות בייסוד החברה.

מטרות החברה — לפי חוקת הייסוד — היו: א) עזרה לעניים, במיוחד לחולים שבהם, ב) סיוע רפואי לחולים עניים בבית החולים היהודי של החברה או שרות תרופות לחולים עניים בביתם, ג) ביקור חולים — שמירת לילה ליד מיטת החולה העני, ד) לספק שרותים וטכסים דתיים במקרה של פטירה, ה) לדאוג לקיום צוואת הנפטר אם נגעה זאת לצרכי דת, ו) טיפוח בית הקברות היהודי ושמירתו.

חברי החברה־קדישא שילמו כ־2 פורינט מס חבר לשנה, אבל נוסף לחובות הכספיות התחייבו לשתף עצמם בתפקידים השונים של שרותי החברה לפי תורנות ולפי הוראות גבאי החברה. חוקת היסוד של החברה־קדישא כללה כ־40 סעיפים המחייבים את חבריה. במשך הזמן צומצמו הסעיפים המחמירים עקב הרוח הליברלית שהתחזקה יותר ויותר בין היהודים. השרות האישי בהתנדבות החברים נתחלף לאט־לאט בעובדים שכירים.

החברה דאגה להקמת ולהחזקת בית חולים יהודי.

בית הקברות נוסד כנראה עוד בשנות השלושים, לפני שהיהודים התיישבו בעיר באופן קבוע. המצבה הראשונה שאפשר להכיר בה שם הנטמן ושנת הפטירה היתה זו של מרטון רוזנפלד משנת 1840. שטח בית הקברות הורחב ב־1862 פי ארבעה והוקף בחומה. עד כה שילמו דמי שכירות עבור השטח — אך לאור מחאת החברה נאותה הנהלת העיר למכור את שטח בית הקברות לצמיתות. מעניינת במיוחד חלקת הילדים שבתוך בית הקברות. אחרי שהרב י. צ. ווייס נקבר — על פי צוואתו — בחלקת הילדים, היתה חלקה זו המבוקשת והמכובדת ביותר לצורכי קבורה בקרב יהודי הקהילה.

אגודת הנשים. פעולותיה של האגודה הצטיינו בדאגה ובסיוע חומרי למשפחות עניות ונזקקות, סיוע לילדות עניות ולנערות שעמדו להינשא. מלבד דמי החברות והתרומות לקופת האגודה, ערכו נשות החברה ערבי תרבות עשירי תוכן שהכנסותיהן היו קודש למטרות צדקה לעניים.

אגודת הפטרונז׳. תפקידה העיקרי של האגודה היה הטיפול בילדים יתומים ע״י סידורם במשפחות יהודיות אומנות או מאמצות וחינוכם היהודי של הילדים האלה. על הטבת גורלם של הילדים היתומים עמלו רבות איגנץ שוורץ יוה״ר והמזכיר שנדור פישר.

אגודת „הפרוטה״. במטבחה של האגודה סעדו כ־50—40 תלמידים מיעוטי יכולת, ברובם מכפרי הסביבה הקרובה. (בין מבקרי המטבח היו גם לא־יהודים וביניהם גם כפויי־טובה שבמרוצת הזמן היו לאנטישמים פעילים באירגונים נאציים). המטבח נוהל ע״י גברת כהן — יולי ניני בפי הכול. נשיאת האגודה היתה במשך עשרות בשנים הגב׳ א. רוטשילד והגזברית הגב׳ א. דומן.

מנתמכי האגודות הללו יצאו על יד בעלי מלאכה ופקידים מעולים, גם רופאים ומהנדסים בעלי שם.

מקהלת הנוער היהודי באגר. המקהלה נוסדה ביוזמת שאמו פקטה בשנת חנוכתו של היכל התרבות הקהילתי. הריפרטואר הורכב משירי עם הונגריים, שירים קלאסיים ומפרקי שירה דתיים יהודיים. המקהלה שמנתה כ־40 זמרים, שרה ב־4 קולות, אומנה ע״י המנצח דמטר מורה־חזן פרוטסטנטי. המקהלה זכתה במקום הראשון בתחרות מחוזית למקהלות במישקולץ בשנת 1929.

יהדות אַגר למען ציון

נכדו של הרב הראשון באגר, סטיפן ס. ווייז היה מראשוני החלוצים להפצת הציונות באמריקה. הוא הצליח להחזיר את היהודים הריפורמיים — אשר מחקו מספרי התפילה שלהם את זכרה של ארץ האבות — אל הרעיון היהודי הלאומי. הודות לו חוזק הקשר בין יהדות אמריקה לבין הרעיון הציוני ועדות לכך תמיכתה המוסרית, המדינית והחומרית של יהדות זו במדינת ישראל, המגשימה בפועל את הרעיון הציוני. ידו היתה בהקמת התנועה הציונית העולמית וכמו כן בהכנות להצהרת בלפור. את דבקותו ברעיון הציוני, ארץ האבות והקשר לעם היהודי הוא ירש מאבותיו. על אביו שהיה יליד אגר, הרב אהרון ווייז, הוא כותב באוטוביאוגרפיה שלו: „על הציונות שלי אני חייב לאבי. ייתכן שזה גם עניין תורשתי במשפחתי, אבל אבא היה זה שהעמיד את הציונות במרכז חיי. אבא לא היה אורתודוכסי מחמיר כמו סבי, אלא ציוני נלהב, והציונות שלו היתה לי לזכרון ילדות החביב ביותר".

אחרי מות הסב מיאנה הסבתא לעבור לאמריקה עם בנה ונכדה. היא עלתה לארץ הקודש „להתפלל ולמות בירושלים עיר הקודש" ומירושלים שיגרה לנכד שלה קופת־תרומות לירושלים. כ־20 שנה אחרי מותה, כאשר סטיפן ווייז ביקר בירושלים, רבים הזכירו עוד את הצדקנית, „הרבנית מערלאו", אשר חילקה את רוב הכנסותיה בין עניי העיר.

הרב הראשי של הקהילה האורתודוכסית, הרב שמעון סופר זצ"ל, היה אחד מתומכיו הנלהבים של ההתיישבות היהודית בארץ הקודש. עוד בראשית ההתיישבות בפתח־תקוה, בראשון־לציון וכו' העסיקה את הרב הבעייה: האם חייבים המתיישבים החדשים לחוג יום טוב שני של גלויות או יכולים לחוג יום אחד בלבד לפי מנהג תושבי א"י המקוריים.

בשנת 1889, לפני הופעת הרצל, אורגנה עליית רגל המונית לארץ ישראל ע"י הרב שמעון סופר ז"ל. התוכנית לא בוצעה, אך מתוך הקול־קורא של הרב משתקפת אהבתו הרבה לארץ האבות. (ראה בניספחים לפרק „הקהילה האורתודוכסית"). יחד עם

זאת התנגד הרב נמרצות להקמת הגימנסיות העבריות בתל־אביב ובירושלים. וזאת בגלל השקפתו השמרנית העמוקה כלפי לימודי חולין. במקום להשקיע כספים בבתי ספר חילוניים, הוא הציע להקים בתי מלאכה וסדנאות על מנת להכשיר עולים ופועלים יהודיים לעבודת כפיים למחייתם וקיומם בא״י. אופיינית להתלהבותו התמימה של הרב הצעתו, לחדש את הבאת הקורבנות בהר הבית.

ד״ר אליעזר שווייגר, רבה הראשי של קהילת הסטאטוסקוו, שלמד באוניברסיטת ברן בשנים האחרונות של המאה הקודמת, השתתף בקונגרס הציוני השני כמתורגמן. שם בא במגע עם גדולי הציונות. בשנת 1905 השתתף יחד עם אשתו בטיול מאורגן לא״י. ב־1913 הזמין מא״י — מהגליל — שתילי עץ זית ושתלם סביב חצר בית הכנסת החדש. ד״ר שווייגר השתתף מאגר באופן פעיל בעבודתו של וועד הלשון, שמושבו הקבוע היה בירושלים, ואף נתקבלו אחדים מחידושי הלשון שלו. בדרשותיו ובשיעורי הדת לא יכול היה להטיף באופן גלוי למען הרעיון הציוני, בגלל המצב הפוליטי המסובך, אך ניצל כל הזדמנות כדי לעורר עניין בקרב הנוער בדבר בחירת מקצוע פרודוקטיבי לעתיד. גישתו זו היתה בהחלט מהפכנית באגר. בסוף שנות העשרים תמך ד״ר שווייגר בכל כוחו בהתארגנות הנוער הציוני באגר ומאוחר יותר כאשר עבר לנ׳יטרה אף תפס עמדה במנהיגותה של התנועה הציונית בסלובקיה.

ד״ר אמיל רוט הגיע לכס הרבנות באגר ישר מספסלי האוני־ברסיטה העברית בירושלים.

באגר אם־כן לא פעלו רבנים מתנגדים, „פרוטסט־רבינר״, וגם בין מנהיגי הקהילות החילוניים לא נמצא אף אחד שקם נגד התנועה הלאומית היהודית. באווירה כזאת היה אך טבעי שבאגר — בניגוד למקומות אחרים ובראשם עיר הבירה — התארגנו קבוצות ציוניות בעזרתה הפעילה של הקהילה. היוזמים והפעילים באירגון הנוער והמבוגרים היו: ד״ר א. סאס, ד״ר ד. ברקש וד. אונגרליידר.

ב־1927 נוסדה קבוצת בריסייה־אביבה. מדי שבוע התכנסו חברי הקבוצה במשרד הקהילה ועסקו בלימוד השפה העברית וההיסטוריה היהודית. מדי חודש התקיים מופע אומנותי בבית התרבות ובמסגרת זו הביאו לידיעת הקהל את מטרות התנועה הציונית והשגיה.

ב־1929 נוסד הסניף המקומי לברית פרו־פלשתינה של היהדות ההונגרית. באספת הייסוד השתתפו שליחי המרכז ד״ר יוסף פטאי ובלה סקלי, כ״כ המארח, ראש הקהל דז׳ו קאניץ. האספה התקיימה בבית התרבות בהשתתפות שמנא־וסלתא של יהודי אגר. בנאום הברכה הביע המנהיג היהודי הוותיק, ד. קאניץ את צערו על שעד עתה לא היה מודע די הצורך לעבודת הבניין בארץ ישראל וכעת הוא משוכנע שמתפקידו של כל יהודי לתמוך ברעיון נעלה ומחוייב המציאות הזה והבטיח בשם הקהילה שמעתה תעשה יהדות אגר הכול למען חיזוקה ובנייתה של ארץ ישראל. הוחלט באותו מעמד שהקהילה עצמה על כל מוסדותיה התרבותיים והחברתיים תצטרף רשמית לברית למען א״י והקק״ל.

נשארו עוד מספר תאורים בעתונות היהודית על אספות, מסיבות ומופעים אומנותיים שזכו להצלחה ולהדים רבים בקרב יהודי אגר ויהדות הארץ כולה.

הסניף המקומי של התנועה הציונית בהונגריה אורגן מחדש בחודש מאי בשנת 1932. עבודת פעילי התנועה זכתה להדים חיוביים וערבי ההרצאות והוויכוח החופשי בנושאים יהודיים וציוניים משכו קהל רב, וגרמו לחיים ציוניים ערים בקרב היהודים.

ד״ר אמיל רוט הביא תנופה חדשה בעבודה הציונית באגר. בחדרי בית הספר ב„אוהל שם״ חילק הרב רוט את הנוער לקבוצות גיל כך, שלפחות 5—4 קבוצות חינוכיות, כ־100 תלמידי ביה״ס יכלו להתחנך באווירה יהודית־ציונית אחרי לימודיהם היומיים הסדירים. הם למדו שירים עבריים, את השפה העברית, ידיעת ארץ ישראל ותולדות עם ישראל. להצלחה מיוחדת זכו בקרב הצעירים הטיולים הרבים ומחנות הקייץ אשר אורגנו ונוהלו ע״י הרב הצעיר, ברוך־הכישרון עצמו.

לכן, אין זה פלא, כי הודות לפעולה ציונית רב־צדדית זכתה הרשימה הציונית ב־40% מהקולות בבחירות הקהילתיות.

רוב רובה של שארית היהדות מאגר חי כיום בישראל: בעיר, בכפר, בקהילות דתיות ובקיבוצים סוציאליסטיים, כל אחד במקומו לוקח חלק בחיי הארץ באחריות ובחריצות, שאליהן חונכו בנעוריהם.

מבין הנוער הגיעו רבים לדרגות גבוהות בצה״ל ומשרתים גם היום בתפקידים אחראיים.

אחרי מלחמת ששת הימים, בקרבות ההתשה ב־19 ביוני 1969 נפל איתן־טומי דויטש ז״ל, בנה של קלארה קולטאי.

ב־6 באוקטובר ביום הכפורים, בשעות הראשונות של המלחמה נפל עם מטוסו הטייס סרן יששכר נווה ז״ל, בנו של אישטוואן יונאש.

במלחמת יום הכפורים נפל השיריונאי עמוס רוט ז״ל, בנו של לסלו רוט.

שמם יירשם בצד גיבורי יהודה המכבי ושמעון בר־כוכבא בדפי תולדות עם ישראל.

אגודת הספורט אָ.ט.אָ.

הא.ט.א. נוסד ב־1909 לא כאירגון יהודי. בראשית שנות ה־20 כאשר הוקם האיגוד הלאומי הנוצרי MESE, יצאו מ־א.ט.א. הספורטאים הלא־יהודיים והצטרפו לאיגוד הנוצרי, כך ש־א.ט.א. נשאר על טהרת הספורטאים היהודיים. בין שחייני העיר הלא־יהודיים היו רבים אשר היו תלמידיו של המאמן היהודי המעולה אימרה סאס ובעזרתו הגיעו להשגים אישיים מצויינים. על מאמציו של המאמן היהודי ענו רבים בעתיד בהתנהגות אנטישמית.

השחייה היתה מקובלת בקרב הספורטאים והקהל העירוני. בריכות השחייה שהכילו מיים חמים טבעיים איפשרו פיתוח ענף ספורטיבי זה. אין פלא שגם ב־א.ט.א. ענף השחייה הביא את ההצלחות המרובות ביותר. ב־1933 סיימה קבוצת הכדור־מיים של א.ט.א. במקום הראשון בליגה ב׳ (בירו, האחים קליין, שניוויס, וואדאס ביבר ונימט). בגלל יהדותה לא יכלה הקבוצה להתקבל לליגה א׳.

משורות שחייני א.ט.א. הגיעו רבים גם לאליפות ארצית: הלר בשחיית חזה, וברמן מ. — 800 מ׳ חתירה (1937), וברמן ג׳ — 100 מ׳ חתירה, קבוצת האחים וברמן וגרשטל ט. — 100×3 מ׳ מעורב. אחד מחניכי א.ט.א., איבן קליין, זכה באליפות בשחייה למרחקים וחציית האגם באלאטון בראשית שנות ה־50. (למרחק 102 ק״מ בנהר דנובה הוא שחה ב־15 שעות ו־7 דקות).

בתקופת החוקים האנטי־יהודיים נאסר על הנוער היהודי לעסוק בספורט מאורגן. אף־על־פי־כן, בסתר וכנגד כל האיסורים נערכו אימוני השחייה אף במסגרת תחרותית. מבין עשרות השחיינים הצטיינו בהישגיהם המעולים: פרסלר א., בורוש ל., שוגאר ב., שטרן ג., הרצג ט. ההשגים המצויינים הושגו הודות לעבודתם המסורה ללא לאות של אימרה הלר וטיבי קליין, המאמנים המוכשרים שפיתחו את יכולתם של השחיינים היהודים הצעירים. ט. קליין עלה ארצה בשנת 1949 והיה למאמנה הארצי לאגודת „הפועל". בעזרתו הנמרצת הגיעה קבוצת „הפועל" פתח־תקוה להשגים מצויינים.

בין יתר ענפי הספורט הצטיינו נימט (טניס), כהן, פרידמן ודוידוביץ' (היאבקות), האחים פליישר, ש. שוורץ וא. שטרן (איגרוף). טיבור פליישר — רון גלעדי — הגיע לאליפות באיגרוף אף במדינת ישראל (1952).

בני הנוער יכלו לעסוק בספורט ברמה מעולה הודות לשני אישים: ד"ר אנדרה סאס — רופא הספורטאים, וד"ר בלה יונאש — מנהל האיגוד וכ"כ הודות לתמיכתה המוסרית והחומרית של יהודי אגר.

שנות השואה ותוצאותיה המרות חתמו סופית גם על גורלה של א.ט.א., אגודת הספורטאים היהודיים באגר.

השואה

עם כניסת הגרמנים להונגריה ב־19 למרץ 1944 החלה סכנת ההשמדה לרחף מעל יהדות הונגריה. היהודים נצטוו לתפור על בגדיהם „כוכב צהוב" כדי להבדילם מיתר האזרחים. ריכוז היהודים בגיטאות החל זמן קצר לאחר מכן.

בראשית מאי נקבעו שני האזורים שבין הרחובות אויווילאג ואוסודה כמקום הגיטו עבור 1800 היהודים תושבי העיר. שם הצטופפו 4—5 משפחות בדירה אחת. הוקם הוועד היהודי שאירגן את אספקת המזון והתרופות לתושבי הגיטו.

במצב חמור הרבה יותר נמצאו היהודים שנאספו מהמחוז הבש ורוכזו בסביבת הכפר סיץ' בתחום של מיכרה פחם

עזוב. כאן, סגורים מהעולם החיצון, ללא אספקת מזון ותרופות, גלויים וחסרי אונים מול תעלולי הז׳נדארמים הברוטאליים, חיכו 1500 יהודי המחוז הבש לגזר־דינם.

אחרי חיי־גיטו במשך כ־4 שבועות באו ימים קשים עוד יותר. האנשים המעונים והמיוסרים הובלו לבית החרושת ללבנים בכפר קרצ׳נד, מרחק כ־16 ק״מ מאגר ושם צופפו אותם בכוכים של תנורי לבנים עזובים ומלוכלכים, כאילו היו הם חיות ולא בני אדם. במשך כמה ימים נסחבו ונרצחו ביער הקרוב מספר יהודים ע״י הז׳נדארמים ההונגריים האכזריים.

משם הובילו את היהודים תחת איומים ויחס ברברי לתחנת הרכבת של הכפר מקלר. שם הוכנסו כ־80—90 נפש לקרון המיועד לבהמות (6 סוסים) ונסגרו על סגר ובריח. הרכבת, נושאת המשא האנושי בתנאי חיות, כוונה לאושוויץ. אחרי כמה ימי נסיעה איומים הגיעה הרכבת לאושוויץ, ביום ב׳, ה־12 ביוני 1944. הזקנים, החולים, הילדים וכ״כ האימהות עם תינוקותיהן הוכנסו עוד באותו יום לתוך תאי הגז, לפי הסלקציה האישית של ד״ר מנגלה, הזכור לשימצה ולקללה. הנשים והגברים שהיו כשרים לעבודה, חולקו לקבוצות־עבודה והובלו למחנות כפייה ברחבי גרמניה. רובם נידונו למוות בגלל עבודה מפרכת מקסימלית ומזון מתחת הרמה המינימלית.

כל מי שלא התנסה בגיטו, בבית החרושת ללבנים ברכבת, האימים ובעבודות הכפייה במחנות הריכוז — לא יוכל לתאר לעצמו את עוצמת הייסורים האַל־אנושית, בה עונו יקירינו. כל תאור, סיפור או הצגת העובדות בתמונות וסרטים יוכל להמחיש אך חלק מעט מזער של אותם תנאים, בהם התנסו היהודים ע״י הגרמנים הנאצים הארורים.

מבין כ־1600 היהודים שנסחבו לאושוויץ ניצלו רק 7 גברים ו־25 נשים. מבין מאות הילדים בגיל ביה״ס לא נשאר בחיים אף אחד. בלה סקלי, שנהנה מזכויות מיוחדות בשל הצטיינותו במלחמת העולם הראשונה, לא הובא לגיטו ולא גורש לאושוויץ, אבל בימי הטרור הפאשיסטי ההונגרי גם הוא מצא את מותו; יחד עם משפחתו נרצח בדירתו. אימרה שטיינר נרצח בבניין הגסטפו בווילה ברחוב ראקוצי. הוא היה קורבן להלשנה. כמה שבועות הצליח להסתתר במרתפי היין, אך נתפס ועונה למוות

בידי הנאצים. יומנו האישי נמצא יותר מאוחר במשרדי המשטרה, אך הוחרם ולא ניתן לפרסמו. בבית החולים של מסדר קתולי — אירגאלמאשוק — הסתתר מספר עובדי כפייה יהודיים. בימים האחרונים של הטרור הפאשיסטי, כתוצאה מהלשנה נתפסו כולם. חיילי הצבא האדום, ששיחררו את העיר, מצאו אותם תלויים על עמוד חשמלי ליד פסל דוֹבּוֹ בכיכר השוק. היו אלה דיולה בראון וחבריו הי״ד. ד״ר אנדרה סאס הסתתר בבודפשט. לפני שיחרורה של העיר בינואר 1945 נתפס — והוא בדרכו כרופא אל פצוע — ונרצח ללא רחם.

מבין המגוייסים לגדודי העבודה הושמדו רבים, במיוחד בשנת 1943, כאשר הצבא הגרמני היה כבר בנסיגה מרוסיה הכבושה. למרות זאת ניצלו משם יחסית יותר יהודים.

למאורעות טרגיים במיוחד זכתה פלוגת הרופאים והאינטלק־טואלים שבסיסה היה ביולשווה. הדבר קרה ב־15 באוקטובר, כאשר האדמירל הורטי הודיע על סיום המלחמה. הכול חשבו שהנה נגמרה תקופת הסבל ופרצו בשמחה. אך המצב התהפך בו ביום ותושבי הכפר, אוהדי הנאצים, הזעיקו את הס״ס אשר טבחו את הפלוגה בדם קר, עד האחרון בהם. כ־14 אנשים בלבד ניצלו מאותה פלוגה, היות ושעה לפני פעולת הס״ס הם נשלחו ליולשווה בפקודת מטה הפלוגה.

חיים על חורבות...

כבר בחודש דצמבר 1944, זמן קצר אחרי שיחרור העיר, החלה התארגנות הקהילה ביוזמת המזכיר לשעבר, שנדור פישר. במקום הפקידות העירונית הגבוהה אשר ברחה עם הגרמנים, לקחו על עצמם אחדים מהחוזרים גם את תפקיד הנהלת העיר. ד״ר קארדוש היה לראש העיר, מיקי בלאס ושוגאר מפקדי המשטרה, אינדיג הממונה על חלוקת המזון בעיר ועוד. המסגרת לקהילה המחודשת הוקמה ע״י הנהלה זמנית שבראשה עמד אדולף בלאס. בראשית 1945 נוסדו מחדש שתי הקהילות. ראש הקהילה החרדית היה שלמה כ״ץ, סגנו אישטוואן שוורץ ושל הניאולוגים זולטן שוגאר ובלה גרוס.

בית הכנסת האורתודוכסי לא ניזוק בצורה רצינית בקרבות. כך, אחרי שנבחר לרב הקהילה נכדו של רבי שמעון סופר זצ"ל, הרב יוחנן סופר יבל"ח שוב יכלה הקהילה להבטיח לעצמה חיים יהודיים מסורתיים כמקודם. בית הכנסת הניאולוגי הנהדר ניזוק קשות בעת פיצוץ הגשר הקרוב בידי הגרמנים הנסוגים. החלונות הצבעוניים נשברו וכל הציוד והריהוט נשדד. עוד מקודם שימש בית הכנסת כמחסן לצבא הגרמני. אנשי הקהילה המחודשת אספו כל מה שנשאר ויכלו לפתוח חדר תפילה באחת הכיתות של בית הספר היהודי. ריהוט ביה"ס נמצא בשלמותו והועבר לדברצן, שם קיבלו אותם עשרות ילדים שזכו לחיים באורח־פלא, אך בית ספרם נשדד כליל.

בסוף שנת 1945 מנתה היהדות באגר כ־150 נפשות, רובם ניצולי פלוגות העבודה ומספר נשים שניצלו ממשרפות אושוויץ. נפוצה השמועה שהצבא האדום אסף כ־300 נשים מניצולי המחנות, העביר אותן לחצי־האי קרים על מנת לשקמן וביניהן נמצאות גם כמה עשרות נשים ובנות מאגר. תקוות אלה היו, לצערנו, תקוות שווא.

באפריל 1946 הוקמה אנדרטה לזכר הילדים, הקורבנות התמימים של החיה הנאצית. בחצר ביה"ס המיותמת נאספו שריד היהדות לגילוי המצבה. את דבר הקהילה נשאו הרב יוחנן סופר, ד"ר ד. פרסלר, א. סקלי, ז. שוגאר והרב שלום פולאק. אחרי הנאומים אמרו קדיש האבות לזכר ילדיהם שנרצחו והושמדו. לגילוי האנדרטה הוזמנו גם נציגי המשרדים העירוניים והכמורה הגבוהה. אך אלה לא הופיעו, רק כמה שליחי המפלגות כיבדו את מעמד העצוב הזה. היהודים נשארו לבדם עם כאביהם... חצר ביה"ס היהודי שידעה שמחת נעורים ועליזות מתמדת של הילדים המתרוצצים בהפסקות לימודיהם, עומדת עכשיו ריקה, יתומה ורק האנדרטה הצנועה נשארה שם לבדה.

ב־28 לאוגוסט 1949 היה גילוי המצבה לזכר הקדושים בבית הקברות היהודי. באזכרה זו כבר השתתפו נציגי העיר והכנסיות הנוצריות. אחרי התפילה מפי החזן דוד ווייזר הורד הלוט מעל המצבה בידי הרב שיק מבודפשט ונמסר לנציג החברה־קדישא, א. סקלי.

בסוף שנות ה־40 ל. קריי ובלה גרוס עמדו בראש הקהילה

הניאולוגית וא. שוורץ בראש הקהילה האורתודוכסית. בימים הנוראים התפללו כ־70—80 גברים וכ־50 נשים בביה״כ. שתי הקהילות יחד מנו כ־400 נפש, ביניהם רבים שעברו לגור בעיר מכפרי הסביבה.

היהודים מוותיקי התושבים החלו לעזוב את עיר מולדתם עוד לפני המלחמה. תהליך זה נמשך גם אחריה. רבים עברו לעיר הבירה, רבים עוד יותר עזבו את הארץ בחפשם ארץ חדשה. רוב רובו של הנוער מצא תשובה הולמת לבעיותיו בהצטרפותו לתנועות ציוניות חלוציות וכיוון את עצמו לחיים חדשים, אבל לא בארץ רוצחי יקיריהם, אלא בארץ ישראל.

גם הרב סופר עלה ארצה וע״י עלייתם של רבים מבין הקהילה החרדית נצטמצמה המסגרת. גם מאורעות 1956 גרמו לעזיבה רבה והקהילות שבינתיים התאחדו לפי צוו ממשלתי לקהילה אחת, נצטמקו עוד יותר.

בשנות ה־60 נהרס בית הכנסת הניאולוגי המפואר. הידיעה על הריסת ביה״כ היכה רבים בתדהמה. אולם, צריך להודות שפתרון זה עדיף על שימושים אפשריים אחרים למטרות חילוניות כפי שהציעו השלטונות. היום עומד שם מלון בשם „אוניקורניס״. גם ביקורי ביה״כ החרדי נצטמצמו מאד. כל עוד היה בחיים יוסף וויינברגר ז״ל, שעבר לגור באגר מהעיירה פוטנוק, היה מי שפתח את השערים וקרא לתפילה. עם מותו נשאר הכול בעזובה ורק מבקרים מחו״ל פוקדים מדי פעם את המקום.

בינואר 1974 נערכו בחירות בקהילה. א. סקלי נבחר ליו״ר ולידו וועדת פעילים: ל. קארדוש, א. גרינבאום, ל. קיניגסברג, מ. שוורץ וא.ווייס. נשאלת השאלה: אילו תפקידים ממלאה היום הנהלת הקהילה? על חינוך יהודי אין לדבר; הרבע של 70—75 נפשות של הקהילה חי בנישואי תערובת; מטבח כשר נמצא אולי בביתם של 2—3 בודדים; תפילות בציבור אינן מתקיימות. בית הכנסת לא נפתח בשנה שעברה אפילו ביום כיפור והמניין שהתפלל ב„חדר״ הישן היה מורכב רובו מיהודי הסביבה והנופשים בעיר. שליח הציבור היה ל. דומאן, מי שממלא היום תפקיד של משגיח על הכשרות בתעשיית היין בוורפלט. נוכל לומר: יהודים עוד אפשר למצוא באגר, אבל לא יהדות...

היתה עלי יד ה׳, ויוציאני ברוח ה׳, ויניחני בתוך הבקעה, והיא מלאה עצמות. והעבירני עליהם סביב סביב, והנה רבות מאד

על פני הבקעה, והנה יבשות מאד. ויאמר אלי: „בן אדם, התחיינה העצמות האלה?" ואומר: „ה' אלהים, אתה ידעת!"

(יחזקאל לז 1—3)

אני זוכר...

אישטוון שוורץ, ירושלים

המתיישב היהודי הראשון באגר אישטוון־נפתלי שוורץ, שאת שמו נושא גם אני — היה אבי הסבא שלי.

בתחילה עסק בבורסקאות, אבל כבר ב־1841 ביקש רשיון להקמת טחנת־קמח. הטחנה נבנתה במהירות והעסיקה כ־110 פועלים ופקידים. אבי־סבא היה אדם פעיל מאד. השתתף באופן נמרץ בכל תחומי החיים הקהילתיים. תמך ביד רחבה גם במוסדות התרבותיים והסוציאליים של העיר עצמה. בניו ירשו את טחנת־הקמח אחרי מותו. בתחילת המאה היתה הטחנה לחברת מניות עד סוף שנות ה־20, כאשר החברה התפרקה ומבנה הטחנה נהרס. רק אגף המשרדים נשאר על כנו ושם שכן אח"כ המשרד של הדואר.

קרובים רבים היו לי באגר. אבי־סבי העביר לאגר את אחיו מהכפר שי, שם התגוררה המשפחה כבר ב־1755. בני האח הראשון היו ד"ר שאנדור שוורץ הרופא וארטור עוה"ד. בנו של האח השני היה ד"ר דוד אלפולדי עו"ד. היהודים כינוהו „הבישוף דוד" בגלל היותו פרקליטו של ההגמן באגר. דודי היה אישטוון שוורץ, בעל כרמים. הכול כינוהו „פישטה המקטר" בגלל המקטרת הנצחית אשר בפיו. מבין בעלי הכרמים הרבים הוא ואהרון דויטש היו בלבד שייצרו יין כשר מיוחד. לקרובי היה שייך גם אישטוון שוורץ אחר, ר' נפתלי, שהיה תלמיד חכם גדול, מרצה בחברה־ש"ס וראש קהל עד מותו בדמי ימיו.

סבי, ווילמוש שוורץ עזב את עיסקי טחנת־הקמח וחזר לבורסקאות. אני עצמי למדתי את מקצוע המסחר בברזל אצל יוסף בראון ושות'. מאוחר יותר החנות עברה לידי, ועד ההשמדה היתה בהנהלתי.

באבצי שווייגר, גב׳ א. פאבר, ולינגטון, ניו זילנד

סבי ניהל ישיבה מפורסמת ב־ Nagytapolcsány שמעתי ששמו רשום באותיות זהב בספרי הציונים הראשונים.

אבי עבר לאגר בשנת 1904 בידיעה דלה של השפה ההונגרית, אך שמו הלך לפניו כידען במדע האתנוגרפיה. הוא הביא חידושים רבים בחיי הנוער היהודי באגר. בשיחותיו וכן בדרשותיו נהג לשלב משלים. הורה והטיף לצניעות ולאהבת עבודת הכפיים. תלמידיו חיברו מודעה בעיתונם בשם הרב שמחפש חתן לבתו בתנאי שהמועמד יהיה בעל מקצוע נחות ממטאטא רחובות. אבי נהנה מהמהתלה כמו תמיד, כי הוא היה בעל הומור טוב וחובב בדחנות. בבית אפשר היה לשמוע אותו שר מאריות אופראיות עד שירי עם יהודיים וחזנות. מזו האחרונה היה לו אוסף עשיר.

השקפת עולמו היתה מודרנית ולכך גם חינך. בימי ראשון לקח את תלמידיו לטיולי טבע בהרים בסביבה. לתלמידים עניים עזר גם באמצעים חומריים גם כאשר הרכוש המשפחתי נתדלדל אחרי המלחמה והיו צריכים להסתפק במשכורת הדלה של רב. ליד השולחן תמיד ישבו גם מוזמנים עניים מבין התלמידים מיעוטי היכולת. בתקופת המלחמה כאשר חיילים יהודיים רבים שירתו באגר מהמחוזות סאטמאר ומארמורוש, אבי השיג רשיון במשרד המלחמה להקמת מטבח צבאי כשר עבורם. אני זוכרת לילות „הסדר" מימי המלחמה, כאשר מאות חיילים יהודיים הסבו את שולחן סדר־הפסח. כינויו המקובל היה: „מיליונר המצוות".

נודע לנו על הריסת בית הכנסת הגדול והמפואר. בשנת 1964, כאשר ביקרנו באגר, עוד התפללנו שם בעד כל היהודים שהושמדו ובכינו עד עומק נפשותינו. אז שימש ביה"כ כמחסן גרוטאות. עברנו מבית לבית של חברינו הטובים שאינם עוד. במקום שיחת־רעים אמרנו קדיש בכל מקום.

אלברט פישר, רישפון

סבי ואבי־סבי היו עשירים מופלגים. בכ"ז הגעתי לאגר בשנת 1912, ביום קבורתו של ההגמון שאמאשא, כילד יתום, תוצאה מהגורל ההפכפך.

מוצאי ממשפחה חסידית מזנטה. היות וזמן אמירת הקדיש עוד

לא נסתיים, ביקרתי לשם כך בביה"כ הגדול של קהילת הסטאטוסקוו. כבר בתפילה הראשונה עוררתי את תשומת לבו של הרב שווייגר, אציל הנפש, אשר שמע את אמירת הקדיש שלי השוטפת שנאמרה כהלכה. הוא קראני אליו בגמר התפילה ושאל על אודותי פרטים. סיפרתי לו הכול. הרב הזמין אותי אליו לביתו ואם אי־פעם שבעתי באגר, הרי קרה זה ליד שולחנה של אשת הרב, עדינת הנפש. נכנסתי ויצאתי אצלם חופשי כאורח מוזמן לתמיד. בלילות שבת כמו בליל סדר על יד שולחנם ישבתי. גם היום אני שר את הניגונים ההם בלילות שבת ובסדר פסח אשר למדתי שם ושרתי איתם יחד. הייתי כאחד מבני המשפחה וכך חשתי גם אני. יבורך זכרם.

אין זה מתפקידי לשרטט קווים לדמותו של דז'ו קאניץ, האיש שזכויותיו רבות בבניית בית הכנסת הנהדר, אשר בכל בוקר הופיע בתפילת שחרית — בגשם וברוחות — וכך שימש למופת ולדוגמה ליתר חברי הקהילה — אשר כבר אז הצטרכו לשלם שכר לבאי המניין בימי החול.

פעם בבוקרו של יום חורפי גשום נתקל מבטו של היו"ר קאניץ על נעלי הקרועה, ממנה הציצו אצבעות רגלי החוצה. וכך פנה אלי: „בני, אין לך זוג אחר של נעליים?" „אין לי" — עניתי, ולכך הוא פנה אל שמש ביה"כ וביקש אותו להזמין עבורי — על חשבונו — זוג נעליים חדשות, חזקות ומשובחות. היו אלה נעליים שאי־אפשר היה לקלקל אותן והחלפתי אותן רק כאשר כבר היו קטנות עלי. בן אדם כזה היה קאניץ. יהי זכרו ברוך.

לבי כואב בקרבי. מקור הכאב בידיעה, לפיה הרסו באגר, במבצר הנצרות ההונגרית, את ביה"כ, בית האלהים, אשר בחזית כניסתו התנוסס משפט, כתוב באותיות זהב: „ביתי בית תפילה ייקרא לכל העמים".

אברהם אהרנפלד, ירושלים

אנו, הילדים האורתודוכסיים, לא סיימנו את לימודינו בביה"ס היהודי, אלא בבי"ס ממלכתי אשר בשוק הדגים. הורינו הטובים וודאי היו חרדים לחינוכנו ולתמימותנו מפני הרוח המתקדמת שנשבה בקרב מורי ביה"ס היהודי וסמכו ידיהם יותר על המורים הנוצרים שרובם ככולם היו קאתולים אדוקים. במשך שנים היה לי חבר

לספסל הלימודים, סאבו אישטוון היה שמו. הוא נהג לשרת את הכומר הנוצרי בתפילות ימי ראשון. כעבור זמן קצר ידעתי גם אני את ה„דומינוס וביסקוס" שלהם בעל פה כמוהו.

בגיל 9—10 הייתי נער מקהלה בניצוחו של משה קלאוס ז"ל בבית הכנסת. הנריק פישר — מאוחר יותר חזן בביה"כ הגדול בווינה — ניהל את התפילה בימים הנוראים. אנו הילדים שרנו את הסופראן ואת האלט, קלאוס באצ'י ובניו שרו את הקולות של המבוגרים יחד עם שאמו פקטה. לרוב שרנו יצירות מאת לוואנדובסקי וזולצר, אך לקלאוס באצ'י היה גם ריפרטואר עשיר מאת מלחיני חזנות רוסיים.

במקביל לביה"ס העממי למדתי גם ב„חדר". כאן אדון גריינר ז"ל היה מורי ורבי. את עבודתו הקשה הוא מילא ברצינות ובחומרה רבה. לא חסר גם המצלף בעל שבעת הרצועות מעל שולחנו. אולי לשם הרתעה הונח המצלף בהישג ידו, אך לא חסרו מקרים, בהם הרגשנו את תוצאות השימוש בו. עבודתו באמת היתה קשה ביותר, כי את פרקי התורה הצטרכנו לתרגם לגרמנית ואנו לא הבנו לא את הטקסט העברי ולא את הדיבור הגרמני. וכדי שהלימוד המכני יהיה קצת קל יותר ומושך, ליווינו את הקריאה בלחן מונוטוני אך ערב לאוזן. (ראה תווים בין התמונות).

בגיל הבר־מצווה התפללתי במשך שנה־שנתיים במניין חצר הרב. לעולם לא אשכח את דמותו הקורנת אצילות בעומדו לפני הדוכן והתפלל חרישית ללא זיע. את הטקסט של „השמע" לעומת זאת קרא בקול רם כך, שההיגוי יישמע כהלכה. כך למשל הקפיד מאד בצרוף „על לבבך" ששני הלמדין ייהגו וב„אהבת" יישמע בבירור הבי"ת ולא חלילה „ואהפת". את הביטוי „ודברת בם" לפעמים ניסה לבטא עשר פעמים עד שהיה מרוצה מהמבטא. כך שקריאת השמע עצמה כהלכתה נתמשכה לפעמים כחצי שעה. כמו כן דרש הרבי דייקנות בתקיעת השופר בראש השנה. עם שעון סטופר בידו הוא מדד את זמני הקולות וביקש לחזור עוד ועוד עד שלא קיבל תוצאות מניחות את דעתו.

בזמן ההוא כבר הייתי תלמיד ב„יסוד התורה" ללימודי התלמוד, ובמקביל בבית הספר התיכון הריאלי. עם שחר — יום הלימודים התחיל בשעה 5 — נכנסתי לתוך סערת הוויכוחים בין אביי ורבא, לפני הצהריים עסקתי בסודות הריבית דריבית וההנדסה האוקלידית

וכו׳. אחה״צ שוב חזרתי לעולם, בו נשאלה השאלה, מה יקרה לטיפת חלב שנפלה על קדרת בשר?

בצד עיסוקי המסובכים נשאר עוד זמן לביקורים בברכת השחייה ולטיולים נהדרים באתרי הטבע.

עשרות שנים עברו מאז. „ואולי לא היו הדברים מעולם?״

שאנדור פישר, ראש פינה

גם אחרי עשרות בשנים אני זוכר היטב את עסקני קהילתי, בה שימשתי כמזכיר.

הרב ד״ר אליעזר שווייגר היה ביחסים טובים עם ההגמון של העיר. לעיתים קרובות השתתף בקבלות פנים הרשמיות.

אדולף בידרמן היה תלמיד חכם מובהק. אחרי יציאתו לגימלאות מעבודת ההוראה, מילא תפקידים חשובים בהנהלת הקהילה. בישיבות הוא הרבה לנאום ואת דבריו תיבל בציטטות מהתנ״ך ומן התלמוד. כאשר הוא קם לשאת את דבריו, היו״ר קאניץ רגיל היה ללחוש באוזני היושבים על ידו: „בידרמן נטל לידיו את השופר, מי יודע מתי יניחנו?״

בית התרבות היה קרוב מאד ללבו של דז׳ו קאניץ. על קירותיו הזמין ציורי פרסקו על ההווי המקראי (עקדת יצחק, המרגלים עם אשכול הענבים, דוד עם כינורו, דניאל בגוב האריות וכו׳). הציורים לא צויירו בידי ציירים אומנים. לכן לא פעם התבטאו חבריו של קאניץ, ד״ר האלאס והיימלר, לא במעט אירונייה שהדבר הטוב ביותר מה שאפשר לעשות הוא פשוט „לסייד״ את הקירות.

על תקופת הגירוש יש לי זכרונות איומים. את רשימת המגורשים כתבתי עד שעה 2 בלילה כשחייל גרמני עומד מעלי. העבודה נתמשכה זמן כה רב, כי היה חסר שם אחד מהרשימה. מה יכולתי לעשות? הוספתי שם פיקטיבי, למרות הסכנה שבדבר, ופחדתי שייגלו. למחרת נודע לי מפי החזן בלאס, שהשם החסר שייך לבתו של הרב מטרנצ׳ין, בת 15, קרובת משפחתו של גרוס „הניגוש״, שהצליחה ברגע האחרון לברוח. עד היום אינני יודע, כיצד.

כל מה שקרה אחר־כך, טוב היה אילו יכולנו לשכוח...

אחרי השיחרור כבר בחודש דצמבר התחלתי לעבוד כמזכיר

הקהילה. את משכורתי קיבלתי מידי ראש העיר, ד"ר קארדוש, עד שקמה הקהילה על רגליה.

בשנת 1950, לפני עלייתי ארצה, עוד היתה לי הזדמנות לנסח את הסכם האיחוד בין שתי הקהילות. כאשר עזבתי את אגר, מוסדות הקהילה עדיין פעלו בסדר יחסי.

ש. הוד, שוויצריה

בשנת תש"ז אורגנה באגר מחדש ישיבת ערלאו המפורסמת בהנהלתו של הרב יוחנן סופר שליט"א. כיום פועלת הישיבה לכבוד ולתפארת בירושלים עיה"ק ונושאת את שמו של הגאון הצדיק שמעון סופר הי"ד.

בחודש אפריל 1949 הצלחתי להעביר מעל גבולות הונגריה 30 נפשות — לרוב מבחורי הישיבה, שאכן הגיעו אחרי זמן קצר לארץ הקודש. באמצע חודש מאי יצאנו לדרך עם קבוצה אחרת, אך נתפסנו וחברי הקבוצה נידונו לכמה שנות מאסר. אני בעצמי התייסרתי בכלא יותר משלוש שנים. שוחררתי בסוף חודש יוני 1952. בימי המרד בבודפשט בסוף 1956 הצלחתי להימלט, להגיע לארץ ישראל ולהיפגש עם אשתי ובני אחרי הינתקות של 8 שנים קשות ומרות.

ישראל גורן (רוט), קיבוץ מעברות
על אחיו ד"ר אמיל רוט זצ"ל

נולדנו וגדלנו חמישה אחים בכפר הונגרי בעמק הטיסה, להורים אמידים, שומרי מסורת, המשלחים אוניות משא עמוסות בר בנתיבי מים של הנהרות.

ימי ילדותנו התרכזו סביב בית הכנסת, שמשך אותנו לאו דווקא בתפילות שבתוכו, אלא במשחקים שסביבו. אותן עשרות מעטות של ילדים יהודים, היינו שם משוחררים מלעגם של ילדי האיכרים.

אך את „הנשמה היהודית" ירשנו וספגנו בבית ובמיוחד השפיעו עלינו חגי ישראל מלאי השירה בחמימותם.

ארוחות ליל השבת. למעלה מתריסר בני משפחה ומוזמנים מסובין סביב שולחן ארוך וערוך, מבהיק וחגיגי בנרות הדולקים

והחלות הגדולות מכוסות מפה צחורה ושכינה של מלכת שבת שורה עלינו ברוממות רוח ובפינו זמרה.

ליל הסדר עם ניגוניו הרבים, האפיקומן, כוסו של אליהו מזוג יין ואבינו הי"ד לבוש בגדי לובן של הימים הנוראים וכיפה לבנה עם קישוטי זהב על ראשו. בסיום ההגדה מרים כוסו אל על: „לשנה הבאה בירושלים". ובעיניו מנצנצת דימעה.

חג שבועות ובית הכנסת מקושט בפרחים, שריחם החזק ממלא את האויר, כי על איסופם וסידורם עמלנו רבות.

תשעה באב. 20—30 יהודים לאחר 1900 שנה יושבים על הארץ בכפר הונגרי נידח ומבכים את חורבן בית המקדש.

אך לשיא ברגש חגיגי עוצר־נשימה הגיעו „הימים הנוראים". החזן שבא לכפר וריחם של נרות שעווה מהול בעשן הוסיפו להודם של חגים אלה ובמיוחד ליום הכיפורים עם בקשות מחילה מן ההורים.

על־כן גברה העליזות בהקמת הסוכה, שקירותיה מכוסים סדינים ומקושטים בשרשרות נייר צבעוני, בפירות ובכל מה שבא ליד. ומשחקי אגוזים בחצר בית הכנסת מרוצפת אבנים.

הנה חנוכה הגיעה. בחוץ שלגים וקור, אך בפנים חם ונעים. מדליקים את הפתילים השזורים, המונחים בשמן של חנוכיה עתיקת יומין ושירת „מעוז, צור ישועתי" ממלאת את כל הבית. משחקי סביבון עם ראשי־תיבות „נס גדול היה שם". וההימורים שוב על האגוזים.

גם פורים בשער וימים רבים לפני המועד רבה ההמולה בהכנת דברי מאפה, האופייניים לפורים בלבד. סלי נצרים גדולים מתמלאים עד גודש ב„משלות מנות".

וכבר חוזר גלגל המזלות ושוב חג הפסח, חג יציאת מצרים.

על רקע זה צמח וגדל גם אחי, אמיל וכאשר יצא ללמוד בסמינר לרבנים, נקלט זרע הציונות ונבט בקרקע פוריה. לימודי־אורח באוניברסיטה העברית בירושלים העמיקו את הזדהותו עם התנועה לשחרור לאומי של עם ישראל, לה התנכרו ראשי היהדות של המתבוללים ודתיים כאחד.

והוא, כרבה הצעיר של קהילת אגר ולאחר מכן של קהילת דיו״ר ניסה לשחות נגד הזרם, אם כי רבים מפרנסי הקהילות הצרו את צעדיו. את יהבו השליך על הדור הצעיר: שירים ארצישראליים,

עברית במבטא ספרדי, משחקי צופים, מחנה קיץ עברי ועוד ועוד ציינו את פועליו. גם את האבות השתדל לקרב אל המסורת, תרגם להם את ה„הגדה" עם הסברים למקורות, החיה את חגי ישראל.

אבל הזמן דוהר — פולין כבר נכבשה.

מנהיגי היהדות בהונגריה עדיין השלו את עצמם ואת עמם. הוא, כחוזה חזון החורבן, ניבא, כי הרע יגיע גם אליהם.

ואכן הגיע, גם הגיע. בין רבבות יהודי הונגריה הובל גם הוא יחד עם אשתו, בנו ובתו להשמדה.

ארבעים שנה עברו מיום פרידתנו — שנות דור של סבל, נחלי דם ועשן משרפות. ואני חב לו הכול, כי הוא הצית בי את אש המרד, נטישת לימודים והגשמת חלום בטרם השמדה, כדי שאזכה אני — בזכותו — לבנות בית, להוליד בנים ונכדים.

יהי זכרו ברוך!

מאיר זעירא — קליין טיבור, קיבוץ יסעור

שנות הילדות המוקדמות עברו עלינו — ילדי 1924—25 — בלי זעזועים מיוחדים. ביה"ס היהודי העממי על 4 כיתותיו ברחוב אויווילאַג שימש כחממה לילד היהודי. אף כי לא הושקעו מאמצים רבים להקנות לילדים תודעה יהודית־לאומית, בכ"ז נשמר האופי היהודי המיוחד באווירה החינוכית של ביה"ס. היה אף נסיון ללמד עברית, אך כל הקשור בארץ ישראל המתחדשת, וכל מה שנגע לרעיון הציוני — לא נכלל בין מטרות החינוך וההוראה. אולי ההיפך הוא הנכון: סגל המורים — המסורים לעניין התפתחותם התקינה של ילדי הקהילה — ניסו לנטוע בנו את הרגשת השותפות עם העם ההונגרי, תולדותיו ומאוויו הלאומיים. רק משנכנס לכהונה הרב אמיל רוט, חל מפנה משמעותי: חגי ישראל נחוגו בחברת הילדים בסימן של קשר חי עם ארץ ישראל ע"י הכרת סמלי החג, השירים היפים בעברית וע"י הסיפורים שובי הלב מפי הרב עצמו. כל זה התרחש אחרי הלימודים, באולם „אוהל שם" ולא פעם היו חיכוכים בין הנהלת ביה"ס לבין הרב ועוזריו הצעירים. אולם „אוהל שם" שימש כמועדון לחברת הנעורים הרב־גילית. היו בו משחקים, סיפרייה קטנה והעיקר — אפשרות של התכנסות לפעילויות תרבותיות וחברתיות לעשרות רבות של ילדים, שחיפשו כל הזדמנות אפשרית

לבלות יחדיו, לשמוח ולפעול יחדיו. הודות למסירותם של המדריכים בעלי תודעה ציונית, התארגנו קבוצות חניכים קטנות ותוכן הפעילויות לבש יותר ויותר אופי ציוני מובהק.

עם סיום 4 הכיתות התפזרו התלמידים לבתי ספר תיכוניים ממלכתיים. אך הקשר החברתי נשמר בצורות שונות: במגרשי המשחקים ב־ Rókus-temető, Érsekkert, Epreskert וברכת השחייה. תודעת ספורט השחייה היתה חזקה בעיר, ובין היהודים נפוץ ספורט זה במיוחד. מיטב השחיינים ומדריכי השחייה יצאו משורות הנוער היהודי ורמת השחייה עלתה בהדרגה הודות להתמדת הצעירים ולכשרונם. אגודת ETE לא היתה רשמית אגודת ספורט יהודית, אבל רובה ככולה היתה מורכבת ממיטב הנוער הבוגר והמתבגר של יהדות העיר.

משנכנסו לתוקפם החוקים האנטי־יהודיים נאלצו בני הנוער היהודיים — שזה עתה סיימו לימודיהם — לפנות לרכישת מקצוע עמלני. על־ידי כך התהדק יותר ויותר הקשר החברתי בין השכבות הסוציאליות השונות והשותפות בגורל היהודי יצרה יותר שוויון בקרב הנוער, יותר הבנה הדדית ויותר שיתוף פעולה. הרדיפות מכאן וההתלכדות מכאן איפשרו פעילות ציונית גלויה אם כי בלי מסגרת תנועתית מאורגנת.

במפגשים החברתיים־תרבותיים התקיימו ערבי וויכוח בקרב קבוצת „הנערים" — Fiatalok — סביב בעיות היהדות והזהות היהודית ושאלת הלאומיות של יהדות הונגריה. יותר ויותר נשמעו כבר קולות בעד פעילות ציונית מאורגנת, גלויה ומוכרת. פרנסי הקהילות ומנהיגיהן לא כל כך מיהרו לזרז תהליך זה, ואם לא התנגדו בקולי־קולות, הרי גם לא סייעו בידי מדריכי הנוער והעסקנים הציוניים המבוגרים יותר — בצורה משמעותית.

עם מלחמת העולם השנייה התקרבה הסכנה ליהדות הונגריה באופן אובייקטיבי, אך לתודעתם של מעצבי דעת הקהל בקרב היהודים לא נגעה עובדה זו באופן משמעותי. ואפילו כאשר פליטי פולין ושרידי הצבא הפולני — וביניהם יהודים רבים — הורשו להיכנס לתחומי הונגריה — ואלה היו הראשונים שהביאו את הבשורה המרה בדבר גורל היהודים בארצות הכיבוש — גם אז נשארה ההנהגה היהודית אדישה למדי לאפשרויות של הישנות הדבר גם בהונגריה. עם התקרב הצבא האדום לגבולות הונגריה,

איש לא העז לתאר לעצמו שהגרמנים יספיקו לבצע זממם גם ביהדות הונגריה, ועם כניסת הצבא הגרמני לתוך הונגריה ב־19 למרץ 1944, הכול הוכו בתדהמה ולפתע פתאום נתערער הביטחון העצמי של היהדות ההונגרית.

כבר בימים הראשונים נדרשו ראשי הקהילות באגר לספק לצבא הגרמני רשימה מעודכנת של היהודים, כמו־כן לגייס עבורם ציוד משרדי, כלי תחבורה ואף סכום כסף ניכר. יאוש ומרה שחורה תקפו את תושבי העיירה היהודיים, בתי הכנסת נתמלאו עד אפס מקום, ובמיוחד בלילות שבת נתכנסו הגברים לשמוע ולהשמיע סברות, ניחושים ותוכניות אפשריות הצפויים מידי השלטון והנאצים הגרמנים.

לליל הסדר התיישבו היהודים בהאפלה מפני התקפות מהאוויר וכשעל בגדיהם החיצוניים תפור כבר הכוכב הצהוב. היה זה ליל סדר עצוב מאד, כשבעיני הכול משתקפים הייאוש והחרדה מפני האכזריות הפאשיסטית ההונגרית ואדוניהם הגרמנים. לא עברו אלא שבועות אחדים ואת אשר יגורנו — בא. ניתנה פקודה לכל היהודים ולאלה שנחשבים כיהודים לפי חוקי הנאצים לעזוב את מגוריהם ולעבור לגיטו. עוד טרם נסתיימה אריזת המטלטלים — נדרשו כל היהודים למסור את מקלטי הרדיו, המצלמות ואפילו האופניים בידי המשטרה. נקבע סכום כסף שמותר לשאל ליהודים וכמו־כן נקבעה רשימת ציוד מותרת.

וכדי שלא להשאיר אלמנטים תוססים בקרב היהודים, „גייסו" את הנוער היהודי מגיל 16 ומעלה שעדיין לא נקראו למחנות העבודה, ל„עבודות דחופות" מחוץ לעיר. כשחזרנו, מצאנו את בני משפחותינו סגורים ודחוסים בצפיפות בין חומות הקרשים של הגיטו, כששוטרים מזויינים שומרים על שערי הכניסה.

צווי הגיוס לילידי 26—1924 לא איפשרו השתלבות בחיי הגיטו העצובים ומלאי החרדה. כל הנוער וכל הגברים עד גיל 60 גוייסו החל מאמצע חודש מאי.

תוך שמירה קפדנית יצאו כמה מאות גברים וצעירים לתחנת הרכבת. הפרידה מיקירינו היתה לחוויה בלתי נשכחת לכל החיים. ידענו שקלושים הסיכויים שעוד ניפגש אי־פעם. היתה זו פעם ראשונה בהיסטוריה של דורות רבים, שכך נפרדו יהודים ממשפחותיהם.

הרכבת הובילה אותנו ל- Hatvan ומשם לחווה גדולה, Gombospuszta שם כבר חיכו לנו המשרתים הפאשיסטיים, צוות צבאי — הז׳נדרמריה ובלשים. תוך כדי צעקות, עלבונות ומכות ציוו על הכול להתפשט ולפרוק את הציוד האישי לביקורת. כבר שם שדדו מאיתנו כל לבוש בעל ערך, ספרים, שעונים וכל מה שהתחשק ל„אדונים". למחרת נלקחנו למסע רגלי באיזור כדי לאמן את „היהודים העצלנים" ללכת. היה זה יום תהלוכה דתית לנוצרים — Urnap — יום שנבחר במיוחד למגוייסים היהודים להתענות בו ביום חם, עם כל המטלטלים לצעוד לפי פקודת הזירוז של החיילים הסדיסטיים. זקנים, חולים וחלשים לא יכלו לעמוד במאמץ הגופני הבלתי רגיל, עשרות מהם התמוטטו והתעלפו. הצעירים לקחו על עצמם את תרמיליהם וניסו לתמוך בחולים ובנחלשים על אף האיסור.

עד מהרה חולק המחנה — שאליו הצטרפו עוד יהודים מהמחוז Heves — לגדודים ולפלוגות. הגברים מעל גיל 55, החולים והנחלשים והאקדמאים מעל גיל 50 סודרו לחוד וכנראה נשלחו ישר למחנות ההשמדה. יהודי אגר נמצאו אם־כך מחולקים לשני גדודי עבודה מקבילים, שכינוייהם הצבאי היו 1־107/308. עם גמר ההתארגנות, הסלקציה והרישום נשלחו שני הגדודים לאיזור Kiskunlacháza לעבודות בנייה של שדה־תעופה גרמני חדש.

עוד בחודש יולי, עם התגברות ההפצצות של בנות־הברית, לא פעם נפלו לידינו כרוזים שנזרקו על־ידי מטוסי הליברטור האמריקאיים. בכרוזים אלה היה כתוב במפורש מה שקורה באושוויץ ליהדות אירופה וליהודים שזה עתה גורשו מהונגריה אל מחנות המוות. גם אז היו בינינו שלא האמינו שהדבר בכלל אפשרי וחשבו שאין זו אלא לחץ פסיכולוגי על הגרמנים וההונגרים לחדול מהצעדים הדרסטיים נגד היהודים. הגיעו לידינו גם כמה גלויות מ- Waldsee בהן הודיעו קרובי המשפחה שהם בריאים ועובדים במחנות מסודרים. חיפשנו את המקום הזה במפת גרמניה ואוסטריה ואכן מצאנו שמות גיאוגרפיים כאלה ובמספר רב ברחבי גרמניה. אחדים משומרי המחנה הגרמניים אף ידעו לספר שזהו מקום נופש ידוע בקרבת יערות.

ארבעה וחצי חודשים עבדנו באיזור זה שהיה מרוחק מבודפשט כ־40 קילומטר. החיים לא היו קשים במיוחד, מזון היה מספיק,

אף העבודה הגופנית הקשה לא שברה אותנו. רק הגעגועים אל יקירינו הציקו לנו וחוסר הידיעה על גורלם והחרדות שאכן ייתכן שכבר אינם בחיים גרמו לעצבות קודרת לכל אחד. ובלילות יכולת לשמוע את הבכי החרישי של האבות — יהודים מבוגרים וחזקים — ושל הנערים שלא עזבו עד כה את קן המשפחה אפילו ליום אחד.

ב־15 באוקטובר ביקש האדמירל הורטי שביתת נשק מבעלות־הברית. חשבנו שהכול נגמר, סוף המלחמה הגיע, ואולי יש עוד תקוה שנתראה כולנו עם יקירינו. לשמע הידיעות על שביתת הנשק התפזרו האנשים בתקווה תמימה שאין מה לעשות אלא לעלות לרכבת שתסיע את כל אחד למחוז חפצו. על שינוי המצב, כמובן, לא ידענו ורק בלילה, כאשר חיילים מזויינים הקיפו את תחנת הרכבת ויירו מסביב, נודע על תפיסת השלטון על־ידי הפאשיסטים, משרתי הנאצים.

מאותו יום השתנה המצב והחמיר בצורה משמעותית. כל המאמצים להשיג ניירות הגנה מהצלב האדום, נכשלו. אחדים שברחו לבודפשט, נאלצו לחזור למחנה בגלל הטירור הפאשיסטי שם. בחודש נובמבר התחלנו לזוז מערבה. מדרום וממזרח התקרבו הרוסים וכבר יכולנו לשמוע את רעם התותחים. המטרה היתה להעביר את כולנו לגרמניה. למזלנו, טבעת הכיתור הלכה ונשלמה סביב הבירה ויכולנו להגיע רק עד Sárosd שם חכינו להמשך המסע. וכאשר הרוסים פרצו גם לאיזור זה, נמשכה בריחת הגרמנים לכיוון בודפשט בתקווה שיצליחו להעלות על רכבת את אלפי „העבדים". תקוותם זו לא התגשמה, כי העיר בודפשט כותרה לחלוטין ובקושי יכולנו למצוא סדק להיכנס לעיר הבירה.

כל סדר צבאי התערער בקשר להחזקת פלוגות העבודה. הגרמנים מסרו אותנו לשלטון ההונגרי ואלה הכניסו אותנו לגיטו הצפוף, הרעב והמעונה. גורלנו נקשר לגורל היהודים בגיטו בודפשט. יציאה לעבודה, „חטיפות", הוצאה להורג על גדות הדנובה הקפואה, רעב לא ישוער, פחד מפני הפרחחים ירוקי החולצות הסדיסטיים, ההפצצות וההפגזות מכל עבר, הקור, המחלות ומיני ייסורי גיהינום היו מנת חלקנו. כמעט חודשיים חיינו בתופת ההתקפות וההסתערויות מכל עבר. רבים נפלו מתוך שורותינו: זקנים, חולים ונערים צעירים שיצאו לעבודות כפייה ולא חזרו לעת ערב. בקושי יכולנו להחזיק קשר בין הבתים הרעועים, בהם התפזרו האנשים כדי למצוא מקלט

ולהתגונן בפני הסכנות. מדי יום ביומו שמענו בשורות על חבר זה או אחר שנהרג, נרצח, עונה עד מוות או מת מאפיסת כוחות.

ב־18 בינואר בא הקץ לפחד מפני הפאשיסטים. הצבא האדום הצליח להדוף את אחרוני הגרמנים ומשרתיהם לעבר הדנובה — לבודא.

עוד באותו השבוע התחילה התנועה לכיוון „הבית" — לרוב ברגל בדרכים המושלגות, כשחיילים רוסים חוטפים אנשים ללא אבחנה כדי למלא את המספר החסר להם במחנה השבויים שלהם. ראשוני היהודים הגיעו לאגר עוד בראשית דצמבר. הם הגיעו לשם בדרך־לא־דרך תוך כדי בריחה מתמדת וסכנת נפשות חמורה. בחודשים פברואר, מרץ ואפריל הגיעו לעיר יותר ויותר יהודים מאלה שניצלו בגיטו בודפשט או במקומות אחרים ברחבי הונגריה.

לרבים־רבים מבין הצעירים לא היה מה לחפש ולמצוא עוד בעיר זו שידעה פעם חיים יהודיים יפים — אפילו לא בארץ זו שידעה להתנכר לאזרחיה בצורה כה אכזרית. רבים־רבים חיפשו ומצאו את תנועות הנוער החלוציות שזה עתה קמו על אודי ההריסות של היהדות ההונגרית. עד מהרה הוקמו הכשרות לחלוצים בעתיד, מיטב הנוער מניצולי השואה מצא שם בית חדש, זמני, אך חדור בטחון לעתיד.

רבים גם הגשימו את חלום אבותיהם, עלו לארץ ישראל והיו מבין ראשוני המייסדים של קיבוצים. בקיבוץ יסעור, למשל, יש גרעין אֶגרי קטן:

Boros Laci, Stern Gyuri, Stern néni, Susicki bácsi, Klein Manci, Klein Tibi.

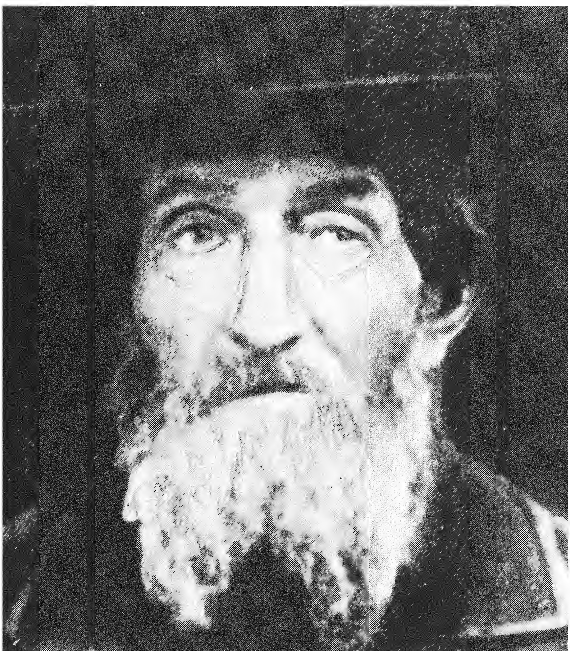
ומשפחותיהם הענפה, 15 בנים ובנות ו־4 נכדים.

קיבוץ יסעור משמש מקום מפגש לכל יוצאי אגר, בין אם הם מתושבי הארץ ובין שהם תיירים מכל קצות העולם, אשר לרוב אינם פוסחים על המקום, אלא באים אלינו, מבלים איתנו וזוכרים איתנו יחד את השנים היפות והטובות וגם את השנים העצובות והנוראות, והכול בהרגשת ביטחון, כי מאז קמה מדינת ישראל לא תעמוד שוב היהדות בתפוצות חשופה וללא מגן, וילדינו יחיו בארצם חיי כבוד וחיים יהודיים ישראליים כאלה, ששוב נוכל כולנו להתגאות בהם.

צורת כ"ק אדמו"ר גאון ישראל וקדושו מופת הדור והדרי
ראש גולת אריאל עטרת תפארת ישראל שר התורה. מאור
הגולה. מרן רבינו **שמעון סופר** זצוק"ל ה"ד בעל שו"ת התעוררות
תשובה. בן רבינו הגדול רשכבה"ג בעל כתב סופר זי"ע (כ"ח אייר תר"י - כ"א סיון [illegible]

Rabbi Schreiber Simon

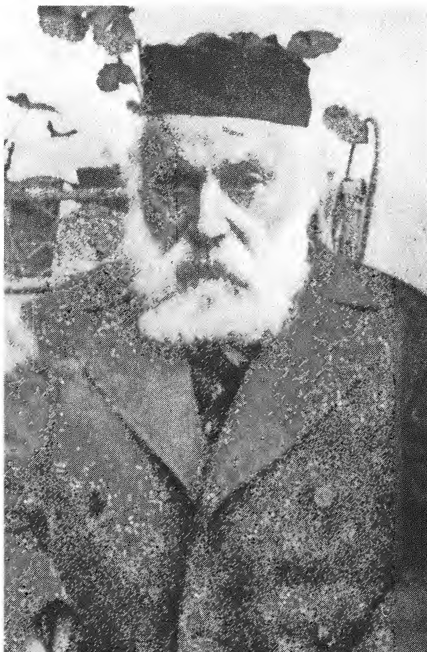
Rabbi Kaff Jicchak
הרב הגה"צ יצחק כף

Rabbi Schreiber Mose
הרב הגה"צ משה סופר

Feldmann Markusz
מו"ה מרדכי פלדמן

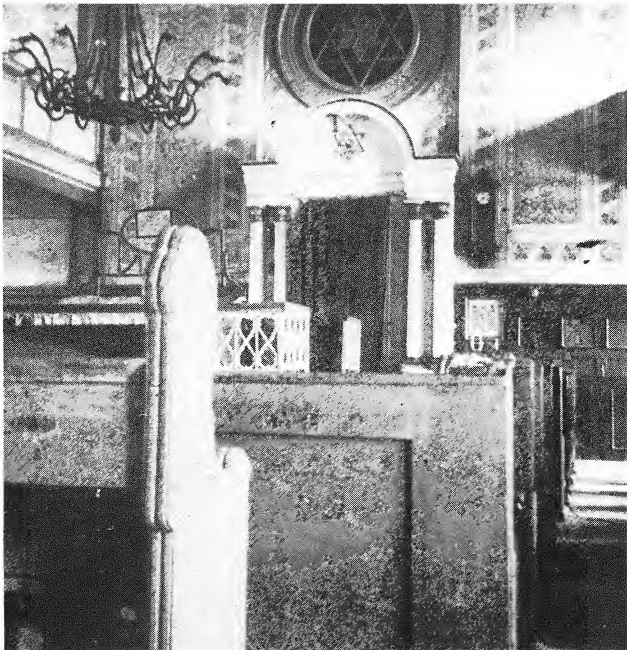
Blasz Mór
מו"ה משה יהושע בלאס

Billitzer Mór
מו"ה משה דוד הלוי ביליצר

Hoch Lajos
מו"ה אליעזר הוך

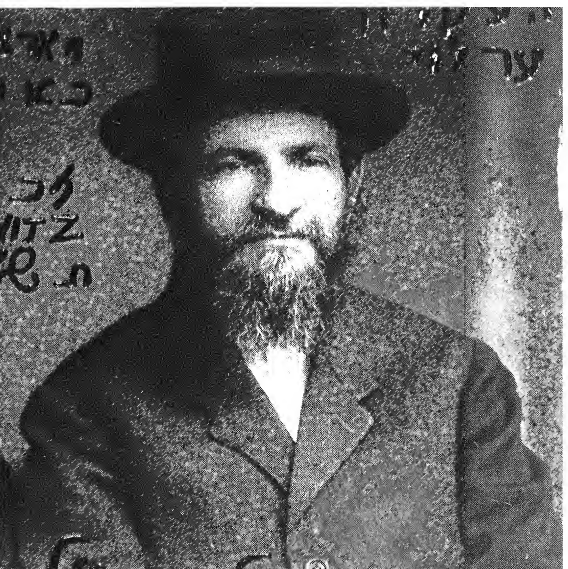
Az orth. templom belseje

פנים בית הכנסת האורתודוכסי

Ehrenfeld Mór

מו"ה משה זאב אהרנפלד

Glück Menachem
מו"ה מנחם גליק

Klein Juda
מו"ה יהודה קליין

Blasz Dezső
דוד בלאס

Blasz Adolf
אברהם בלאס

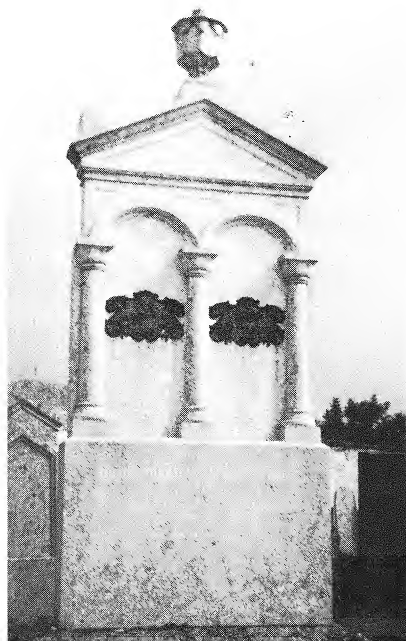
בבית הקברות

פ״נ
ליבע בת פייגע
DOMÁN JENÖNÉ
SZÜL
KLEIN LAURA
1898 – 1941
SZERETETTEL ŐRZIK
FIAI:
LACI

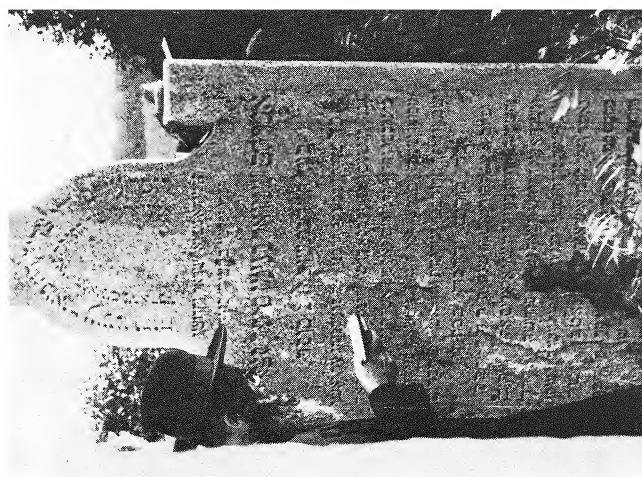
A t e m e t ő b e n

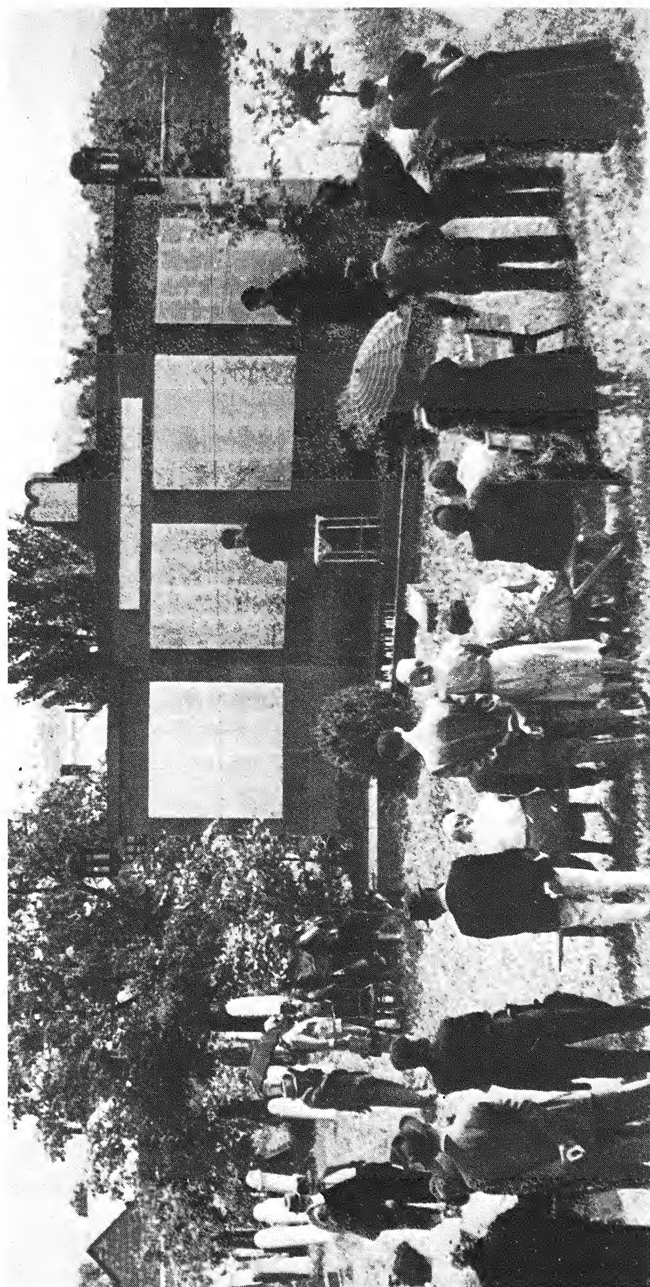

ב ב י ת   ה ק ב ר ו ת

A temetőben

Az iskolaudvaron **בחצר בית הספר**

Write in Block Capitals — In grosser Druckbuchstaben auszufuellen.

From:
WAR ORGANISATION OF THE BRITISH RED CROSS AND ORDER OF ST. JOHN
Postal Message Scheme

To:
Comité International de la Croix Rouge Genève

P.O.B. 1085 David Building, Jerusalem.

ENQUIRER
Fragesteller

Name: Davidovics
Christian name / Vorname: Aron
Address: HAIFA, c/o Benjamin Zaddik, 17 Arlosoroffstr.

Relationship of Enquirer to Addressee: son
Wie ist Fragesteller mit Empfänger verwandt?

Message — Mitteilung.
(Message not to exceed 25 words, family news of strictly personal character).
(Nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten).

Bin gesund, von 1 April an wohne bei Tante Pnina in Haifa. Wie gehts Euch? Was ist mit Mosé, Jenö ? Fröhliche Festtage, viele Grüsse ARON

Date: 27-4-41

ADDRESSEE
Empfänger

Name: Frau Davidovics
Christian name / Vorname: Jakab
Address: EGER, Ungarn, Sertekapu Str.No.14

No: 2 2...

MAGYAR VÖRÖSKERESZT
CROIX-ROUGE HONGROISE
BUDAPEST, VIII. BAROSS-UTCA 15. HONGRIE

Demandeur — Érdeklődő — Anfragesteller

Nom — Családi név: Davidovits
Prénom — Keresztnév: Rózsa
Rue — Utca: Sertekapu-u. 14.
Localité — Város, község: Eger
Département — Megye: Heves megye
Pays — Ország: Magyarország

Message à transmettre — Üzenet
(25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial — legfeljebb 25 szó, kizárólag személyi természetű.)

Teurer Aron, — wir sind alle gut, aber sehr ungeduld, das du schreibst nicht. — Bitte schreib was mit dir ist? Wir küssen dich Mama Róza

Date — Kelt: 1941. julii 4.

Destinataire — Címzett — Empfänger

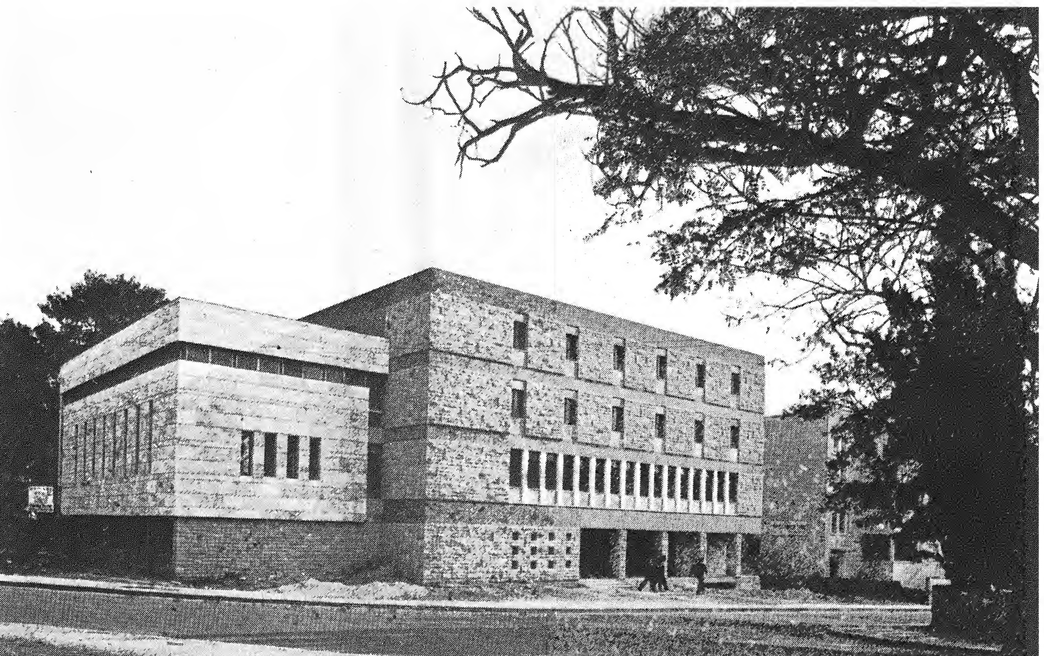
Nom — Családi név: Davidovits
Prénom — Keresztnév: Aron
Rue — Utca: Doar Kfar-Saba
Localité — Város, község: Ramath-Hakovesh
Province — Megye:
Pays — Ország: Palestine

1 AOUT 1941

Prière d'écrire très lisiblement — Gépírást kérünk.
Réponse au verso — Válasz a túloldalon.

Háborús levelezés Eger es Palesztina között

התכתבות בין ערלאו לפלשתינה בזמן המלחמה

Az Egri Jesiva Jeruzsálemben

ישיבת "אהל שמעון מערלאו" בירושלים

Igy szól az Örökkévaló Isten:
"Felnyitom sirjaitokat, felhozlak a sirból, én népem, és elhozlak Izrael földjére."
(Jech. 37.fej.12.v.)

כה אמר ה׳ ה׳:
"הנה אני פותח את קברותיכם
והעליתי אתכם מקברותיכם,עמי,והבאתי
אתכם אל אדמת ישראל.
(יחזקאל לז 12)

Zsidó melódiák Egerből

מנגינות מערלאו

1.

Váj-dá-bér und er ré-de-te

A'-do-náj der E-wi-ge

El Maj-se cu Maj-se

Le-majr und sprach. Dá-bér ré-de... etc...

2.

3.

Munkaszolgálatban **קבוצת עובדי כפייה**

1942

1943

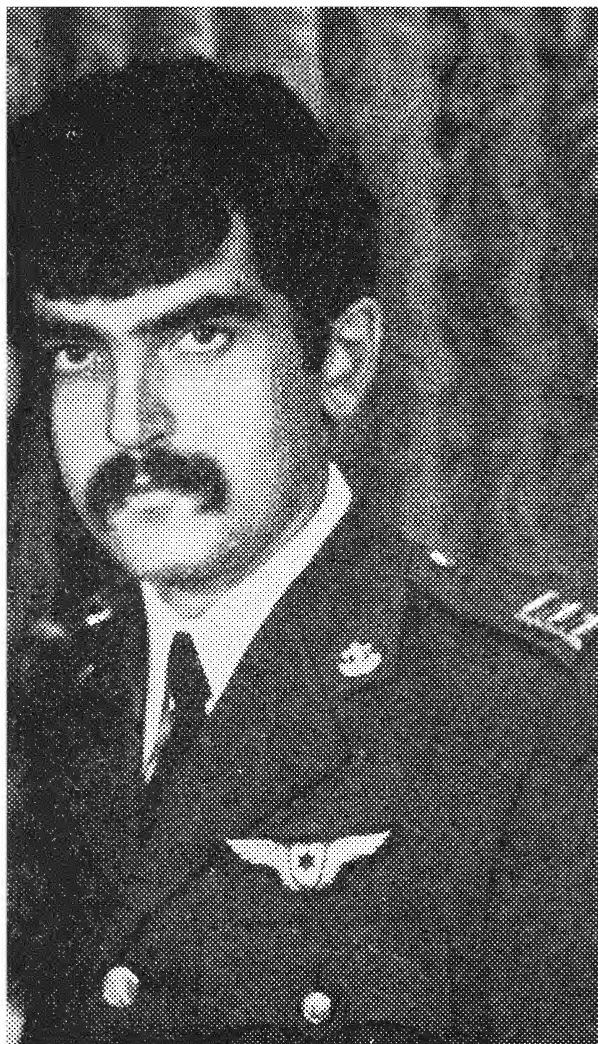
"איך נפלו גבורים!"

Deutsch (Koltai) Tomi

איתן דויטש

"Oh, hogyan hullottak a hősök!"

Nave (Jónás) Jiszachar
יששכר נווה

קבוצות "אהל שם"

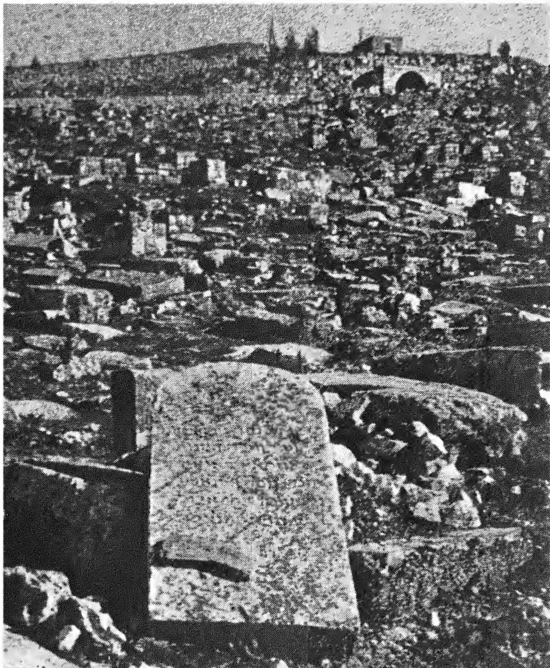
Ohel Sém - csoportok 1933-1938

Barisszia - Aviva 1929
קבוצת בריסיה–אביבה

Temető az Olajfák hegyén

קברות על הר הזתים

Dr. Stephen S. Wise

הרב דר. סטפן ש. ווייז

Szász Jmre אימרה סאס

Az ETE úszógárdája
שחייני הא.ט.א.

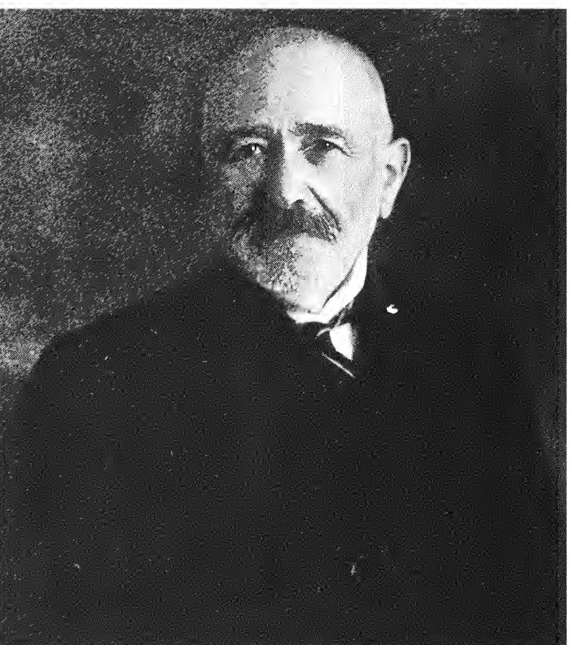
A Dalárda Miskolcon מקהלת הגברים

Egri zsidó melódiák találhatók
a jeruzsálemi Nemzeti Könyvtár
dallam-gyűjteményében y 1851
katalogus-szám alatt.

מנגינות מערלאו נמצאות בפונותיקיה
של הספריה הלאומית בירושלים.
מספר הסרט y 1851

Domán Jenő
ינו דומאן

Domán Mór
מ. דומאן

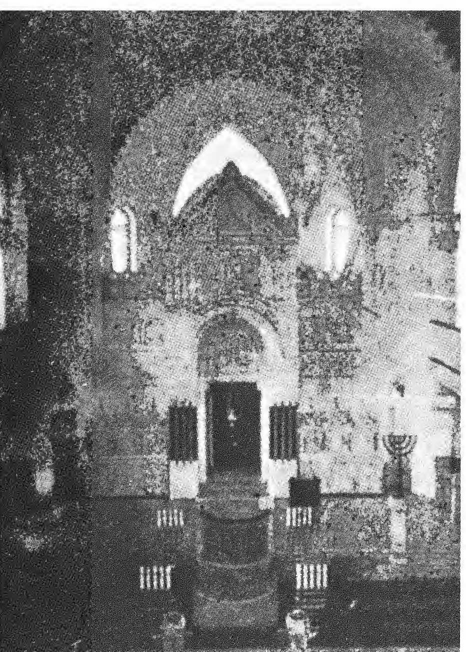

Blasz Sámuel főkántor
החזן שמואל בלאס

Dr. Roth Emil főrabbi
הרב דר. א. רוט

1913-1965

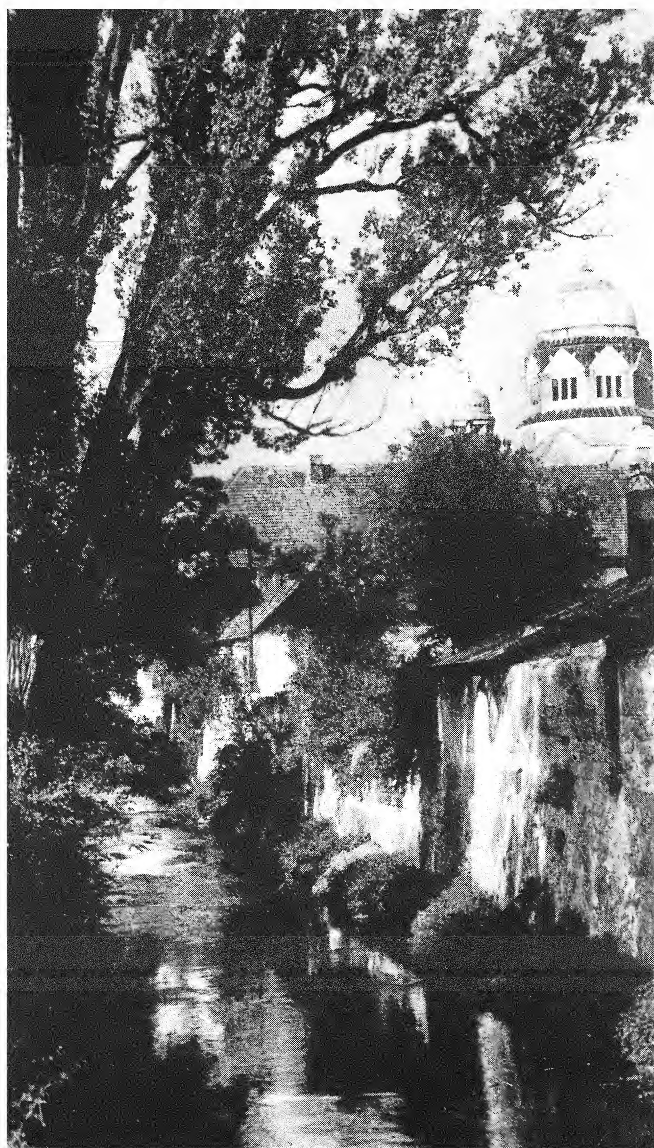
Nagyecséri Kánitz Dezső
דיז׳ו קאניץ מנאדיאצ׳יר

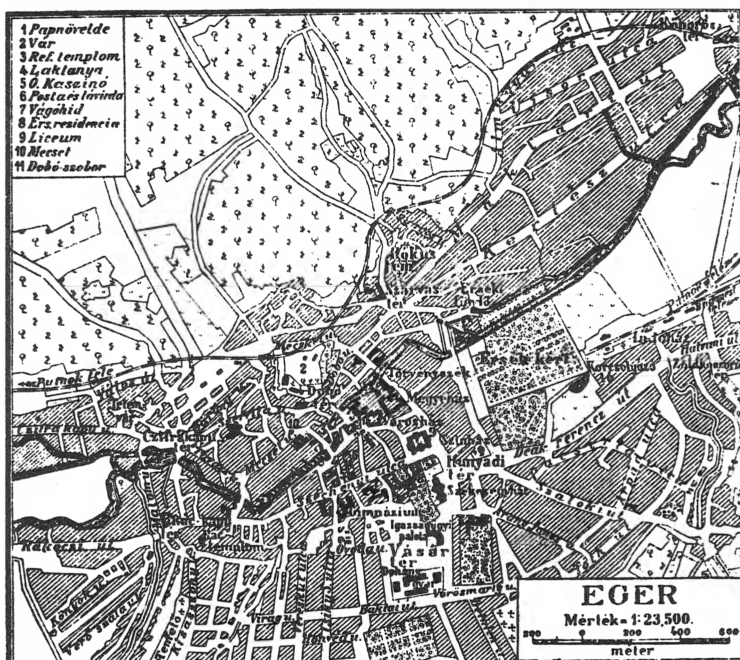

Ungár Ignác
איגנץ אונגר

Dr. Schweiger Lázár főrabbi
הרב דר. אליעזר שווייגר

Esti imákat vén fák lombja mormog,
farkasszemet néz Mátra és a Bükk,
a város körül őrködnek a dombok,
csend, békesség és szőlő mindenütt.

EGYÉNI FELJEGYZÉSEK

A CSALÁD MÁRTIRJAINAK FÉNYKÉPEI

EGYÉNI FELJEGYZÉSEK
A CSALÁD MÁRTIRJAINAK FÉNYKÉPEI

EGYÉNI FELJEGYZÉSEK

A CSALÁD MÁRTIRJAINAK FÉNYKÉPEI

EGYÉNI FELJEGYZÉSEK

A CSALÁD MÁRTIRJAINAK FÉNYKÉPEI

Webermann Arnold
Webermann Arnoldné
Weinstock Sámuelné özv.
Weinstock Ferenc
Weinstock Ferencné
Weinstock Miklós
Weinstock Gábor
Weisz Bertalan
Weisz Bertalanné és gy.
Weisz Imre
Weisz Imréné
Weisz Pál
Weisz Nándor
Weisz Nándorné
sz. Schwarcz Manci
Weisz Miklós
Weisz Ágnes
Weisz Artúrné
sz. Braun Klári
Weisz György
Weisz József
Weisz Józsefné
Weisz Zsuzsi
Weisz Béláné,
sz. Grosz Magda
Weisz Károlyné
sz. Pollák Irén és gy.
Weisz Ignác
Weisz Ignácné
Weisz Edith
Weisz István
Weisz Anikó
Weisz Rozál
Weisz Antal
Weisz Antalné és gy.
Weisz Márton

Weisz Móric
Weisz Gyula
Weisz Gyuláné
Weisz Judith
Weisz Mórné özv.
sz. Schwarcz Lenke
Weiszné, Juci néni
Weiszhaus Jáoska
Widder Valéria
Wiesner Adolf
Wiesner Adolfné
Wilkenfeld Miklósné
Wilkenfeld Gyurika
Witz Jenő
Witz Jenőné
Witz Pál
Wolf Mórné özv.
Walf Gizella
Wolf Nándor

Zinner Jenő

PÓTLÁS:
Klein Sándorné özv.
sz. Schwarcz Boriska
Bátki István
Schwarcz Mórné özv.
sz. Márkus Paula
Gerő Arnold
Gerő Arnoldné
Gerő Ágnes
Gerő György

FÜZESABONY
Weinstock József
Weinstock Jolán
Weinstock Sándor
Weinstock Slomo

Silberbach Manó
Silberbach Manóné
Silberbach Ella
Singer Bernátné
Singer József
Singer Oszkár
Singer Oszkárné
Spiegel Pálné özv.
Spiegel Julika
Spíró Józsefné özv.
Spíró Ödönné
Spíró Kató
Steiner Géza
Steiner Gézáné
Steiner Imre
Stern Jakabné özv.
sz. Schwarcz Berta
Stern Sári
Stern Sándor
Sugár Zoltánné
Sugár Éva
Sugár István
Sugár Bernátné
Susicki Andorné
Susicki Márta
Susicki Mariann
Szabó Andor dr.
Szabó Jenő dr.
Szász Sándor
Szász Endre dr.
Székely Adolf
Székely Adolfné
Székely Béla
Székely Béláné
sz. Ehrenfeld Irma
Székely Marika

Székely Endréné
sz. Frenkel Irén
Székely Gabriella
Székely Julika
Székely József
Székely Józsefné
Székely László

Tardos Józsefné
Tarján Béla dr.
Tarján Béláné
sz. Preszler Edit
Tarján Katóka
Tarján Éva
Tarján Sári

Ungár Ignácné
sz. Krausz Etelka
Ungár Ilona
Ungár Bözsi
Ungerleider Lajosné özv.
Ungerleider Ilona
Ungerleider Jenő
Ungerleider Jenőné
Ungerleider Lujza
Ungerleider Dezső

Vágó Györgyné
Vágó Marika
Vértes Éva

Walder Ármin
Walder Árminné
sz. Preisich Anna
Walder Ica
Waldner Sándor
Waldner Sándorné

Schwarcz Viktor
Schwarcz Irén
Schwarcz Ernő
Schwarcz Imre
Schwarcz Jakabné özv.
Schwarcz Ignácné özv.
Schwarcz Arnold
Schwarcz Arnoldné
Schwarcz Ferike
Schwarcz Lacika
Schwarcz Béla
Schwarcz Béláné és gy.
Schwarcz István dr.
Schwarcz Rózsa
Schwarcz Márta
Schwarcz Dezső dr.
Schwarcz Miksáné özv.
Schwarcz Miklós
Schwarcz Fülöp
Schwarsz Fülöpné és gy.
Schwarcz József
Schwarcz Elelonóra
Schwarcz Bernátné
Schwarcz Miksa
Schwarcz Sándor id.
Schwarcz Sándorné
Schwarcz Vera
Schwarcz Dica
Schwarcz Tibi
Schwarcz Vilmosné özv.
Schwarcz Józsefné özv.
sz. Steiner Eszter
Schwarcz László
Schwarcz Jenőné özv.
Schwarcz Hermann
Schwarcz Hermanné
Schwarcz Boriska
Schwarcz Margit
Schwarcz Mihályné és gy.
Schwarcz Farkas
Schwarcz Farkasné
Schwarcz Ferenc
Schwarcz Helén
Schwarcz Olga
Schwarcz András
Schwarcz István id.
Schwarcz Istvánné
Schwarcz Hugó
Schwarcz Józsefné özv.
sz. Langer Regina
Schwarcz Istvánné ifj.
sz. Kupferstein Rózsi
Schwarcz Gabi
Schwarcz Marika
Schwarcz Eta
Schwarcz István fuvaros
Schwarcz Istvánné
Schwarcz Lili
Schwarcz Sománé özv.
Schwarcz Lajos
Schwarcz Lajosné
Schwarcz Ági
Schwarcz Péter
Schwarcz Ferenc
Schwarcz Magda
Schwarcz Dezsőné
Schwarcz Veronika
Schwarcz Miklós
Schwarcz Ernő
Schwarcz Ernőné
Schwarcz René
Sebők Béláné
Sebők György
Seidner Sándorné

Roth Dániel és gy.
Rotschild Oszkár dr.
Rotschild Oszkárné
Rotschild Andor dr.
Rotschild Andorné
Rotschild Ferenc
Rotschild Ferencné és gy.
Rotschild Magda
Rózsa Fülöp
Rózsa Fülöpné
Rubin Henrikné
Rubin Imre
Rubin Sándor

Salamon Endre dr.
Salamon Miklós
Sándor Imre dr.
Sándor Imréné
Sándor Ilona
Sándor László
Sándor István
Sárkány Bandi
Sauber Rózsi
és leánya Eszter
Schiffer Sándor dr.
Schiffer Sándorné és gy.
Schlesinger Ignácné özv.
Schneeweisz Ignác
Schneeweisz Ignácné
Schön Ármin
Schön Árminné
sz. Szász Ilona
Schönberger Sándor
Schönberger Sándorné
Schönberger Anikó
Schönwald Jenő
Schönwald Teréz
Schönwald Olga
Schönwald Margit
Schreiber Simon
Schreiber Mózes
Schreiber Mózesné
sz. Schönfeld Ilona
Schreiber Rózsi
Schreiber Livia
Schreiber Gizella
Schreiber Irén
Schreiber Sámuel
Schwalb József
Schwalb Józsefné
Schwarcz Adolf
Schwarcz Adolfné
Schwarcz Otto
Schwarcz Andor
Schwarcz Andorné
sz. Ehrenfeld Margit
Schwarcz Ede
Schwarcz Edéné
sz. Weisz Teréz
Schwarcz Ignác
Schwarcz Ignácné és gy.
Schwarcz Dávid
Schwarcz Dávidné
Schwarcz Olga
Schwarcz Babi
Schwarcz Anna
Schwarcz Sándor dr.
Schwarcz Sándorné
Schwarcz Sándor
Schwarcz Ábrahámné özv.
Schwarcz Teréz
Schwarcz Rezsin
Schwarcz Márton
Schwarcz Mártonné

Polatsik Ernő
Polatsik Sarolta
Pollák Fülöpné özv.
Pollák Ignác
Pollák Ignácné
Pollák Dezső
Pollák Dezsőné
Pollák Margit
Pollák Márton
Pollák Mártonné
Pollák Pálné
Preszler Gizella
Preszler Gyuláné
Preszler Dezső
Preszler Dezsőné
Preszler Palika
Preszler Sándor
Preszler Ármin
Preszler Árminné
Preszler Anikó
Protovin József
Protovin Endre
Protovin Olga
Protovin Miksáné özv.

Rácz Ferencné
Rácz Lacika
Rácz Gyula
Rácz Jenő
Rácz Jenőné
Rácz Miklós
Reich Ferencné özv.
Reich Lajos
Reich Lajosné
Reich Zoltán
Reich Lajos dr.
Reiner Ferencné
Reiner Adolf
Reiner Adolfné
Reiner György
Reiner Györgyné
sz. Klein Bori
Reisz Lajos dr.
Reisz Margó
Reisz Manó
Révész Menyhért
Révész Aladárné özv.
Riesz Ferencné
Riesz Lacika
Riesz Gyula
Rónai Andrásné és gy.
Rosenberg Ármin
Rosenberg Árminné
Rosenberg Sámuelné
Rosenberg Ilona
Rosenberg Julianna
Rosenberg Ágnes és testvérei
Rosenfeld Ignác
Rosenfeld Ignácné
Rosenfeld István
Rosenfeld Jakab
Rosenfeld Jakabné és gy.
Rosenfeld Piroska
Rosenfeld Ilona
Rosenfeld Lajos
Rosenfeld Lajosné és gy.
Roth Dezső dr.
Roth Dezsőné
Roth Hermanné
Roth Miksa
Roth Miksáné
Roth Rózsa
Roth Regina
Roth Dániel

Löw András dr.
Löw Nándor
Löw Lili
Löw Béla
Löw Béláné
Löw Bandi
Löw Gyuri
Lőwi Vilmos
Lőwi Vilmosné
Lőwi Mór
Lőwi Móné és gy.
Lőwinger László
Lőwinger György
Lusztig Ignác
Lusztig I. nővére
Lusztig Lajos
Lusztig Erzsébet
Lusztig Tivadar
Lusztig László
Lusztig Lászlóné és gy.
Lusztig Sándor
Lusztig Sándorné
Lusztig Gyula

Matheser Sámuelné özv.
Markstein Sándor
Markstein Sándorné
Markstein Imre
Márkus Imréné
Márkus Gyurika
Márkus Jancsi
Molnár Sándor dr.
Molnár Sándorné
sz. Rosenfeld Gizella
Molnár Andorné
Moór Jenő
Moór Jenőné

Moór László
Moór György
Moskovits Endréné
Moskovits Mórné özv.
Moskovits Róza
Müntz Félixné özv.

Német Kálmán
Német Kálmánné
Német Erzsébet
Német István
Német Sándor
Neuhauser Dániel
Neuhauser Janika
Neumann Endre dr.
Neumann Endréné
Neumann Péter
Neumann Pál
Neumann Erzsóka
Neuwohner Henrik
Neuwohner Henrikné és gy.

Pánczél Árpád
Pánczél Árpádné
Pánczél József
Pánczél Viola
Pánczél György
Pauncz Sándorné özv.
Pauncz Ignác
Pauncz Ignácné
Pauncz Róbert
Pick Józsefné özv.
Pick Szeréna
Pick Erzsébet
Polatsik Jenő
Polatsik Jenőné
Polatsik Rózsa

Klein Manó
Klein Áronné
Klein Lajos
Klein Lajosné
Klein Salamonné
sz. Goldstein Etel
Klein Mátyás
Klein Mórné özv.
sz. Ungerleider Malvin
és unokája Török Anikó
Kohn Jenő
Kohn Sándorné özv.
Kohn Ede
Kohn Edéné
Kohn Erzsébet
Kohn Salamon és cs.
Kolker Simon
Kolker Simonné
Kolker Malvin
Kolker Klára
Koltai Aladárné dr.
sz. Ungár Margit
Koltai Katalin
Komlós Dezsőné özv. és gy.
Korányi József
Korányi Józsefné
Korda Árminné és gy.
Kornhauser Miksa
Kornhauser Miksáné
Kornhauser Sarolta
Kornstein Sománé özv.
Kornstein Aladár
Kovács Bernátné özv.
Kovács Ilona
Kovács Ernő
Kosztelic Mihályné
sz. Schwarcz Renée
Kosztelic Mina
Kosztelic Évike
Köves Ági
Krausz Lajosné
sz. Klein Linka
Krausz Béla dr.
Krausz Dezső
Krausz Etelka
Krausz Ödönné és gy.
Krausz Zsigmondné özv.
Krausz Klári
Krausz Lajosné
Krausz Bandi
Krausz Sári
Krausz Imre
Krausz Joel
Kredenc Miksa
Kredenc Miksáné
Krieger Zoltán
Krieger Zoltánné
Kroo Miklós
Kroo Miklósné
Kulcsár Mórné özv.
Kulcsár Sámuelné
Kulcsár Éva
Kulcsár Zsuzsi
Kun András dr.
Kun Andrásné és gy.
Kunovits Jenő
Kunovits Jenőné

Lázárné, Gyenes Kató
és gy.
Lederer István
Lichtner Marcel
Lichtner Marcelné
Littmann Sándor

Hoch Lajos
Hoch Lajosné, sz. Klein Etel
Hoch Ibolya
Hoffmann Ernő
Hoffmann Ernőné
Hollinger Istvánné,
sz. Spitzer Piroska
Horovitz Hermann
Horovitz Hermanné
Horovitz Jenő
Horovitz Jenőné és gy.

Illés Béla
Illés Béláné

Kaff Lipót
Kaff Lipótné és gy.
Kálmán Ferenc
Kálmán Ferencné
Kálmán Klára
Kálmán Márta
Kálmán Imre
Kálmán Imréné
Kálmán Zsuzsi
Kálmán Menyhértné
Kálmán Valéria
Kálmán Alice
Kardos Dezső
Kardos Dezsőné
Kardos Sándorné özv.
Katona Gábor
Katona Gáborné
Katz Salamonné
sz. Pollák Irén
Katz Tibor
Katz Dénes
Katz István
Katz Károly
Kemény Endre
Kemény Juditka
Kékedi Adolf
Kékedi Adolfné
Kertész Bertalan
Kertész Bertalanné és gy.
Kertész Dávid
Kertész Pál
Kertész Márton
Kertész Mártonné
Kertész István
Kis Rudolfné
Klein Ármin
Klein Árminné
Klein Jenőné özv.
Klein Jenő
Klein Dezső
Klein Dezsőné és gy.
Klein István
Klein Imre
Klein Imréné és gy.
Klein Mihályné özv.
Klein Zsigmondné özv.
Klein Miklós
Klein Miklósné és gy.
Klein Juda
Klein Miklós
Klein Olga
Klein Klári
Klein Viktor
Klein Tibor
Klein Ignác
Klein Gyula
Klein Zoltán
Klein Zoltánné
Klein Imre

Grosz Sománé özv.
Grosz Ferenc
Grosz József dr.
Grosz Jozsefné
Grosz Margit
Groszmann Gyula
Groszmann Dezső
Groszmann Dezsőné
Groszmann György
Groszmann Károly
Groszmann Judit
Groszmann József
Groszmann Józsefné
Groszmann Ernő
Groszmann Ernőné
Groszmann Miklós
Groszmann Károly
Groszmann Károlyné
Groszmann György
Groszmann Zoltán
Groszmann Zoltánné
és gyermekei
Groszmann Sándor
Groszmann Sándorné
Groszmann Márta
Groszmann György
Groszmann Vilmosné özv.
és gyermekei
Grünblatt Árminné özv. dr.
Grünfeld Nándor
Grünfeld Nándorné
Grünfeld Izidor
Grünfeld Izidorné
Grünfeld Irán
Grünfeld Mandi
Grünfeld Tibor
Grünfeld Andor
Grünfeld Andorné
sz. Fischer Ilonka
Grünspán Bernát
Grünspán Bernátné és gy.
Grünwald Leopold
Grünwald Renée
Guttmann Farkasné özv.
Guttmonn Sámuelné
Guttmann Ignác
Guttmann Adolf
Guttmann Adolfné
Guttmann Mór

Händler Józsefné özv.
Hay Miksáné özv.
Hauer Gyula
Hauer Gyurika
Havas Istvánné özv.
Hársas Zoltánné
Hársas Oszkár
Hársas Edith
Heisler Nándorné
Heisler András
Heller Salamonné özv.
Heller Gyula
Heller Eta
Heller Margit, dr. Erdélyiné
Heller József dr. és gy.
Heller Jenő
Heller Jenőné és gy.
Heimlich Jenő
Heimlich Jenőné
Hermann József
Hermann Józsefné és gy.
Hevesi Pál
Hirsch Dénesné
sz. Fischer Margit

Fried Sándorné
Fried Zsuzsa
Fried Mihályné özv.
Fried Vilmos
Fried Vilmosné
Fried Miklós
Fried Miklósné
Fried Istvánka
Friedmann Árminné
Friedmann Vera
Friedmann Ferenc
Friedmann Ferencné
Friedmann Károly
Friedmann Józsefné özv.
Friedmann Tibor

Galambos Miksáné özv.
Galambos Éva
Gärtner István
Gärtner Istvánné
sz. Ehrenfeld Rózsi
Gerstl Hermann
Gerstl Hermanné
sz. Schwarcz Zsófia
Glattstein Vilmosné özv.
Glück Menachem
Glück Menachemné
sz. Braunfeld Rachel
Glück Jicchak
Glück Jicchákné
Glück Jechiél és családja
Glück M. Aharon és családja
Glück A. Rafael és családja
Glück Jesaja
Glück Dávid
Glück Eszter és családja
Glück Szerén és családja

Glück Szára
Glück Cira
Glück Lacika
Goldmann Miksa
Goldmann Miksáné
Goldmann Vilmos
Goldmann Vilmosné
Goldner Izidor
Goldner Izidorné
Goldner Magda
Goldner Kató
Goldner Éva
Goldner Judit
Goldner Ibolya
Goldstein Dezsőné özv.
és családja
Goldstein Fábián
Goldstein József
Goldstein Józsefné
Goldstein Éva
Gottreich Kálmánné özv.
és családja
Görög Bözsi
Görög Gyuri
Grosz Miklós
Grosz Miklósné
Grosz Jenő
Grosz Nándor
Grosz Nándorné
Grosz Magda, Weiszné
Grosz Jenő
Grosz Jenőné
Grosz Sándorné özv.
Grosz György dr.
Grosz Györgyné
Grosz Béláné
Grosz Zsuzsika

Fehér Ignác
Fehér Ignácné
Fehér Irén
Fehér Erzsébet, dr. Hollósné
Fejér Henrik
Fejér Henrikné
Fejér Endre dr.
Fekete Miklós
Fekete Miklósné
Fekete László
Fekete Soma
Feldmann Márkusz
Feldmann Márkuszné
Feldmann Mose Amram
Fenyő Lipót
Fenyő Lipótné
Fischer Gézáné özv.
Fischer Lajos dr.
Fischer Lajosné
Fischer József dr.
Fischer Józsefné
Fischer Miklósné
Fischer Menyhért
Fischer Menyhértné
Fischer László
Fischer Lászlóné
Fischer Aranka
Fischer Ferenc
Fischer Ferencné
Fischer Lajos
Fischer László
Fischer Sándor
Fischer József
Fischer Menyhért
Fischer Jenő
Fischer Jenőné
Fischer Berta
Fischer Jolán
Fischer Aranka
Fischer Sándorné
sz. Baumann Frida
Fischer György
Fischer Klára
Fischer Sándor
Fischer Sándorné
és gyermekei
Flecker Sándor
Flecker Sándorné
és gyermekei
Fleischer Ármin
Fleischer Árminné
Fleischer Dezső
Fleischer Dezsőné
Fleischer Dóci Dávid
Fleischer József
Fleischer Simon
Fleischer Károly
Fleischer Jenőné
Fleischer Aladár
Fleischer Aladárné
sz. Klein Margit
Fleischer Elvira, Kaszálné
Fleischer Edith
Fodor Aladár
Fodor Aladárné
Fohn Mihály
Fohn Mihályné
Foltényi Manó
Foltényi Manóné
Foltényi Imréné
Foltényi György
Fried Livia
Fried Erzsébet
Fried Sándor

Braun Éva
Braun Miklósné
sz. Fleischer Erzsébet
Braun Tibor
Braun Éva
Braun Ferike
Braun Dezső
Braun Dezsőné
Braun Judit
Braun Ibolya
Braun Sándorné
Brüllné sz. R. Magda
Buchhalter Malvin
Buchhalter Margit

Czeisler Piroska
Csillag Sámuel
Csillag Sámuelné
és gyermekei
Csillag Sándor
Csillag Sándorné
Csillag Sománé özv.

Dancz Gyula
Dancz Gyuláné
Dancz Éva
Deutsch Sámuel
Deutsch Sámuelné
Deutsch Jenőné özv.
Dalos László
Dalos Lászlóné
Dalos Ivánka
Davidovitsné
sz. Ornstein Hanna
Davidovits Jenő
Davidovits Jenőné
sz. Grünwald Gizella

Davidovits Tomi
Davidovits Mór
Davidovits Mórné
sz. Keller Aranka
Davidovits Róza
Diamant Simon
Diamant József
Diamant Gyula
Diamant Ágota
Diamant Manóné
Domán Vilmosné özv.
Domán Mór
Domán Jenő
Domán Gizella

Ehrenfeld Mór
Ehrenfeld Mórné
sz. Blasz Hermina
Ehrenfeld Gyula dr.
Ehrenfeld András
Ehrenfeld Pali
Eichler Ödön
Eichler Ödönné
sz. Kaff Hermina
Eichler Bözsi
Eichler Hajnal
Eisler Miklós
Eisler Miklósné
Eisler Alice
Éliás Sándor
Éliás Sándorné, sz. Horovitz
Margit és gyermekei
Engel Emánuel
Engel Mór
Ernst Regina
Ernst Jolán

**Adler Sománé özv.
és családja
Altman.n Jónásné özv.
Áronné sz. Sch. Margit**

**Balázs Jenő dr.
Bársony Endre dr.
Bársony Endréné
Bársony Éva
Bársony Imre
Bársony István
Bársony János
Benedikt Nándorné özv.
Benedikt József
Benedikt Imre
Berkovits Józsefné
Berg Vilmos
Berg Vilmosné
Bieber Sománé özv.
Biedermann Adolfné özv.
Billitzer Mose Dávid
Billitzer Jesaja Mord'cháj
Binét Zsigmondné özv.
Birn Józsefné özv. és családja
Bíró Dávid
Bíró Endre
Bíró Endréné
Bíró István dr.
Blasz Adolfné, sz. Kohn
Aranka
Blasz Ági
Blasz Gyuri
Blasz Dezső
Blasz Dezsőné, sz. Klein Ilus
Blasz Robi
Blasz Tibi
Blasz Ferenc
Blasz Anci
Blasz Rezsin
Blasz Sándor
Blasz Sándorné
Blasz Sámuel
Blasz Sámuelné
Blasz Ella, Könighé
Blasz Béla
Blasz Emil
Blumberger József
Blumberger Józsefné
és gyermekei
Bondi Lajosné özv.
Bondi Hajnal
Bónis József
Bónis Józsefné és gyermekei
Bónis Edith
Bornstein Sándor
Bornstein Sándorné
Boros Sándor
Boros Sándorné
Boros Károly
Boros Dezső
Boros Pali
Braun Béla
Braun Béláné és gyermekei
Braun Gyula
Braun Ignác
Braun Ignácné és gyermekei
Braun József
Braun Józsefné
Braun Menyhértné özv.
Braun Ferenc
Braun Zsigmondné özv.
Braun Imre
Braun Miklós
Braun Miklósné
Braun Kató
Braun Malvin**

הרב הגאון הצדיק מו"ה שמעון סופר זצוק"ל

הרב הגאון הצדיק מו"ה משה סופר זצוק"ל
אשתו מרת טושענע שענפעלד

ובנותיהם

חוה רבקה — לאה

גיטל טוביא — רייזל

מו"ה שלמה כהן, אשתו אסתר
ומשפחתם (3 דורות, 20 נפשות)

ברוך — רייזל

אריה יהודה — מרים

משה — פערל

אברהם — תמר

שמואל — בערי

צבי — שרה

יצחק — מרים

אברהם

יהודה ליב

מאיר

ברינדל

לזכר עולם יהיה צדיק (תהלים קיב 6)

NEM FELEJTJÜK EL ŐKET SOHA

AZ EMLÉKNAP SZIVÁN HÓ 21-E כ"א בסיון

A POLGÁRI NAPTÁRBAN

1975	május	31	1984	június	21	1992	június	22
1976	június	19	1985	június	10	1993	június	10
1977	június	7	1986	június	28	1994	május	31
1978	június	26	1987	június	18	1995	június	19
1979	június	16	1988	június	6	1996	június	8
1980	június	5	1989	június	24	1997	június	26
1981	június	23	1990	június	14	1998	június	15
1982	június	12	1991	június	3	1999	június	5
1983	június	2				2000	június	24

בלע המות לנצח ומחה ה' אלהים דמעה מעל
כל פנים וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ.

(ישעיה כה 8)

Gyógyuljanak be a halál ütötte sebek. Isten letörli a fájó könnyeket minden bánatos arcról és megszünteti népe szenvedését az egész föld kerekén.

(Jesaja 25. fej.)

FORRÁSMUNKÁK

Encyclopedia Judaica, Berlin, 1935. VI. köt. 208. old.
Magyar Zsidó Oklevéltár, Bp. II. k. 527. old., 324. old., III. k. 79. old., 265. old., V. k. 275 old., 479. old., VI. k. 208. old. XV. k. 356. old.
Magyar Zsidó Szemle, Bp. 1893. évf. 321. old.
Magyar Zsidó Lexikon, Bp. 1929. 209. old. 450. old., 778. old., 959. old.
Barna—Csukási: A magyar zsidó iskolák monográfiája, Bp. 1896. 62. old.
Egyenlőség, Bp. 1888. évf. ápr. 15. sz., 1935. jun. 29. sz.
Grünbaum J.: Aufruf an die ehrwürdigen Rabbinate...., Erlau, 1862.
Zsidó Hiradó, Bp. 1898, évf. márc. 10 sz.
Mult és Jövő, Bp. 1913. évf. 494. old., 1929. évf. 73. old., 1935. évf. 229. old.
Zsidó Évkönyv, Bp. 1928. évf. 128. old.
Reiss Dániel: Az Egri Chevra Kadisa 55 éve, Eger, 1896.
Pesti Napló, 1882. évf. julius 3. sz.
Weise, S. Stephen: Challenging Years, New York, 1949. 23. old., 38. old.
Zsidó Szemle, Bp. 1930. nov. 28. sz., 1932. ápr. 1. sz., 1932. május 13. sz.
Moskovits A.: Jewish Education in Hungary, New York, 1964. 143. old.
Lévay Jenő: Zsidósors Magyarországon, Bp. 1948. 145. old. 411. old.
Uj Élet, Bp. 1959. aug. 15. sz., 1945. nov. 27. sz., 1949. nov. 1. sz., 1974. febr. 1. sz., 1974. okt. 15. sz.
Fischer Sándor, Schwarcz István, Schweiger Babci, Klein Tibor és mások közlései.

A felsorolt könyvek és folyóiratok mind a jeruzsálemi Nemzeti Könyvtárban álltak a könyv szerkesztőjének rendelkezésére. Dicséretére válik ennek a könyvtárnak, hogy anyaga alapján összeállítható volt egy távoli kis zsidó közösség — bármennyire is hézagos — monográfiája. Az egri hitközség vezetősége viszont többszöri kérésre sem volt hajlandó egyetlen adatot sem közölni a birtokában lévő gazdag dokumentációs anyagból.

asszimilációs törekvés, amely egy mesebeli kék-madár keresése volt.

Egy Stern Iván névre kiállított irattal érkeztem az országba. Itt közöltem a hivatalokban, hogy nem ez az igazi nevem. Jóindulatuan megnyugtattak, hogy ez nem baj. Fő, hogy itt vagyok. Érezzem magam itthon és majd, ha meglesznek az okmányaim, átiratom a nevemet — ha fontosnak tartom.

Az irataimat mindeddig nem állt módomban megszerezni, de nem is éreztem ennek semmi hiányát. A Stern nevet használtam és senki sem kifogásolta azt. Egészen jól megvoltam ezzel a névvel is. 1952-ben megnyertem Izráel ökölvivó bajnokságát. Győztem és megkaptam a serleget, mint Stern, de megkaphattam volna, mint Fleischer vagy Farkasvölgyi is. Már 20 éve birtokomban van ez a serleg — ma is ott áll a könyvszekrényemen — és egy biztonsági érzés, hogy semmilyen név- vagy rendszerváltozás nem veszi tőlem azt viszsza, mint tették azt Magyarországon. Ez az ország, amely feltétel nélkül adott otthont, megérdemli azt, hogy héber névvel legyek a polgára.

árral. Visszaszereztem a Farkasvölgyi nevet, mert úgy véltem, jobban hangzik, ha a magyar problémákról írt cikkeim alá nem egy „sch"-val írt név kerül. A népi demokráciában, miközben az egyenlőség elvéről tartottam előadásokat, a gyakorlat keserű csalódásokkal kólintott fejbe. Egerben a több ezer tagot számláló Madisz vezetőségi tagjaként egy alkalommal önkéntelenül kellett hallanom a félig nyitott Madisz iroda előtt, hogy vezetőtagtársaim rólam beszélgetnek. „Rendes fiú ez a Farkasvölgyi — mondja Pálóczy, az ifjú poéta, — csak kár, hogy zsidó". Én, mint az örök gáluti opportunista zsidó — nem úgy, ahogy bármely szábre ifjú tette volna — nem vontam felelősségre őket, hanem a múlt nevelési hibáira hárítottam a felelősséget. No de majd most más lesz a népi demokráciában — gondoltam én, gondoltuk mi!

1948-ban, mint a sportminisztérium kerületi felügyelője hivatva voltam minden sporttal kapcsolatos tevékenységet ellenőrizni. Mint ilyen, résztvettem egy megbeszélésen, amely az Egri Sportegyesület vezetőségét választotta meg. Részt vett az ülésen egy Csatlós nevű vasúti tiszt is — a korcsolyázó Csatlós — aki bizalmaskodva félrehívott, mint a titkári tisztségre jelölt vezetőt. Közölte velem, akinek nem ismerte származási bűnét, hogy tekintve, hogy egymás között vagyunk, mi magyarok intézzük úgy, hogy lehetőleg zsidó ne férkőzzék közénk a vezetőségbe". Ez a Csatlós is párttag volt.

Amikor elhagytam Magyarországot, a vasutállomáson még láttam egy, az elöző hétről ottmaradt plakátot, amely hirdette, hogy Farkasvölgyi előadást tart a „Sport szerepe a magyar demokráciában" címmel. Már idegen volt ez a név a számomra és idegen volt az az

a két Stern fiú és a bátyám mellett nekem is komoly hasznomat vették.

Egy alkalommal Pāncél József, az egri cionista költő felkért, hogy szavaljam el egyik versét a chanukai ünnepen rendezett előadáson. Az émeki földek ringóderekú búzájáról, a chaluci munka gyümölcséről szólt a vers. Visszautasítottam az ajánlatot, mert nem értettem, nem éreztem a mondanivalóját. Én, a zsidó ifjú, nem értettem az Émek földjének hívó, otthont igérő szavát.

Tizenhét éves koromban megnyertem Budapesten Magyarország ifjúsági box-bajnokságát. Még Fleischernek írta a nevem a zöld papíron megjelent „Nemzeti Sport". Az egyesületi szakosztályvezetőm értésemre adta, hogy magyarosítani kell a nevem, mert minden reményem meg lehet rá, hogy mint Magyarország ökölvívója magamra ölthetem a címeres trikót és egy ilyen Fleischer névvel „szégyen" lenne képviselnem a magyar szentkoronát. Ilyen körülmények között lettem Farkasvölgyi. Ne vedd szerénytelenségnek, ha megemlítem, hogy mérkőzéseimet győzelemsorozatok kisérték, miközben boldogan viseltem a Farkasvölgyi nevet. Az országos „leventebajnokság" megnyerése után néhány nappal utasítottak, hogy a serleget szolgáltassam vissza, mert a szabályok szerint zsidó nem vehet részt a „levente" versenyeken. — A Farkasvölgyi név sem segített.

Munkaszolgálatra 1943-ban hívtak be, ahol is szabálytalannak minősítették a névmagyarosítási aktust és a sárga karszalaghoz a Fleischer nevet találták alkalmasabbnak.

A háború után tovább sodródtam az asszimilációs

egy Barta, Kovács, vagy Fügödy? Ez a megalkuvás és öntudatlanság termelte ki, hogy nem akartuk tudomásul venni azt a tényt, hogy magyar honfitársaink nem fogadnak el bennünket. Ezek a gyermekkori emlékek elkisértek, hogy örök tanulságul szolgáljanak.

Tizenötéves voltam, amikor bekerültem az iskola válogatott futballcsapatába. A tornatanár utasítására a csapatkapitány, a „kétlábas" Rózsa állította össze az iskola legjobb tizenegyének névsorát. A dadogó Veszprémy — akinek éveken keresztül csináltam a magyar- és számtan dolgozatát — így nyilvánította véleményét a kis Rózsa felé: szé-szé-szégyelld magad, hogy e-egy zsi-zsidót tettél a csa-csapatba. Az iskolai hirdetőtáblán kifüggesztett csapatfelállításban, mint egy „szégyenfolt" húzódott meg az sch-val írott Fleischer a tíz színmagyar név mellett. Veszprémy elképzelhetetlennek tartotta, hogy egy zsidót be lehessen venni a futballcsapatba, pusztán azért, mert — a többiekhez viszonyítva — jól rúgja a labdát.

Veszprémy erősebb volt nálam és ökölvívó edzéseken tanulta a verekedés tudományát. Jól fel kellett készülnöm ellene. Beiratkoztam a boxklubba és három hónap után megnyertem az „Egri Háziversenyt". Minden együtt volt ahhoz, hogy irigyelt, boldog ifjú legyek, mert futball- és boxtudományom mellett még volt egy kitünő „gombfoci" csapatom is. Mégis behozhatatlan hátránnyal éltem ifjú magyar barátaim között. Én zsidó voltam.

Tizenhat éves koromban léptem kapcsolatba az egri cionistákkal. Cionista barátaim szivesen fogadtak, mert ha a „hungarista" szellemű magyar ifjúsággal tettlegességi elszámolásra került sor, akkor Schwartz Sanyi,

רון גלעדי, ירושלים

— LEVÉL EGY MAGYARORSZÁGI BARÁTOMHOZ —

Kedves barátom! Még szokatlannak találod az új nevemet, — a végén nem ipszilonnal és nem is i-vel, hanem „jod"-dal írva. Kérded és egyben feltételezed, hogy minden bizonnyal valami késztetett erre a névhéberesítésre. Olyanképpen nem, mint ahogy Magyarországon a körülmények és a környezet hatása alatt a Fleischer családinevet a magyaros, hangzatos Farkasvölgyire változtattam. Bizony, kedves barátom, itt minden feltétel nélkül és bármilyen névvel befogad, helyesebben visszafogad bennünket az ország, az asszimilációs fáradozás hajótöröttjeit is. Te mint volt osztálytársam és barátom, tanuja voltál azoknak a csalódásoknak, amik úgy a Fleischer, mint a Farkasvölgyi név viselése közben értek a „talajgyökér" és a „rögvalóság" eszméivel átitatott, de általunk, asszimilált zsidók által mégis szeretett gáluti „hazánk"-ban. Oh, hová lettél galuti zsidóság feleslegesen elpazarolt hazaszeretete? Milliók vitték magukkal a gázkamrába, a krematóriumok tüzébe!

Tizenkét évesek voltunk, amikor egy osztályba kerültem veled. Az osztályban negyven magyar ifjú mellett nyolc zsidó diák. Osztályfőnökünk a zsidó tanulókhoz, jó és rossz kedvében egyaránt, csak bántó szándéku, gúnyos, jiddises akcentussal beszélt. Még Biedermann Oszihoz és hozzám is — akiket pedig a maga módján még kedvelt is, mint az osztály legjobb tanulóit. A feleleteimet így nyugtázta: „Záj, záj Fleischer. Git!" Én palástolt fájdalommal hallgattam a fajtám kigúnyolását és megalkuvásommal abban az irányban kerestem a megoldást, hogy miért is nem vagyok én

már december elején eljutottak Egerbe uttalan utakon, ezer és ezer veszélynek kitéve. Februárban, márciusban és áprilisban egyenkint szállingoztak vissza azok, akik a pesti gettóban, Magyarország, Galicia és Románia felszabadított részein megmaradtak.

A fiatalok legtöbbjének nem volt mit keresnie abban a városban, amelyben valaha oly szép zsidó életet éltek, de abban a hazában sem, amely oly kegyetlenül megtagadta hűséges polgárait. Sokan a fiatalok közül keresték és megtalálták az utat a chaluci ifjúsági mozgalmakhoz, amelyek a magyar zsidóság üszkös romjain új életre keltek. A chaluci életre előkészítő hachsarákon ideiglenes, de meleg és jobb jövővel biztató otthonra találtak a családjuktól megfosztott, mindenből kisemmizett ifjak.

Sokan megvalósították őseik évezredes álmát, „felmentek" Erec Jiszráélba, részt vettek a függetlenségi háborúban és utána elsők voltak új kibucok alapításában.

Jasz'ur kibucban például, szép kis „egri kolónia" él: Boros Laci, Stern Gyuri, Klein Manci és Tibi, Susicki bácsi és Stern néni. A kibuctagok családjaiban az első generació 15 fiúval és leánnyal, a második generáció pedig 4 unokával büszkélkedik. Jasz'ur kibuc az Egerből elszármazottak találkozóhelye. Az Izráelben lakók gyakran meglátogatnak bennünket. De nem kerülik el házunk táját a külföldről jövő turisták sem. Eljönnek hozzánk, elbeszélgetnek velünk a régi szép időkről és az együtt átélt szenvedésekről is. Mindannyiunkat áthat a biztonságnak az az érzése, hogy amióta Izráel országa fennáll, az egész világon szétszórt zsidóság nem védtelen többé. Gyermekeink pedig saját hazájukban élhetnek becsületben izráeli zsidó életet s mindnyájan büszkén tekinthetünk rájuk.

A helyzetünk ettől a naptól fogva gyökeresen megváltozott. Mindenki igyekezett a Nemzetközi Vöröskereszt védlevelét megszerezni, de hiába. Novemberben útba indítottak bennünket nyugat felé. A cél valamelyik németországi koncentrációs tábor volt. Szerencsénkre az oroszok már három oldalról bekerítették a fővárost és környékét és az út csak Budapest felé volt nyitva. Az oroszok oly közel voltak, hogy tisztán hallhattuk az ágyúdörgést. A főváros teljes bekerítése után nagynehezen találtunk egy rést, amelyen át bejutottunk a már ostrom alatt álló városba. Minden katonai rend felbomlott. A németek átadtak bennünket a magyar hatóságoknak, ezek pedig bevittek minket a zsufolt, szenvedéseknek, éhezéseknek kitett gettóba.

Sorsunk ettől kezdve szorosan egybefonódott a pesti gettó lakóinak sorsával. „Lebukás", kivégzések a befagyott Duna partján, elképzelhetetlen éhinség, rettegés a zöldinges szadista kölyköktől, betegség, fagyhalál és a pokol minden kínja jutott osztályrészünkül. Közel két hónapig éltünk ebben az infernóban. Sokan elhullottak sorainkból. Betegek, öregek és sokan fiatalok is, akiket elhurcoltak „munkára" és sohasem tértek többé vissza. Nagynehezen tudtuk csak fenntartani a kapcsolatot a romos házak között, amelyekben oltalmat kerestünk a ránk leselkedő veszélyekkel szemben. Nap mint nap hallottunk egy-egy bajtársunkról, akit kivégeztek, halálra kínoztak, vagy aki végelgyengülésben meghalt.

Január 18-án jött a felszabadulás. A Vörös Hadsereg a Duna tulsó oldalára, Budára üzte át a németeket és magyar csatlósaikat. Néhány nap mulva már megindultunk az „otthon" felé, főleg gyalog a behavazott utakon. Sokat közülünk „elkaptak" az oroszok, hogy a fogolytáboraikban mutatkozó hiányt — tekintet nélkül az elfogott ki- és mivoltára — pótolják. Az első zsidók

közülünk nem hitték, hogy ez egyáltalán megtörténhetett. Azt erősítgették, hogy itt csak lélektani presszióról van szó, amellyel a németeket és a magyarokat a drasztikus zsidóellenes lépések megszüntetésére akarják rábirni. Néhány „Waldsee"-ban feladott levelezőlap is eljutott hozzánk. Ezeken családtagok közölték, hogy egészségesek és rendezett körülmények között munkatáborban dolgoznak. Kerestünk ilyen nevü helységet Németország és Ausztria térképén. Találtunk nem is egyet. A német táborőrség katonái közül többen megerősítették, hogy valóban létezik ez a helység, mégpedig ismert üdülőhely szép erdős vidéken.

Négy és fél hónapig dolgoztunk a repülőtér építésén. A munka nehéz volt ugyan, de nem volt részünk azokban a borzalmakban, amelyeknek az orosz frontra küldött sorstársaink ki voltak téve. Csak a család utáni vágyakozás gyötört bennünket és még inkább a bizonytalanság, az aggódás, hogy szeretteink talán már tényleg nincsenek életben. Éjszakánkint a barakkban itt-ott felsírt egy családját féltő apa — meglett, erős ember — vagy egy gyerek-ifjú, aki még sohasem hagyta el eddig a meleg családi fészket.

Október 15-én hallottuk a rádióban a kormányzó proklamcióját fegyverszünetről, Magyarország békeszándékairól. Azt hittük, hogy a háború befejeződött. Szétszéledtünk abban a naiv hitben, hogy semmi mást nem kell tennünk, mint vonatra ülni és hazautazni. Abban is reménykedtünk, hogy rövidesen viszontláthatjuk családtagjainkat. A helyzetváltozásról csak éjszaka szereztünk tudomást, amikor fegyveres katonák körülvették a vasútállomást és sűrű lövöldözéssel kényszerítettek bennünket a táborba való visszatérésre. Csak akkor tudtuk meg, hogy a németek szolgái, a Szálasi-fasiszták ragadták magukhoz a hatalmat.

gettóba. A rádiókat, fényképezőgépeket, még a kerékpárokat is azonnal be kellett szolgáltatni. A hatóságok pontos jegyzékbe foglalták azokat a holmikat, amiket a leendő gettólakók magukkal vihettek.

Nehogy ellenálló elemek maradjanak a zsidók között, a 16 éven felüli ifjúságot a városon kívül végzendő különféle sürgős munkákra „mozgósították". Amikor a munkáról visszatértünk, családjainkat már a gettó deszkafalai mögött találtuk összezsufolva. Fegyveres csendőrök őrizték a gettó kapuit. Mi nem kapcsolódhattunk be a gettó szomorú életébe, mert munkaszolgálatra hívtak be bennünket: fiatalokat és férfiakat 60 éves korig.

Szigoru őrizet mellett vonultunk ki néhány százan a vasútállomáshoz. A búcsú szeretteinktől szívettépő volt. Először fordult elő hosszú évszázadok óta, hogy zsidó szülők, gyermekek, testvérek annak biztos tudatában búcsúztak egymástól, hogy soha többé nem látják viszont egymást.

A vonat Hatvanon át Gombospusztára vitt bennünket. Itt az első napon — éppen Urnap volt — egy megerőltető menetgyakorlat után szelektáltak bennünket. A betegeket, a gyengéket, az 55 éven felülieket és az 50 éven felüli intellektuelleket külön állították. Őket valószinüleg egyenesen valamelyik megsemmisítő táborba küldték. A visszamaradottakat a 107/307 és a 107/308 számú munkaszolgálatos századokba osztották be. Kiskunlacháza mellé kerültünk egy új német repülőtér építésére.

Júliusban erősödtek az Egyesült Nemzetek légierőinek bombatámadásai. Az amerikai Liberatorok röpiratokat is szórtak le, amelyekből pontosan megtudhattuk, mi történt Auschwitzban az európai zsidósággal és a Magyarországról csak nemrég elűzött zsidókkal. Sokan

vezkedését, de nem is segítették elő az ifjúsági vezetők és a felnőtt cionista aktivisták munkáját jelentős mértékben.

A második világháború kitörése objektiv formában fenyegette a magyar zsidóság létét is, a vezetők azonban nem akarták tudomásul venni a tényeket. Ez a vezetőség közömbös maradt akkor is, amikor a szétvert lengyel hadsereg menekültjei — közöttük sokan zsidók — menedéket találtak Magyarországon és elsőnek hozták a szomorú hírt a zsidóság pusztulásáról a németek által elfoglalt területeken. Nem hitték, hogy a tragikus események Magyarországon is megismétlődhetnek. Valóban, a Vörös Hadsereg gyors előnyomulása mindenkiben azt a hitet keltette, hogy a németeknek nem lesz idejük aláváló tervük végrehajtására a magyar zsidóság körében. Annál nagyobb volt a kétségbeesés, amikor 1944 március 19-én a német hadsereg megszállta Magyarországot. Egyszeriben szertefoszlott a magyar zsidóság biztonságérzete.

A németek már az első napokban súlyos követelésekkel léptek fel a hitközség vezetőivel szemben. Bútorzatot, irodai felszerelést, közlekedési eszközöket követeltek s mindenekelőtt az Egerben tartózkodó zsidók pontos névsorát. Szörnyű kétségek ülték meg a zsidók lelkét. A templomok megteltek különösen péntekesténkint s ima után a férfiak kicserélték híreiket, elképzeléseiket a németek és a magyar hatóságok esetleges terveiről.

A széder-asztalnál az állandó légitámadások miatt teljes elsötétítésben, nyomott kedélyhangulatban ültünk. Nyomasztotta a lelkeket a félelem a magyar fasiszták és német gazdáik rémtetteitől. S amitől féltünk, hamarosan bekövetkezett. Jött a rendelkezés, hogy a zsidók és mindazok, akik a fajvédő törvények alapján zsidónak számítanak, hagyják el lakásaikat és költözzenek át a

Nem ritkán került emiatt sor súrlódásokra az iskola igazgatósága és a főrabbi között. Az „Ohel Sém" volt a különböző korú ifjúsági csoportok otthona. Sokféle játéklehetőség, kis könyvtár állott rendelkezésünkre és — ami a lényeg — ott talált lehetőséget társadalmi és kulturúlis tevékenységre az ifjúság, amely minden alkalmat kihasznált, hogy együtt örüljön, együtt szórakozzon, együtt tevékenykedjék. A cionista meggyőződésű ifjúsági vezetőknek, a madrichoknak köszönhető, hogy egyre több kis csoport szerveződött kimondottan cionista programmal.

A negyedik elemi elvégzése után szétszéledtünk a különböző állami középiskolák között. A társadalmi kapcsolat azonban megmaradt közöttünk az Epreskertben, az Érsekkertben, a Rókus-temetőben folytatott játékok és főleg az uszoda révén. Az úszósport népszerű volt a városban, különösen a zsidó ifjúság körében.

A zsidó-ellenes törvények életbeléptetése nyomán a zsidó ifjúság szakmai kiképzés felé fordult. Ez a körülmény egyre szorosabbá tette a különböző társadalmi rétegek közötti kapcsolatot. A közös zsidó sors tudata egyenlőséget, kölcsönös megértést és közös tevékenységet teremtett az ifjúság körében. A kivülről jövő elnyomás és a belső összetartás tudatos cionista szervezkedést eredményezett, habár minden szervezett mozgalmi keret nélkül.

A „Fiatalok" csoportjának társadalmi-kulturális összejövetelein gyakran vitatták meg a zsidóság általános problémáit, a zsidósággal való azonosulás, a magyar zsidóság nemzeti hovátartozása kérdéseit. Egyre követelőbb formában lépett előtérbe a nyilt, szervezett, elismert cionista tevékenység szükségessége. A két hitközség vezetősége nem nagyon sietett ezt a folyamatot meggyorsítani és ha nem is ellenezték az ifjúság szer-

egyeseket és ezek nem is ússzák meg egy jóakaratú, de fájdalmas „barack" nélkül.

Schwarcz néni a meleg kályha mellett ül és stoppolja a népes család agyonnyúzott zoknijait. Néha-néha felfigyel a detektoros rádió cigányzene foszlányaira s végigvezeti meleg-szerető tekintetét ezen a népes, zajos, eleven zsidógyerek-táboron — mondván a szíve mélyén: „Játsszatok gyerekek, csak játsszatok, ki tudja meddig még?"

Klein Tibor (Meir Z'ira), Kibuc Jasz'ur

Gyermekkorunk — az 1924/25-ös korosztály gyermekkora — minden különösebb esemény nélkül telt el. Az Ujvilág-utcai négyosztályos zsidó elemi iskola üvegház volt a zsidó gyerekek számára, megvédte őket a külvilág inzultusaitól. Nem mondhatnám, hogy tanítóink zsidó nemzeti öntudatra neveltek bennünket, de az bizonyos, hogy az iskolában sajátos zsidó nevelő szellem uralkodott. Kisérleteztek a héber nyelv tanításával is, de nem tartozott az iskola nevelő és oktató céljai közé semmi, ami a megújhodó Erec Jiszráéllal, a cionista eszmével volt kapcsolatos. Talán ennek az ellenkezője volt igaz. A jobbnál jobb tanítók, akiknek minden gondjuk a rájuk bízott gyermekek testi-lelki fejlődésének biztosítása volt, mindent elkövettek, hogy a magyar néppel, történelmével és nemzeti törekvéseivel való azonosulás érzését belénk plántálják.

Dr. Roth Emil főrabbi hivatalba lépése lényeges változást jelentett a nevelésben. A zsidó ünnepeket Erec Jiszráéllal való élő kapcsolat jegyében ünnepeltük, gyönyörű héber dalokkal, az ünnep nemzeti jelentőségének megismerésével, a szívet-lelket gyönyörködtető történetekkel, amelyekből a főrabbi kifogyhatatlan volt. Mindez a tanítási időn kivül folyt az „Ohel Sém" termében.

amelyben sikerült 30 személyt — nagyobbrészt a jesiva növendékeit — Izráelbe eljuttatni. Május közepén is elindultunk egy csoporttal. Három személy miatt, akik tudtunkon kívül csatlakoztak hozzánk, a csoportot elfogták. Többévi börtönre itélték a csoport minden tagját. Jómagam „embercsempészés" miatt három évet és egy hónapot töltöttem börtönben. 1952 júniusában szabadultam.

1956 végén sikerült kijutnom Izráelbe és — nyolc évi elszakítottság után — feleségemmel és kisfiammal ismét találkoznom.

Klein Tibi: A Schwarczéknál, nálunk...

A görbehátú török hídon át, a Káptalan utcában állt egy ház, aminek külső kapuja állandóan nyitva állt. Rajta keresztül jöttek-mentek fázós, nedves orrú zsidógyerekek, kicsik, nagyok és adták a kilincset egyik a másiknak a nap minden órájában.

Ott bent, a sokszobás Schwarcz-lakásban, Irénke néni, mindnyájunk Schwarcz nénije szegte a kenyereket, kente szilvalekvárral és osztotta az állandóan éhes, mindenkor enni hajlandó betérőknek. Sokszor még főtt kukorica is volt „melegen ajánlva", fogpiszkálóval szemezgetve. És szombatonként a kredenc tetején sorakozó befőttseregből is jutott egy-egy pár szem, édes-illatos jóízű lével.

Minden szoba más-más korosztályhoz tartozó fiúktól-lányoktól volt zajos. Hátul Imre nagy barátai vitatkoztak, a másik szobában Jolika és Baba barátnői énekeltek és csiviteltek. Itt a Sanyi baráti köréhez tartozók olvasták vitatkozva a friss cionista brosurákat, ott a Laci cimborái bosszantották a többieket.

Közben Schwarcz bácsi is megérkezett és sétabotjával űzi tréfásan az összegyültek bokáit. El is kap

Misi ül mellettem. Hoch bácsi gyufaszálakból rakja ki előttünk az alefbész betűit.

Eltelik néhány év és már Greiner bácsi osztályában ülünk. Szombat délután van és mi izgatottan várjuk a heti kisvizsga, a „Verhőren" kezdetét. Az elemi iskolában Schwarcz Ottó, Groszmann Gyurka és Mitleider Miklós ülnek mellettem. Biedermann Olga, a tanító néni, a táblára függesztett képről beszélget velünk. Hallom Korányi tanító úr hangját, ahogyan egy nehéz számtan példa megoldását magyarázza. Hallom Biedermann igazgató úr bibliamagyarázatát az iskolai istentiszteleten. Majd dr. Roth Emil főrabbi alakja áll előttem. A Szentföldről beszél.

Gyorsan váltakoznak a képek agyamban: munkaszolgálat, harctér, sebesülés, Miklós bátyám búcsúzik tőlem a hadikórházban — örökre, a pesti gettó, találkozás dr. Szász Endrével, felszabadulás és ismét otthon.

Állok az elárvult, üres templomban Édesapám helyén és felsír bennem Blasz bácsi elcsukló hangja: „Jizkor!"

A valóságban a Kotel Hamáárávi előtt állok és imádkozom egy héttel ezelőtt született unokámért, az egész új zsidó nemzedékért, hogy Isten nyugodtabb, békésebb életet biztosítson számukra, mint amilyet nekünk adott.

A Szent Fal előtt állok és imádkozom.

Hoch Sándor, Svájc

Egerben 1947-ben újra megnyílt rabbi Jochanan Szofér, akkori főrabbi vezetése alatt a híres egri jesiva, amely ma Jeruzsálemben működik és a megboldogult gaon, rabbi Simon Szofér z.c.'l., a mártirhalált halt volt egri főrabbi nevét viseli.

1949 áprilisában megszerveztem egy kis csoportot,

Boros Magda, Földesné, Sydney

...... Igen erős kisértés számomra az „Emlékszem..." rovat. Ha írni tudnék, az Epreskertről írnék sokat-sokat. A négy házból álló kis utcasorról, annak lakóiról, akiknek emléke élénken él bennem. Mint egy nagy család éltünk ott szeretetben...

Billitzer-Barkay Joszéf, Afula

Gyermekkoromat a nagy cadik, rabbi Simon Schreiber z.c.l. udvarában éltem végig. Ott volt szüleim lakása is a Weiser családéval együtt. Emlékeim ebből az időből élesek maradtak a mai napig a sok évtizedes viszontagságok ellenére.

Apám, r. Mose David Billitzer hj'd., egyenes jellemű, szentéletű ember volt. Isten szolgája, aki munkáját hivatásnak érezte. Nap mint nap hajnali öt órakor indult a templomba.

Én magam a Rebe minjánjának voltam mindennapos tagja. Az ottani légkör nagy hatással volt rám. Az imádkozással ott senki sem sietett. Mintha ma is látnám, a Rebe mindig állva imádkozott. Jomkipurkor is, magas kora ellenére, állva imádkozta végig az egész napot. Ha valaki bajban volt és hozzá fordult, megkönnyebbült szívvel hagyta el a házát.

Legyen emlékük áldott!

Klein-Kaposi György, Kirjat Ata

Egy órával ezelőtt az egri Emlékkönyvről beszélgettem jeruzsálemi földieimmel. Most a Nyugati Fal előtt imádkozom. Ima közben elvonulnak előttem gyermek- és ifjúkorom eseményei, szüleim, tanítóim, barátaim alakjai. Emlékszem.

Édesapám kézenfogva elvisz a chéderbe. Ott ülök a padban. Jobbról Enrenfeld Andris, balról Webermann

vidám patak fut és nagy-árnyu népkert
mulattatja a fiatalokat.

Péntek van és boltívek, régi árkád
alatt érzem már alkonyat szelét,
s a zsinagóga ódon kapuján át
a Szombat, mint szép menyasszony, belép.

Esti imákat vén fák lombja mormog,
farkasszemet néz Mátra és a Bükk,
a város körül őrködnek a dombok,
csend, békesség és szőlő mindenütt.

BRÓDY LÁSZLÓ:

EGY PÉNTEK EGERBEN

Csupa műemlék: mennyi százados ház!
sok templom, zsinagóga, minarét
mesél a múltról, s hozza, mint a postás,
a tűnt időknek rengeteg hírét.

A Trinitárius-utcán régi színház
épülete fél-múlt és fél-jelen,
a cégéren Gárdonyi neve hintáz,
ki remeteként élt-halt a hegyen.

A Várnegyedben volt a háza, kertje,
most múzeumát őrzik a falak
és ő a sétány földjében pihent le
az örök egri csillagok alatt.

És ő is itt van otthon: Bródy Sándor,
bár halálon túl Keresztúron él,
de szavát innen hozta, tüze lángol
és sötétpiros, mint a bikavér.

A lelke Pestről visszatért Egerbe,
ahogy haza szalad a hű gyerek.
Van utca, mozi nevén elnevezve,
szülővárosa így ölelte meg.

Itt kaptak ketten kedves menedéket,
hol jár-kel harsány turistacsapat,

A fáradt láng
Gyengén lobog,
Szívünk Téged
Keresve
Dobog.
Sóhajunk az ég felé
Megy:
Hol vagy,
Örökkévalónk,
Izráel Istene,
Az egyetlen
Egy!

Lesznek-e még
Szombatvaro
Szép péntekesték,
Áhitatos alkony,
Alkonyodó
Eg?
Hófehér gyolcsabrosz,
Asztalon kalács,
Ragyogó gyertyaláng,
Felette Anyánk
Áldó keze,
Mit meggyujtott
Tiszteletedre.
Boldog sóhaja
Mindig csak Feléd
Megy:
Áldott légy
Örökkévalónk,
Izráel Istene,
Az egyetlen
Egy!

PENTEK ESTE

Bréma, 1945 január

Meleg szoba,
Alkonyodó ég,
Fehér gyolcsabrosz,
Letakart kalács,
Fényes gyertyatartók,
Bennük a láng
Ünnepi fénnyel
Ég.
Felette anyánk
Áldó két keze
Megáldja a lángot,
Mit meggyujtott
Tiszteletedre.
Boldog imája
Az ég felé
Megy:
Áldott légy
Örökkévalónk,
Izráel Istene,
Az egyetlen
Egy!

Deszkafalu szobánk
Ikszlábu asztalán
Két vékony gyertya
Fáradt lánggal
Ég.
Talán hiányzik az
Oxigén,
Mit elsóhajtottak
A rabtársak
Meg én.

Bocsásd meg e világnak, Éva,
Hogy nem volt temetés,
Hol élettárs, apa, testvér
Nem vehettek részt.

És mi, kik sorstarsaid voltunk,
Nekünk sem jutott annyi,
Hogy könnyünket elsírjuk
Sírod felett.

Neked nem olyan sírod van,
Mint milliónyi másnak,
Neked nem olyan sírod van,
Mit előbb megásnak.

A Te sírod a multunk,
Jelenünk és jövőnk,
A Te sírod siratják
Az utánunk jövők.

És bocsásd meg nekem, Éva,
E szerény sorokat,
Ezzel gondoltam jelölni
Széjjel szállt porodat.

SIREMLEK

Itt nyugszik
Dr. Lédig Istvánné
Született
Bársony Éva
Élt egy rövid
Életet,
A halál oka:
Bréma.

Bocsásd meg
A világnak, Eva,
Hogy rengeteg rögéből
Nem jutott Neked
Sírhalom.
Bocsásd meg neki azt,
Hogy nincsen
Koporsó,
Csak siralom.

Bocsásd meg e világnak, Éva,
Nagy-nagy szenvedésedet,
És bocsásd meg a világnak, Éva,,
Hogy kétszer
Haltál meg.
Egyik a testedet roncsolta szét,
Ahogy az uton a romok között maradt,
A másik halál a lelked vitte el,
A tűzből mentette ki azt.

tet. Mindamellett, most úgy tünik nekem, hogy az Almagyar-utca volt a világ legbékésebb helye.

Hauer-Howard Ella, Los Angeles, U.S.A.
Bréma, 1944. szeptember 26.

Roshásáná napján téglaszedés után teherkocsira másztunk, hogy visszatérjünk a szállásunknak kinevezett istállóba. A vezető az úton hirtelen fordulatot vett azzal a céllal, hogy közülünk minél többen kirepüljenek a romokra. Igy is történt. Sokan megsebesültek. Bársony Éva életveszélyesen.

A következő napokon Grünfeld Magduska Eva ágyánál maradhatott, hogy ápolgassa. Odaadással ápolta és vigasztalta. „Ki fogok-e gyógyulni és fog-e engem még Pista szeretni az eltorzult arcommal?" — kérdezte Éva. „Persze, hogy fog szeretni, hiszen nem vagy nagyon megsérülve" — volt a felelet. Nekünk elárulta Magda, hogy Évának egyik szeme teljesen kiugrott és az egész arca borzalmasan eltorzult.

Jomkipur napján egy szőnyegbombázás után szállásunk felé tartva, egy őr megállította teherkocsinkat azzal, hogy nem mehetünk tovább, mert istállónkat lebombázták. Kétségbeesve hívtam Magdát, mert tudtam, hogy Évával bent maradt az istállóban. Sírva jött és mondta, hogy nem volt ereje Évát kihozni, egyedül is csak nagy nehezen tudott kiugrani az ablakon. Éva benn égett. Egy mártir a hat millióból.

Őrizze emlékét SIREMLÉK című versem.

várban. Az internáltak között megint nagyon sok volt a zsidó. Nekem szabad volt bejárnom a laktanyába és sok levelet, üzenetet közvetítettem az internáltaknak. A parancsnokság valószinüleg megneszelte a dolgot, mert egy délután elrendelte, hogy másnap reggelig el kell hagynunk a várat. Sohasem fogom elfelejteni a szomorú éjszakai költözködést.

Az Almagyar-utca és a Káptalan-utca sarkán laktunk ezután. Velünk szemben volt a Pánczél-gyógyszertár és a Salamon-, később a Susicki-féle fűszerkereskedés. Abban a házban laktak még Rosenfeldék és Lusztigék. Mellettünk laktak Schwalbék, Kornsteinék, majd lejjebb Jüde Kleinék, Walderék és az Uszoda-utca sarkán volt nagybátyám korcsmája, a Kékszőllő. A szemközt lévő soron laktak Illésék, Dománék és lejjebb Kornhauserék. Ezek mind régi egri zsidó családok voltak.

A környék kevert lakosságú volt. Egymás mellett laktak zsidók és nemzsidók. A város egyik legnagyobb, de csendes antiszemitája volt Altorjai ügyvéd, akinek a kastélya velünk szemben csunya fekete kapuval volt elzárva. Ritkán láttuk nyitva ezt a kaput. Tudtommal semmiféle társadalmi kapocs nem volt a környéken élő zsidók és nemzsidó szomszédaik között. Nem emlékszem azonban arra sem, hogy a békés szomszédi viszonyt antiszemita megnyilvánulások zavarták volna, egy esetet kivéve. A Káptalan-utcán a két zsidó templom között állott az u.n. Gólya-ház. Gyerekkoromban itt volt elhelyezve a jegyző-internátus, az egri antiszemitizmus főfészke. (A zsidó hitközség tulajdonát képező házban!) Az internátus igazgatója, bizonyos Breznay, egyszer cikket írt az Egri Ujságba, amelyben megrótta a keresztény úriasszonyokat, amiért zsidó szalonban, nagynéném szalonjában dolgoztatnak. Ugyanakkor feljelentette nagynénémet, hogy nem tartja be a vasárnapi munkaszüne-

nító úr sok-sok gyereket indítottak el e falak közül az élet útjára.

Az iskola udvarán van a kultúrház és a jegyzői iroda. Itt van a Barisszia-Aviva csoportok otthona. Sok előadás, éjfélig tartó vita formálja öntudatossá, pozitív zsidóvá a serdültebb ifjúságot.

Az iskolaudvarban van az otthona Blasz főkántor úrnak és szép családjának. Szemben, az utca túloldalán lakik Heller néni leányával és unokájával. A Káptalan-utca sarkán laknak dr. Schwarcz Dezsőék. Dezső bácsi az utcán csak bottal tud járni, ezért inkább az ablakból nézi a gyerekek játékát. Évődik, civódik velük, nagyon szereti őket.

A templom épülete mögött lakik Klausz bácsi, a másodkántor feleségével. Tehetséges gyermekeik már mind kirepültek a fészekből. Örök gyászuk legtehetségesebb fiúknak, Imrének eleste tíz évvel ezelőtt a budaörsi csatában.

Az angyal még bekukkant a Gólya-házban dr. Schweiger főrabbi úr otthonába. Innen tér vissza az égbe, hogy beszámoljon tapasztalatairól.

Vajjon mit határoznak odafent az utca és lakói sorsáról?

Stern Boris, Rubinné, Syracuse, USA.

Édesapám a várlaktanya kantinosa volt. Korai halála után anyám egyedül vezette a kantint tovább. Az első világháborúban a tizenkettes honvédek voltak a várban elszállásolva. Közöttük sok volt a Kárpátaljáról származó vallásos zsidó. Gyermekkorom egyik legerősebb emléke a sok táliszos-tfilines katona, akik hajnalonként megtöltötték az üveges verandát és hajlongva hangosan imádkoztak.

A kommün leverése után internáló tábor volt a

zsef cipészmester lakik kis családjával, feleségével és fiával. Schwarcz bácsi ismert alakja a környéknek, ahogyan kis műhelyében banklija fölé görnyed nikkelkeretes szemüvegével az orrán és az örökös szivarral a szájában.

Szemben is Schwarczék laknak: Ede bácsi és Terka néni. Éppen a textilpiac ingatag voltát vitatják, miközben gyermekeik — Bandi és Vera — valamilyen játékszer tulajdonjogán vesznek össze. Csak az Ég küldöttje tudja, hogy ezek az emberek, akik annyira szeretik egymást, miért vitatkoznak minden csekélységen.

Hoch Lajosék laknak a következő házban. Hoch bácsi mosolygós szemű, fehér szakállú melámed. A sovány tanítói fizetésből nehéz a nagy családot eltartani, ezért — mint piaci árus — egy kis rövidáruval is kereskedik. Ebben a munkában sokat segítenek neki a nagyobb lányok.

A 13-as számú ház első emeletén Molnár Sándor ügyvéd lakik kis családjával. Az angyal itt is szeretetteljes légkört talál. A kiapadhatatlan szeretetből, amelyet a szülők maguk körül árasztanak, jut nemcsak gyermekeiknek, hanem a rokonoknak, barátoknak, szomszédoknak is.

A szomszédos házban Deutschék laknak: a családfő feleségével és kilenc gyermekével. A legidősebb fiú olyan erős, mint egy makkabeus. A lányok és a fiúk egymást múlják felül kedvességben, okosságban, életrevalóságban.

A kisközben laknak Weisz sakterék. Finom, halkszavú szülők, kedves lányok és fiúk.

Az utca közepén van az iskola épülete. A négy osztályban a sok kis gyereknek mind fényes a szeme. Kiváncsi, tudásvágyó tekintettel néznek tanítójukra. Biedermann igazgató úr, Komlós tanító úr és Korányi ta-

colandók listáját reszkető kezekkel írtam éjjel két óráig. Mögöttem állt egy német katona. Azért tartott a munka ilyen sokáig, mert egy személy hiányzott. Mit tehettem? A végén beírtam egy fiktív nevet. Vállaltam a rizikót, de nagyon féltem, hogy rájönnek. Másnap megtudtam Blasz kántortól, hogy a hiányzó egy 15 éves lány volt, a trencséni rabbi leánya, Grosz négus rokona, akinek sikerült megszöknie az utolsó órákban. Máig sem tudom, hogyan.

Ami ezután következett, azt a legjobb volna elfelejteni.

A felszabadulás után már decemberben elkezdtem dolgozni, mint hitközségi jegyző. Fizetésemet az akkori polgármester, dr. Kardos László folyósította addig is, amíg a hitközség talpra áll.

1950-ben még alkalmam volt megszerkeszteni a két hitközség egyesülési jegyzőkönyvét. Amikor Egert elhagytam, a hitközségi szervek még aránylag elég rendesen müködtek.

M. A. Rámát Gán.

Az Ég küldötte világot járó útján elkerül az egri tájra is. Ugyancsak kedvére való dolgokat lát az Ujvilág-utcában és környékén. Ide vonzza őt a szép zsidó templom, ami ebben az utcában van. A keskeny utca mindkét oldalán, mint kotlós alatt a kis csibék, úgy húzódnak a templom köré a házak.

Amikor erre a földi látogatásra sor kerül, a világi időszámítás 1931. évét írják. Nyárutó van, az ősz már készülődik, hogy helyét elfoglalja. A templomudvar olajfái kibontva várják, hogy az ünnepeken alattuk csiviteljenek a gondtalan gyerekek, miközben szüleik bent a templomban imádkoznak.

A Dobó-tér felől jövet az első házban Schwarcz Jó-

gyalásra, hogy mi történjék abban az esetben, ha egy csepp tej egy húsos étellel teli kondérba pottyan.

E bokros elfoglaltság mellett azért jutott idő uszodára is, sőt a kázsamáták titkainak kutatására, síkfőkúti, felsőtárkányi és peskői kirándulásokra is.

V'uláj ló háju hád'várim méolám. Rég volt, igaz volt-e egyaltalán?!

Fischer Sándor, Ros Pina.

Hosszú évtizedek után is még élénken emlékszem a statusquo hitközség vezetőire, akiket jegyzői munkám során alkalmam volt alaposan megismerni.

Dr. Schweiger Lázár főrabbi jó viszonyban volt Szmrecsányi Lajos érsekkel. Gyakran vett részt nála hivatalos fogadásokon.

Biedermann bácsi nagy tálmid-cháchám volt. Nyugalomba vonulása után fontos szerepe volt a hitközség vezetésében. Az elöljárósági üléseken képes volt egy órán át is beszélni és szavait sűrűn megtüzdelte bibliai és talmudi idézetekkel. Amikor felszólalt, az elnöklő Kánitz Dezső csendesen meg szokta jegyezni: Kezébe vette Biedermann a sófárt, ki tudja, mikor teszi le?

Halász Samu csendes jóhumorú tanító volt. A szülők nagyon szerették, mert jól bánt a gyerekekkel. Örült, ha az utcán elkapta egy-egy tanítványát és megcsipkedte az arcát.

Kánitz Dezsőnek szívügye volt a kultúrház. A falakra bibliai jeleneteket festetett. (Izsák feláldozása, A kémek a szőlőfürttel, A hárfás Dávid, Dániel az oroszlánveremben, stb.) A freskókat nem festőművészek festették. Halász Lipót mérnök és Heimler Ede sokat boszszantották Kánitz Dezsőt azzal, hogy legjobb volna a freskókat egyszerüen átmeszelni.

Szörnyű emlékeim vannak a deportálásról. Az elhur-

is. Nehéz volt a munkája, mert a Tóra héber szövegét németre kellett fordítanunk és mi eleinte egyik nyelven sem értettünk egy kukkot sem. Hogy a teljesen mechanikus tanulás valamivel könnyebb legyen, monoton, de fülbemászó melódia kisérte a szöveget.

Még egy dallam maradt meg máig a fülemben. A Tóra poetikus részeit tanultuk ezzel a melódiával.

Ide iktatom még azt a chanukai melódiát, amely sok más szép dallam között az egri orthodox családokban volt otthonos. (Kották a képek között.)

Bármicvá koromban egy-két éven át a Rebe házi minjájával imádkoztam esténkint. Sohasem fogom elfelejteni hatalmas, méltóságot sugárzó alakját, ahogy ständerje előtt mozdulatlanul áll és hangtalanul imádkozik. A S'má szövegét viszont elejétől végéig hangosan recitálta, mégpedig úgy, hogy a szövegkiejtés tökéletes legyen. Igy például gondosan ügyelt arra, hogy „ál l'ráv'chá" kiejtésénél mind a két „l" hangozzék; hogy „v'áhávtá" kiejtésénél tisztán hallható legyen a „v", nehogy pongyolán „v'áháftá"-t ejtsen. A „v'dibártá bám" kifejezést gyakran tízszer is elismételte, amig végre a kiejtésével meg volt elégedve. Igy maga a S'má recitálása sokszor félóráig is eltartott.

Hasonlóképpen teljes pontosságot követelt a Rebe a ros-hásánái sófárfuvásnál is. Stopperórával a kezében mérte az egyes hangok időtartamát és addig ismételtette a hangot, amig megfelelő eredményt nem kapott.

Ebben az időben már a J'szod Hátorá talmudiskolájában és párhuzamosan a reálban tanultam. Amott hajnalban — mert a tanítási idő 5 órakor kezdődött — Abájé és Rává vitáiba nyertem bevezetést, amott délelőttönkint a kamatos kamat, az euklidesi geometria stb. rejtelmeit ismertem meg. Délután ismét visszatértem abba a világba, amelyben olyan problémák kerültek tár-

sen!" Olyan pár cipőt kaptam, amiben addig jártam, amig ki nem nőttem, mert képtelen voltam azt elszakítani.

Ilyen ember volt nagyecséri Kánitz Dezső. Legyen áldott az emléke.

Állandóan sajgó fájdalom marja a lelkemet. E fájdalom forrása az a tudat, hogy Egerben, a keresztény kultúra egyik magyarországi fellegvárában, lerombolták az Isten házát, a zsidók templomát; azt a templomot, amelynek bejárati főhomlokzatán arany betűkkel ragyogott a felírás: „Házam minden népnek imaháza".

Ehrenfeld Arthur, Jeruzsálem.

Mi, orthodox gyerekek, nem a zsidó iskolában végeztük el az elemit, hanem a Halas-piaci állami iskolában. Jó szüleink bizonyára féltették jámborságunkat a zsidó iskola haladó szellemű tanítóitól. Jobban biztak az állami iskola nagyrészt bigott katolikus tanítóiban. Eveken át egy Szabó István nevű fiú padtársa voltam, aki vasárnaponkint ministrálni járt. Rövid idő mulva magam is úgy fujtam a „Dominus vobiscum"-ot, mint ő.

Kilenc-tíz éves koromban Klausz bácsi kórusában énekeltem. Fischer Henrik, később bécsi főkántor vezette az istentiszteletet. Mi, gyerekek, énekeltük a szopránt és az altot, Klausz bácsi fiai, Imre és Jóska, valamint Fekete Samu énekelték a felnőtt szólamokat. Főleg Lewandowski és Sulzer darabokat énekeltünk, de Klausz bácsinak bőséges repertoárja volt orosz kántor-szerzők műveiből is.

Az elemi iskolával párhuzamosan tanultam a chéderben. Itt Greiner úr volt a tanítóm. Nehéz munkáját nagy szigorral látta el. Asztaláról sohasem hiányzott a hétágu korbács. Ez főleg elrettentés célját szolgálta, de nem is nagyon ritkán sor került tényleges használatára

1912-ben, Samassa biboros érsek temetésének napján. Chaszid családból származom, a bácskai Zentáról és minthogy fiatalon elhúnyt édesapám után a kádismondás ideje még nem járt le, a statusquo templomba jártam imádkozni. A Jóteremtő, aki az árvák és özvegyek gondviselője, irányított ebbe a templomba. Már az első istentiszteleten feltüntem az egriek nemeslelkű főrabbijának, dr. Schweiger Lázárnak, aki hallotta a kádis hibátlan recitálását. Istentisztelet után magához intett és kikérdezett, ki vagyok, hová való vagyok. Elmondtam neki mindent. A főrabbi házába invitált és ha valaha jóllaktam Egerben, ez az Ő és nemeslelkű felesége asztalánál történt. Állandóra szóló meghívásom volt hozzájuk. Szabadon jöhettem a házukba, ha annak szükségét éreztem. Péntek esténkint és a szédereséstéken mindig az ő asztaluknál ültem.Ma is azokat a szép melódiákat énekelem péntek este és a szédernél, amit Tőlük tanultam, amit Velük együtt énekeltem. Szinte családtag voltam náluk, jól éreztem magam házukban. Áldassék emlékük.

Nem az én feladatom megrajzolni nagyecséri Kánitz Dezső portréját, azét az emberét, akinek hervadhatatlan érdemei voltak a gyönyörű istenháza felépítése körül és aki — ha esett, ha fújt — minden reggel pontosan megjelent az istentiszteleteken. Bizony szép példával szolgált hitközsége tagjainak, mert abban az időben — hétköznapokon — már fizetett emberek is kellettek a minján fenntartásához.

Egy hideg, havas téli reggelen, hogy-hogynem, az elnök szeme megakadt a cipőmön. Látta, hogy a lábam nagyújja kikandikál a cipőből. Igy szólt hozzám: „Fiam, nincs másik cipőd?" „Nincs" — feleltem. Erre magához kérte Révész bácsit, a templom gondnokát és igy szólt: „Ennek a fiúnak csináltasson a számlámra egy pár cipőt a legjobb bagaria-bőrből, de soron kivül, nagyon sürgő-

ki újságjukban, hogy a főrabbi férjet keres leánya részére, de kérők csak utcaseprőn aluli foglalkozással jelentkezhetnek. Apám jól mulatott ezen, mint minden tréfán. Jóhumorú, jókedvű ember volt. Otthon mindig énekelt operaáriákat, zsidó népdalokat, templomi melódiákat. Ezekből gazdag gyüjteménye volt. Modern világszemléletre nevelt. Minden vasárnap kivitte tanítványait a hegyekbe: az Egedre, a Várhegyre, Szarvaskőre, Mónosbélbe, Szilvásváradra. A szegény diákokat anyagilag is segítette. Nemcsak addig, amig ezt édesanyám vagyona megengedte, hanem akkor is, amikor a vagyon a háborúban elveszett és már csak a nagyon csekély papi fizetésből kellett megélni. Minden étkezésnél volt szegény kosztosdiák. Az első háború alatt a szatmári és a máramarosi ezredekben sok vallásos zsidó katonáskodott Egerben. Édesapám kiverekedte a hadügyminisztériumban, hogy szigoruan orthodox kóser konyhát vezethettek. Emlékszem egy háborús széderre, amelyen többszáz katona vett részt. Jeruzsálemben, a Méá Söárimban beszéltem olyan emberekkel, akiket apám a menetszázadokból emelt ki különböző címeken és ezzel az életüket mentette meg. Annakidején „micve-millioner"-nek hívták Egerben.

Ugy értesültünk, hogy a gyönyörű nagytemplomot lebontották. 64-ben, amikor Egerben jártunk, még ott imádkoztunk mindenkiért. Kisírtuk a lelkünket. Ócskavas raktár volt akkor. Végigjártuk minden meggyilkolt barát házát. Kádist mondtunk mindenütt boldog baráti csevegés helyett.

Fischer Albert, Rispon.

Dédszüleim és nagyszüleim — áldassék emlékük — dúsgazdag emberek voltak. En mégis, a sors kifürkészhetetlen akaratából lelenc gyerekként kerültem Egerbe

érsek vendége és az érseki ebédeken külön kóser kosztot szolgáltak fel neki. Fia, Ede, fül- és gégeorvos, a budapesti Charitié poliklinika egyik alapító orvosa volt. Testvérem, dr. Ehrenfeld Margit is fül- és gégeorvos volt, a Magyar Általános Hitelbank igazgatójának, Schwarcz Andornak a felesége. Auschwitzban pusztultak el.

Én a halaspiaci iskolában végeztem az elemit, Csepreghy bácsi volt a tanítóm. Samassa érsek protekciójával bekerültem a cisztercita gimnáziumba. Ott érettségiztem. A zsidó fiúk közül osztálytársam volt Halász tanító úr fia, Ernő, aki neves író lett. Párisban élt, ott is halt meg a második világháború végén. Nővére, Manci a franciaországi török követ felesége volt. Osztálytársam volt Alföldi Géza is, aki jónevű orvos lett Budapesten. Édesapja, dr. Alföldi Dávid neves ügyvéd volt Egerben. A zsidók Dávid kanonoknak hívták, mert az érsek ügyvédje volt. Egy osztályba jártam Berkes Dezsővel is, akiből ügyvéd lett és Krausz Aladárral, a későbbi híres nőgyógyásszal.

Schweiger Babci, Fáber Sándorné, Wellington N.Z.

Nagyapám híres jesivát vezetett Nagytapolcsányban. Ugy hallottam, neve arany-betűkkel van beírva az első cionisták könyvébe.

Édesapám 1904-ben került Egerbe gyenge magyar nyelvtudással, de már akkor ismert világi tudományos névvel. Sok ujítást hozott az egri zsidó ifjúság életébe. Nemcsak vallásfilozófiát tanított, hanem modern bibliamagyarázatot is. Mindig tanított. Hol egy ritka virágot, hol egy érdekes verset, hol pedig egy nehéz bibliai helyet magyarázott. Szónoklataiban és privát beszélgetéseiben szeretett apró történeteket, móseleket felhasználni. Tanította, prédikálta a szerénységet, a fizikai munka szeretetét. A diákok egyszer tréfából azt a hirdetést hozták

ségi élet minden megnyilvánulásában. Bőkezüen támogatta a város kulturális és szociális intézményeit is. Halála után a gőzmalmot fiai örökölték. A század elején a gőzmalom részvénytársasággá alakult át. Ezt a huszas évek végén felszámolták és a malom épületét lebontották. A Fő-utca felé néző irodaépületben a főposta nyert elhelyezést.

Egerben kiterjedt rokonságom volt. Dédnagyapám Egerbe hozatta a Borsod-megyei Sályról testvéreit. (A család az 1735. évi összeírás szerint már Sályon lakott.) Az egyik testvér fiai voltak dr. Schwarcz Sándor orvos és dr. Schwarcz Artur ügyvéd, a másik testvér fia volt dr. Alföldi Dávid ügyvéd. Nagybátyám volt Schwarcz István szőlőbirtokos. Mindenki Pipás Pistának hívta, mert a pipa mindig a szájában lógott. A sok egri szőlőbirtokos közül csak o és Deutsch Áron készítettek kóser bort. A rokonsághoz tartozott a másik Schwarcz István, reb Náftóle Schwarcz, aki nagy tálmid chácham volt és az orthodox hitközség elnöke 1913-ban, 30 éves korában bekövetkezett haláláig.

Nagyapám, Schwarcz Vilmos, a gőzmalmi részvénytársaság megalakulása után visszatért a bőrgyártáshoz. A Rákoczi-út 27 szám alatt volt az üzeme. Én Braun József és Társa — később Ungár Ignác-cégnél tanultam ki a vaskereskedő szakmát. Ezt a céget később én vettem át és egészen az államosításig vezettem.

Ehrenfeld Jenő mérnök, Jeruzsálem.

1891-ben születtem Egerben. Édesapám az Egerben állomásozó K.u.K. 60-ik gyalogezredhez vonult be valamelyik környékbeli faluból. Itt szolgálta le katonaidejét. Utána megnősült és a Halpiacon fűszerüzletet nyitott. Anyai nagyapám, Anton Schwarcz híres ember volt, az egri gőzmalom búzabevásárlója. Gyakran volt a biboros

son Székely Endrét választották elnökké, Katz Mórt elnökhelyettessé, Kardos Lászlót titkárrá, Grünbaum Ernőt, Königsberg Lászlót, Schwarcz Dávidot és Weisz Artúrt elöljárókká.

Milyen feladatokat lát el ma Egerben a hitközség vezetősége? Zsidó nevelésről szó sincs. A kb. 70—75 lelket számláló hitközség tagjainak több mint negyedrésze vegyesházasságban él. Kóser konyhát csak 2—3 magányos lélek vezet. Istentiszteleteket nem tartanak. 1974 őszén jomkipurkor sem nyitották ki a templomot. A régi chéderben imádkozott egy minján, amelynek tagjai főleg Füzesabonyból, Poroszlóról és a közeli üdülőkből verődtek össze.

Elmondhatjuk, hogy Egerben még vannak zsidók, de zsidóság nincs.

Rám súlyosodott Isten keze. Lélekben kivitt engem Isten és letett egy völgy közepén, amely csontokkal volt tele. Körülvezetett s láttam: sok volt a csont a völgy színén és száraz volt nagyon. Igy szólt hozzám: „Ember fia, vajon életre kelnek-e még ezek a csontok?"

Én feleltem: „Uramisten, ezt csak Te tudhatod." (Jechezkél 37. fej. 1—3 v.)

EMLÉKSZEM

Schwarcz István, Jeruzsálem.

Az első Egerben megtelepedett zsidó, Schwarcz István-Náftáli, akinek a nevét én is viselem, dédnagyapám volt. Eleinte bőrgyártással foglalkozott, de már 1841-ben megkérte az engedélyt egy nagy gőzmalom építésére. Ez a gőzmalom rövidesen fel is épült. Száz munkást és tisztviselőt foglalkoztatott. Dédnagyapám nagyon tevékeny ember volt. Élénken részt vett a hitköz-

ebben az időben még száznál több adófizető tagja volt. A nagyünnepeken kb. 70—80 férfi és 50 nő imádkozott a templomban. A két hitközség együtt kb. 400 lelket számlált. Közöttük sok volt a vidékről beköltözött.

A törzsökös egri zsidóság szétszóródása még a háború előtt megkezdődött és folytatódott közvetlenül a háború utáni években. Sokan felköltöztek a fővárosba. Még többen elhagyták Magyarországot és új hazát kerestek maguknak. A fiatalság nagy része a cionista mozgalomban találta meg a helyét és Izráel felé orientálódott. 1950-ben rabbi Jochanan Schreiber is Jeruzsálembe költözött és ezzel megkezdődött az orthodox hitközség hanyatlása. (A két hitközség még ezt megelőzően felső utasításra egyesült.)

Ujabb lendületet vett az elköltözés folyamata az 1956-os események után. Az évtized végén még kb. 300 volt a zsidók lélekszáma. A vallásosabb réteg kivándorlása, az öregek elhalálozása súlyosan érintette a zsidó közösségi életet. Egyre kevesebben keresték fel a templomot a nagyünnepeken is.

A hatvanas évek második felében lebontották a statusquo templom épületét, amelyet a háború óta egyébként sem használtak már imádkozás céljára. Sok egri zsidót szíven ütött a hír. Be kell látni azonban, hogy ez a megoldás helyesebb volt, mint a templomépület felhasználása különböző profán célokra. Az Unikornisz szálloda-étterem épült a templom helyére.

Az orthodox templom látogatottsága is megcsappant.. Amíg a Putnokról beköltözött Weinberger József élt, még volt, aki a templom ajtaját kinyissa és különböző alkalmakkor a minjánt megszervezze. Az ő halála óta csak külföldről érkező látogatók zavarják meg a templom síri csendjét.

Az 1974 januárjában megejtett hitközségi választá-

termeiben, amelyben minden pénteken este és szombaton délelőtt istentiszteletet tartottak.

Az iskola árván maradt padjait és tábláit Debrecenbe szállították, ahová a Bécs melletti táborokból szép számmal tértek vissza iskoláskorú gyermekek, iskolájukat azonban teljesen kifosztva találták.

1945 novemberében mintegy 150 lelket számolt az egri zsidó közösség: főleg volt munkaszolgálatosok és néhány asszony. Az a hír járta közöttük, hogy egy 300 főből álló asszonycsoportot, amelyben sok egri nő is van, a Vörös Hadsereg elvitt a Krim-félszigetre, hogy feltáplálja őket. Bíztak benne, hogy ezek az asszonyok — s közöttük feleségeik — egy szép napon megérkeznek. Reményeik nem váltak valóra.

1946 áprilisában avatták fel megható ünnepség keretében az iskola udvarán az elhurcolt és elpusztított gyermekek emlékművét. Rabbi Jochanan Schreiber, dr. Preszler Gyula, Székely Endre, Sugár Zoltán és rabbi Sólem Pollák beszédei után a megjelentek ezuttal gyermekeik után mondtak kádist. Az avatásra meghívták az összes egyházakat és hivatalokat. A pártok néhány képviselőjén kivül senki sem jött el. A zsidók maguk között maradtak fájdalmukkal. Az egykor zajos iskolaudvaron csak egy emlékmű jelzi, hogy itt életvidám zsidó gyerekek futkároztak az óraközi szünetekben.

1949 augusztus 28-án avatták fel a temetőben a mártírok emlékművét. Ezen a gyászünnepségen megjelentek a város, a párt, a katolikus és a református egyház képviselői is. Weiser Dezső gyászéneke után Schück Jenő rabbi avatta fel az emlékművet, amelyet Székely Endre vett át a Chevra Kadisa nevében.

A negyvenes évek végén Kray Lajos, majd Grosz Béla volt a statusquo hitközség elnöke és Schwarcz István az orthodox hitközségé. A statusquo hitközségnek

katonák a Dobó szobor mellett felakasztva találták Braun Gyulát és társait.

ÉLET A ROMOKON

Az orosz hadsereg által felszabadított városban már 1944 december havában megkezdte Fischer Sándor jegyző a hitközség újjászervezését. A németekkel együtt elmenekült fasiszta városi hivatalnokok helyét sok esetben a lassan-lassan visszatérő volt munkaszolgálatosok töltötték be. Dr. Kardos László a polgármester, Blasz Miklós a rendőrparancsnok tisztét látta el. Még december hónapban megalakították az addig visszatért munkaszolgálatosok a hitközség keretét. Az ideiglenes intézőbizottság vezetője Blasz Adolf volt. 1945 kora tavaszán megalakult mind a két hitközség vezetősége. Az orthodox hitközség elnöke Katz Salamon, alelnöke Schwarcz István, a statusquo hitközség elnöke Sugár Zoltán, alelnöke Grosz Béla lett.

Az orthodox templom aránylag kevés sérüléssel került ki a város ostromából. Miután az újjáalakult hitközség tagjai rabbi Jochanan Schreibert, a mártír főrabbi unokáját, rabbijuknak megválasztották és sóchétet alkalmaztak, biztosították maguknak azt a keretet, amelyben tradicionálisan vallásos életmódjukat folytathatták.

A statusquo hitközség gyönyörű temploma súlyosan megsérült akkor, amikor a visszavonuló németek a Káptalan-utcai hidat felrobbantották. A szép színes ablakok nagyrésze betört. Előzőleg a németek kihordták a templomból a padokat és a templom épületét raktárnak használták. Az újonnan megszervezett hitközség tagjai a padok egy részéből kis templomot rendeztek be az iskola

kínokkal jártak. Leírások, filmek, előadások ezeknek csak parányi töredékét érzékeltethetik.

Az Auschwitzba deportált 1620 személy közül csak 7 férfi és 25 nő tért vissza. A sokszáz iskoláskorú gyermek közül egyetlen egy sem maradt életben.

Székely Béla háborús kitüntetései alapján kivételezett volt. Családjával együtt sem a gettózásban, sem a deportálásában nem vett részt. A nyilas rémuralom kezdetén lakásukon lőtték agyon őket.

A munkaszolgálatra bevonult férfiak közül is sokan elpusztultak Oroszországban a keretlegények kínzásai következtében és az 1943-as téli visszavonulás alatt. Közülük mégis aránylag többen menekültek meg.

Külön tragikus története volt a jolsvai törzs- és orvosszázadnak is. Az 1944 október 15-i események egy dunántúli sváb faluban, Pusztavámoson érték őket. A háború végét bejelentő Horthy-proklamációt ujjongva fogadták. Amikor azonban a kocka még aznap megfordult, a sváb falusiak riasztották a közelben állomásozó SS-különítményt, amely kivégezte az egész századot, benne dr. Sándor Imrét, dr. Grosz Bélát, dr. Szabó Jenőt, Pánczél Gyurkát és még több más egri zsidó intellektuelt. Néhány órával a kivégzés előtt a század parancsnoka útba indított Jolsvára egy 13—14 főből álló csoportot, amelynek tagjai — közöttük Deutsch Simon, Lusztig Sándor, Szász Béla, Fried Tibor — így megmenekültek a biztos haláltól.

Dr. Szász Endre Pesten bujkált. 1945 januárjában, a felszabadulás előtti napokban egy utcai igazoltatás alkalmával elfogták és kivégezték.

Az Irgalmasok kórházában több zsidó munkaszolgálatos bújt meg. A nyilas rémuralom utolsó napjaiban valaki feljelentette őket. A várost felszabadító orosz

körül. Általában 4—5 család zsúfolódott össze egy lakásban. Megalakult a zsidó tanács, amelynek tagjai voltak: Polácsik Jenő, Lőw Béla, dr. Balázs Jenő, Kunovits Jenő, Frank Mór, Braun Ignác, dr. Grosz József és dr. Fischer József. A tanács szervezte meg az élelmiszer- és gyógyszerellátást.

Sokkal súlyosabb helyzetbe kerültek Heves megye területéről a Szücs község melletti Bagolylyuk nevű elhagyott bányába, az Egercsehi Kőszénbánya munkástelepére koncentrált zsidók. A külvilágtól teljesen elzárva, élelem- és gyógyszerutánpótlás nélkül, a brutális csendőrök kénye-kedvére kiszolgáltatva, a lassú, de biztos éhhalálnak nézett elébe 1500 hevesmegyei zsidóvallású volt magyar honpolgár.

A négy hetes gettóélet után még súlyosabb napok következtek. Az elgyötört embereket az Egertől 16 kilométernyire fekvő kerecsendi téglagyárba terelték át, ahol állati sorban, fedél nélkül a fejük fölött, kemencelyukakba zsúfolva töltöttek el 4 napot. E néhány nap alatt a csendőrök sokat agyonlőttek a kerecsendi erdőben. Kerecsendről a maklári vasútállomásra vezetett az út, ahonnan 80—90 személyt egy marhakocsiba zárva Auschwitz felé irányították őket. Négy napi szörnyű utazás után 1944 június 12-én, hétfőn érkezett a vasúti szerelvény Auschwitzba. Az öregek, betegek, gyermekek és kisgyerekes anyák még aznap a gázkamrában lelték halálukat. A munkabiró férfiak és nők különböző németországi koncentrációs táborokba kerültek. Legtöbbjük a maximális munka és a minimálisnál is kevesebb táplálék következtében lassú halálra volt itélve.

Akinek nem volt része a gettózás, a téglagyár, az auschwitzi út, a koncentrációs tábor szenvedéseiben, az semmiképpen sem képzelheti el, hogy ezek milyen pokoli

klubhelyiséget rendezett be az Érsek-utcai volt Széchenyi-vendéglőben. A zsidók kiváltották az ETE sportigazolványát és mint ETE-tagok jártak feketézni, politizálni az új klubba. 1942 tavaszán feljelentés érkezett az ETE ellen. Azzal vádolták, hogy nincsenek aktiv sportolói. (Ezek persze akkor majdnem mind a munkaszolgálatban voltak „aktivak"). Az ETE-klub müködése ezen az alapon nem indokolt. A bíróság úgy döntött, hogy amennyiben az ETE valamelyik versenyzője két héten belül országos szintű sportversenyen érmet szerez, a klub müködését engedélyezik. Fleischer Gyuszi és Tibi bajnoki érmeket szereztek az akkor Nagyváradon „Erdély bajnoksága" címen megrendezett versenyen és ezzel egy évvel meghosszabbították az ETE-klub életét.

Labdarugó szakosztálya nem volt az ETE-nek, de sokan az egri ifjúság köréből sportszerüen is rugták a labdát. Népszerű volt Egerben a mártirhalált halt Perlusz Jóska, aki az egri Vasas kapuját védte nagy sikerrel. A Vasas ifjúsági csapatának volt a kapusa Perlusz Gyuri, aki sok évvel később Izráelben a legmagasabb katonai kitüntetést kapta. Mint ejtőernyős tiszt olyan hőstetteket vitt végbe, hogy azokat az újságok külön tudósításokban közölték.

A VÉSZKORSZAK
SÁRGA EGRI CSILLAGOK

1944 március 19-én a németek megszállták Magyarországot és ezzel elszabadult a pokol a magyar zsidóság feje fölött. Elrendelték a sárga csillag viselését és rövidesen megkezdődött a gettózás. Május elején két gócpont körül összpontosították Eger város 1800 személyt számláló zsidóságát: az Ujvilág-utca és az Uszoda-utca

szerzett megbecsülést, mint az ETE és a MESE birkózóinak edzője. Rajta kívül komoly versenyeredményeket értek el a jellegzetesen birkózófülű Davidovits és barátja, Friedmann. Az ETE ifjúsági birkozói közül kitüntek: Schwarcz Sanyi — ma a petach-tikvai magyar egyesület ügyvezető elnöke — a nagyerejű Stern Gyuri, aki nemrégiben szerelt le őrnagyi rangban Izráel hadseregéből 20 évi szolgálat után.

Jelentős sikereket értek el, országos viszonylatban is, az ETE ökölvivói. Fleischer Gyuszi — ma a jeruzsálemi egyetem dolgozója — és öccse, Tibi, az egri MESE színeiben már több országos szövetségi verseny győztesei voltak, amikor az ETE kivánságukra 1939-ben megalakította az ökölvivó-szakosztályt. Fleischer Tibi országos csapatbajnokságok során 150 alkalommal győzött az ETE vagy Eger város színeiben. Fleischer Gyuszi is sokszor nyert városi és kerületi bajnokságot. Figyelemreméltó eredményeket értek el az ETE box-csapatában a ma Ausztráliában élő Rózsa testvérek, Imre és Pali, a jó küzdőszellemű Stern Pista, aki Észak-Magyarország levente ökölvivó bajnokságának győztese volt, továbbá a nagy ütőerejű Schwarcz Sanyi, Stern Gyuri és a mártirhalált halt Steiner Imre. Az ETE és a MESE ökölvivói sok esetben, Eger válogatott néven, közös csapattal vettek részt a versenyeken. A Sárospatakon, 1941-ben rendezett kerületi versenyen a nyolc főből álló csapat öt tagját — Schwarcz Sanyi, Fleischer Gyuszi, Fleischer Tibi, Rózsa Imre és Stern Pista — az ETE küldte ki.

Az ökölvivók versenyeredményeinek 1942-ben társadalmi-politikai aspektusa is volt. Ebben az évben a zsidótörvények folytán a zsidó tulajdonban volt kávéházak elvesztették iparengedélyüket. A kávéházhoz szokott zsidóknak nem volt hová járniok. Szász Imre ETE

sen a szép eredmények elérésében az edzőknek: Heller Imrének és utódjának, Klein Tibinek, akik fáradtságot nem ismerve tanították, lelkesítették az ifjú úszókat.

Itt kell megemlíteni, hogy az ETE neveltje, Klein Iván, az ötvenes évek elején megnyerte a Balaton-átúszás bajnokságát és a folyamúszás bajnokságát: 102 km-t úszott 15 óra 7 perc alatt.

Szépen működött az ETE tennisz-szakosztálya. Az Érsekkertben, a sokszáz éves óriási platánfa mellett létesített tenniszpálya sok egri zsidó ifjúnak nyújtott nemes szórakozást és felfrissülést. A tenniszsport terén az ETE tagjai közül Német Imre szerzett országos hírnevet.

A birkózó- és box-szakosztályban Kohn, Friedmann és Davidovits szerzett sok győzelmet az ETE-nek. Sokat dolgozott ebben a szakosztályban Fleischer Gyuszi és Tibi is.

Az ETE fenntartása körül nagy érdemei voltak dr. Szász Endrének, az egylet sportorvosának és dr. Jónás Béla ügyvédnek, az egylet ügyvezető elnökének. Végezetül, az ETE nem fejthette volna ki szép nevelő munkáját az egri zsidók támogatása nélkül, akik anyagi hozzájárulásukkal segítették a sportolókat.

Az egylet tagjainak túlnyomó része elpusztult a munkaszolgálatban és a német koncentrációs táborokban. Nélkülük nem is folytathatta munkáját az ETE a világégés után.

RON GILÁDI BESZÁMOLÓJÁBÓL

Klein Tibi 1949 óta Izráelben él. Több nagy egyesület edzéseit vezette, mint a Hápoél edzője. Különösen a petach-tikvai Hapoél együttesével ért el szép sikereket.

A birkozó-sportban a „festékes" Konti-Kohn Jóska

zsidóság életében, mert ez volt az egyetlen hely a zsidó zsidó fiatalság nevelésére, illetve sportolására. Mindez hihetetlenül mostoha körülmények között. A történeti hűség és az igazság kedvéért meg kell említenem, hogy a húszas évek elején Ringelhann Béla, a városi vízművek igazgatója, később Bárány Géza mérnök, a városi uszodák igazgatója, a harmincas években pedig Dr. Ringelhann György ügyvéd voltak azok, akik a szigorú szabályok ellenére lehetővé tették az ETE úszói számára a versenyuszoda használatát. Ezuton mondok nekik köszönetet az ETE vezetői és úszói nevében.

KLEIN TIBOR BESZÁMOLÓJÁBÓL

A langyos termál uszodák, különösen a Békás-tó helyén létesített versenyuszoda Egert különösen alkalmassá tették az úszósport kifejlesztésére. Nem csoda, hogy az ETE-nek is ez a sportág hozta a legtöbb sikert. 1933-ban második osztályú bajnokságot nyert az ETE vízipoló-csapata: Biró István, Klein Tibor, Schneeweisz István, Bieber Ignác, Vadász Gyula, Klein Iván és Német Imre. Az első ligába zsidó volta miatt nem kerülhetett be a csapat.

Ki kell emelni Heller Imrét, aki magyar mellúszóbajnok volt, Webermann Miklóst, aki 1937-ben ifjúsági bajnokságot szerzett a 800 méteres gyorsúszásban. Ugyanakkor öccse, Gyuri, a 100 méteres mellúszásban a második helyen végzett. A 3x100 méteres vegyesúszásban ugyancsak második lett az ETE együttese: a Webermannok és Gerstl Tibor.

A zsidótörvények idején a zsidó ifjúság el volt tiltva a versenyektől. Titokban mégis úsztak versenyszerüleg és közöttük Pressler István, Boros Laci, Sugár Bandi, Stern Gyuri és Herczeg Tomi átlagosan felüli eredményeket értek el. Oroszlánrészük volt természete-

akadályozott. Itt is derékban tört ketté egy ragyogónak indult karrier. Klausz Imre ugyanis még ugyanezen év október 23-án, a királypuccs alkalmával, hősi halált halt Budaőrsnél az Ostenburg különítménnyel vívott harcokban. Tatatóvárosban második helyezést ért el az ETE vízilabdában, 100 m. női mellúszásban (Német Ilonka) és műugrásban (Szász Imre), míg a 4x100 m. vegyesváltó a harmadik helyzen végzett.

1922-ben, a második országos vidéki bajnokságokban ismét a Klausz család gondoskodott újabb szenzációról, mert a 100 m. hátúszásban — Klausz Imre emlékverseny — Klausz József óriási meglepetésre legyőzte az akkor már országos hírű és favorit Bitskey Aladárt. Az ETE csapata második lett vízipolóban és műugrásban (ismét Szász Imre) és harmadik lett a 4x100 m. vegyesváltóban.

1923-ban Békéscsabán az ETE csapata 7:0 arányban győzte le Orosháza vízilabdázóit, 1924-ben ugyancsak Békéscsabán Szegő Imre második lett a 100 m. hátúszásban. 1925-ben Kaposvárott az ETE harmadik helyen végzett a vízipolóban és Grünzweig Imre második lett műugrásban. A többi műugrók, Grünzweig Miklós és Ungár Sándor vidéki viszonylatban szintén az élvonalhoz tartoztak. Klausz József 1924-ben Budapestre került és évekig védte az első osztályban szereplő MTK kapuját.

1929-ben az ETE nagyot lépett előre, amikor Heller Imre országos bajnok lett a 200 m. mellúszásban és egyben tagja a magyar válogatott úszócsapatnak.

Az ETE elnökei voltak 1932-ig: Dr. Kolosy Mór alapító elnök, továbbá Dr. Szabó Jenő, Pressler Ármin, Steiner Ferenc, Dr. Kozma Győző. Főtitkárok: Dr. Szabó Elemér, későbben Szász Imre, majd pedig Benkő József.

Kifejezetten hangsúlyoznom kell, hogy a húszas években az ETE igen komoly szerepet játszott az egri

megalapítójának is. Eleinte a miskolciak voltak fölényben, de csakhamar — kevés szakértelemmel, de komoly lelkesedéssel — én vettem át az edzést és az egész vonalon felülkerekedett az ETE, annak ellenére, hogy Wollák Lajos — aki az olasz fronton elesett — és Klausz Ernő nagyon hiányoztak.

1920-ban új korszak kezdődött, mert ebben az évben megalakult a fajvédő Gömbös Gyula védnökségével a MESE (Magyar Országos Véderő Egyesület Egri Sport Egyesülete), ahova az ETE nem zsidó neveltjei — közöttük Bitskey Zoltán és Aladár, valamint Szigritz-Tarródy Géza — azonnal átléptek. A fent nevezettek később sokszoros magyar bajnokok és rekorderek lettek. Az ETE ettől fogva kizárólagos zsidó egyesületté változott. A MESE tagjai természetesen kezdettől fogva komoly állami és városi támogatásban részesültek és mindenütt kivételes előjogokat élveztek. Az ETE vezetőségének viszont minden percnyi edzési lehetőségért komoly harcokat kellett folytatnia és így az utánpótlás és a nevelés szinte megoldhatatlan problémává váltak. A keret azonban mindezen akadályok ellenére, lassan ugyan, de állandóan bővült. Igy kapcsolódtak be Bieber Sándor, Schäffer István, Kunovits László, Schneeweisz István, Grünzweig Imre és Miklós (Póci), Szigeti Ernő és Kardos László. Utánuk jöttek Klein Endre, Iván és Tibor, valamint Lázár György.

1921-ben Tatatóvárosban rendezték meg az első országos vidéki úszó, műugró és vízilabda bajnokságokat. Itt külön fejezetet érdemel Klausz Imre, aki a 100 m. hátúszásban 1.26 mp. kiváló idővel győzött, még pedig úgy, hogy a kettős pályáról elindulva a nyolcason kötött ki, miután akkoriban a választókötelek ismeretlenek voltak. Őt csak azért nem disqualifikálták, mert közel nyolc méterrel előzte meg az egész mezőnyt és így senkit nem

ETE úszótrénere neveltjeiként indultak sportsikereik felé. Ezt az indítást sokan közülük antiszemita magatartással hálálták meg.

SZÁSZ IMRE BESZÁMOLÓJÁBÓL

Nem tagadom, hogy nehéz feladat elé vagyok állítva, miután mindent emlékezetből kell leírnom, ami cca. 60 év távlatából nem gyerekjáték. Azt is meg kell jegyeznem, hogy én csak a harmincas évekig írom le az ETE történetét, miután az a kitüntetés ért, hogy az Olasz Olimpiai Bizottság engem edzőjének szerződtetett és én 1930 január 1-én Rómába távoztam. Az azutáni eseményeket már Klein Tiborra bízom. Ő Egerben tartózkodott, ő vette át az edző szerepét és lelkes, szorgalmas munkát végzett. Tehát:

1913—15. Klausz Ernő volt az első egri crawlozó. Már a reáliskola csapatának is ő volt az oszlopa. Ernő azonban 1915-ben bevonult és ezzel egri karrierje is kettétört, mert 1916-ban orosz fogságba esett és onnan csak 1920-ban tért haza. Először Berlinben tanult, majd később Párisban, ahol már mint közismert festőművész szerepelt. Nagy meglepetést keltett, hogy a párisi operaház meghívta díszlettervezőjének és világhírű sikereket aratott vetített díszleteivel. Ebben az időben az ETE úszógárdájához tartoztak: Klausz Imre, Jenő és József, Kornstein Jenő és Miklós, Szász Imre, Rejtő Jenő, Révi Pál, Schäffer Miklós, Ungár Sándor, Wollák Lajos, Grünzweig Lajos, Köves László, Setét András és Szegő Imre.

1918—19. Ezekben az években az egri úszósport majdnem kizárólag a Miskolc—Eger úszó- és vízilabdamérkőzésekre szorítkozott. A miskolciakat Mezei Miklós vezette, illetve edzette. Őt tekintem az egri vízilabdázás

termeiben. Héber nyelvet, héber dalokat tanultak, ismertették a Szentföld tájait, a zsidó nép történetét stb. Különösen népszerüek voltak az ifjúság körében a kirándulások és a nyári táborozások, amelyeket a fiatal, agilis főrabbi maga vezetett.

A sokirányu cionista nevelőmunkának tudható be, hogy 1934 decemberében, a statusquo hitközségi választáson a cionista lista a szavazatok 40%-át kapta.

Eger maradék zsidóságának elég tekintélyes része ma **Izráelben** él. Városon és falun, vallásos közösségekben és szocialista kibucokban veszik ki részüket szorgalmas munkájukkal az ország életéből.

Izráel hadseregében a fiatalok közül sokan felelősségteljes beosztásban szolgálnak és magas katonai rangot értek el.

A hatnapos háború után az Egyiptom által kikényszerített u.n. kifullasztó háborúban, 1969. június 19-én hősi halált halt **Éjtán Deutsch**, **Koltai Klári** fia, **Tomi**.

1973 október 6-án, jomkipur napján, az alattomosan kirobbantott háború első óráiban, légi csatában repülőgépével lezuhant és meghalt **Jiszáchár Náve** repülőszázados, **Jónás István** fia.

Nevük Juda Makkábi és Simon Bár-Kochba hősei mellé került a zsidó történelem lapjain.

Az ETE (Egri Torna Egylet)

Az egri zsidóság sok sikert elért sportegyesülete, az ETE, nem zsidó intézményként indult 1909-ben. A huszas évek elején, amikor a MESE (Move Egri Sport Egylet) megalakult, a nemzsidó tagok kiváltak az ETE-ből és azóta kizárólag zsidó sportolók egyletévé vált. Az egri úszók nemzsidó kiválóságai még Szász Imre, az

vábbítani, a Keren Kájemet L'Jiszráél perselyeit a Nőegylet fogja kiosztani és kezelni.

Fennmaradt egy jelentés a **Barisszia-Aviva** csoportok nagygyűléséről, amit 1930 november 16-án rendeztek a kultúrházban **Fleischmann Vilmos** és **Lantos Tivadar**, a Hitachdut Hánoár B-Hungária elnöke közreműködésével.

Egy másik fennmaradt jelentés a **Barisszia-Aviva** 1932 március 22-én rendezett purimi estjéről számol be. **Blumberger Kató**, **dr. Szász Endre**, **Braun Feri**, **Weisz Artur**, **Schneeweisz Magda**, **Kornstein Miklós**, **Frisch Olgi**, **Ehrenfeld Artur**, **Heller Imre** és **Angyal Lajos** voltak a nagysikerű est szereplői.

A Magyar Cionista Szövetség egri csoportja 1932 májusában szerveződött újjá. Elnök lett **Halász Lipót** mérnök, ügyvezető elnök **dr. Berkes Dezső** ügyvéd, alelnök **dr. Schiffer Sándor**, jegyző **Grosz István**, titkár **dr. Szász Endre**, pénztáros **Blasz Sándor**, ellenőrök **Reiner György** és **Greiner Izsó**. A helyicsoport, munkája során, a cionista ügy iránt a városban csaknem osztatlan szimpátiát szerzett. Minden második vasárnap vitaestet rendezett 100—150 főnyi közönség részvételével. 1932 telén a következő előadásokat vitatták meg: **dr. Szász Endre** „A zsidó fajiság", **Ehrenfeld Artur** „A cionizmus", **Reiner György** „Utópista államalakulatok és a cionizmus", **Halász Lipót** „Miért lettem cionista", **Reiner Pál** „Megvan-e a zsidóban a kisebbségi komplexum", **Biedermann Adolf** „Cion és Jeruzsálem a mindennapi imákban", **Gärtner Jenő** „Meddig lesz antiszemitizmus".

Dr. Roth Emil főrabbi új lendületet adott az egri cionisták munkájának. Az **„Ohel Sém"**, amelyet a főrabbi az iskolás korcsoportok részére szervezett, 4—5 csoportban legalább 100 diákot nevelt iskolánkivüli összejövetelein. Ezeket hetenkint egyszer tartották a zsidó iskola

Az Aviva csoportokat (zálogos) **Klein Bori** és **Walder Ica**, illetőleg **Frisch Olgi** és **Goldmann Margit** vezették.

1929 elején megalakult Egerben a **Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének** helyi csoportja. Az alakuló gyűlésen a központ képviseletében **dr. Patai József** és **Székely Béla** vettek részt, akiket a hitközség elnöke, nagyecséri **Kánitz Dezső** látott vendégül kastélyában. A gyűlés a kultúrházban zajlott le, amely zsufolásig megtelt az egri zsidóság színe-javával. **Kánitz Dezső** megnyitója után **Biedermann Adolf** igazgató ismertette a Palesztina-munka lényegét. **Dr. Patai József** és **Székely Béla** előadása után **Kánitz Dezső** emelkedett szólásra és őszintén bevallotta, hogy amit az este hallott, meglepetés volt számára, mégpedig lélekemelő meglepetés. Ő eddig a Palesztina-építés munkájáról nem volt kellőképpen tájékoztatva. Sajnálja, hogy ezt a munkát némely részről oly világításba helyezték, mintha itt valamilyen kifogásolható politikáról volna szó, holott most meggyőződött arról, hogy a Pro Palesztina keretében az egyetemes zsidóság legszebb feladatai kerülnek megoldásra és minden egyes zsidónak becsületbeli kötelessége, hogy ebben a munkában részt vegyen. Az egri zsidóság nevében igéretet tett arra, hogy Eger zsidósága meg fogja tenni kötelességét az ország építése terén is.

Utána **dr. Schweiger Lázár** főrabbi szellemes bibliai és talmudi idézetekkel bizonyította Cion jelentőségét a zsidóság fennmaradása szempontjából.

A Pro-Palesztina Szövetség helyi csoportjának elnöke nagyecséri **Kánitz Dezső** lett. Elhatározták, hogy a hitközség, a Szentegylet, a Nőegylet, a Patronage-egylet, valamint az iskolaszék mindenkori elnökei automatikusan tagjai lesznek a Pro-Palesztina bizottságnak. Elhatározták továbbá, hogy a szentföldi célokra befolyó összegeket a hitközség hivatalosan fogja kezelni és to-

nyelvujító tanács munkájában és ajánlásai közül sok új szót a tanács el is fogadott.

Dr. Roth Emil, aki egyenesen a jeruzsálemi egyetem padjaiból került az egri statusquo hitközség rabbiszékébe, mélységesen cionista meggyőződésü, dinamikus vezető egyéniség volt.

Egerben tehát nem „Protest Rabbiner"-ek müködtek és a hitközségek világi vezetői körében sem akadt olyan, aki — ha nem is volt híve — élesen ellenezte volna a zsidó nemzeti mozgalmat. Ilyen légkörben természetesnek tűnik, hogy Egerben — sok más várossal s elsősorban a fővárossal ellentétben — hitközségi támogatással szerveződtek és müködtek a cionista csoportok.

Ungerleider Dezső és **dr. Berkes Dezső** az orosz fogságban ismerték meg a cionizmust. A fogságból visszatérve **Heimler Imrével** együtt buzgó terjesztőivé váltak a zsidó nemzeti eszmének.

Az ifjúság szervezése elsősorban **dr. Szász Endre** érdeme. A numerus clausus által külföldre kényszerített ifjú a zsidó egyetemisták körében magába szívta a zsidó nép szeretetét és — bár asszimiláns család fia volt — hazatérve minden szabad idejét a zsidó nemzeti eszme terjesztésére fordította.

Az 1927-ben megalakult **Barisszia-Aviva** csoportok hetenkint egyszer a statusquo hitközség irodájában tartott összejöveteleiken héber nyelvet és zsidó történelmet tanultak. Havonkint a kultúrházban a nagyközönség részére rendezett előadásokon kultúrműsor keretében ismertették a cionista mozgalom munkáját és eredményeit. Már 1929-ben szükségesnek látszott az ifjúsági csoportok kettéosztása. A Barissziában az idősebbek csoportjának **dr. Szász Endre** és **Reiner György**, a fiatalabbak csoportjának **Heller Imre** és **Braun Feri voltak** a vezetői.

helyeket és gyárakat létesítsenek, amelyekben az új bevándorlók létfenntartásukat biztosító szakmát tanulhatnak. A tanácsért hozzáfordulóknak ajánlotta, hogy boldogulásukat a Szentföldön keressék. A bné-bráki **Schächter** gyémántcsiszoló és a haifai **Mayer** textilgyár alapítói — többek között — az ő tanácsára kezdtek új életet Erec Jiszráelban.

A való élettől független, jámbor lelkesedésére jellemzően rabbi **Chajim Sonnefeld**-hez, a Kolél vezéréhez intézett levelében sürgette, hogy a Jeruzsálemben megtelepedett zsidók újítsák fel a mindennapi áldozatok bemutatását a Szentély helyén. Bizonyára mély csalódással értesült a válaszban arról, hogy a zsidók politikai helyzete a Szentföldön korántsem engedi meg ilyen terv felvetését.

Dr. Schweiger Lázár, a statusquo hitközség főrabbija a berni egyetem hallgatója volt a múlt század utolsó éveiben. Tolmácsként részt vett a második bázeli kongresszuson. Személyes kapcsolatba került a cionizmus nagyjaival. 1905-ben feleségével együtt társasutazás keretében bejárta a Szentföldet. 1913-ban a Gálilból hozatott olajfacsemetékkel ültette be az új templom udvarának szegélyét. Templomi beszédeiben és hittanóráin az első világháború és az azt követő keresztény kurzus éveiben nem terjeszthette nyiltan Herzl és Nordau tanait, de minden megnyilatkozásában hírdette, hogy a zsidó ifjúságnak produktiv foglalkozások felé kell orientálódnia. Abban az időben ez az állásfoglalás Egerben forradalmi volt. A húszas évek végén minden erejével és tekintélyével támogatta a cionista ifjúság szervezkedését és munkáját. Nyitrai müködése idején vezető szerepet vitt a szlovákiai cionista mozgalomban.

Dr. Schweiger főrabbi évtizedeken keresztül részt vett a Jeruzsálemben székelő Váád Háláson, a héber

tásban élő zsidóknak, vagy megelégedhetnek egy ünnepnappal, mint Erec Jiszráel törzsökös lakói.

1889-ben, tehát jóval Herzl fellépése előtt, az egri főrabbi tömeges zarándoklást szervezett a Szentföldre. A terv, amelynek történelmi jelentőségü kihatásai lehettek volna, nem valósult meg. A fennmaradt felhívásból azonban élénken felénk tükröződik a szentéletű főrabbi rajongása az ősök földje iránt. „Nagy ez a micvá, nincs is hozzá hasonló. Bölcseink szerint Erec Jiszráel betelepítése felér az egész Tórával... Hogyan lehetséges, hogy az összes népek évről-évre tömegesen zarándokolnak el a Szentföldre, alázattal és hódolattal eltelve iránta, s éppen mi, Cion fiai, hanyagoljuk el őseink földjét. Pedig imáink az év minden napján Jeruzsálem felé irányulnak. Az az ország képezi létünk értelmét. A Tóra legtöbb parancsa csak ott valósítható meg igazán... Örömkönnyekkel sírok, ha arra gondolok, hogy nemsokára eljutunk a Szentföldre, hogy alkalmunk lesz csókolni a porát annak a földnek, amelynek dicséretét zengik összes szent könyveink. Ezt az országot igérte Isten esküvel őseinknek. Erre az országra vonatkozik bölcseink mondása: Aki négy lépést tesz Erec Jiszráel földjén, biztosan része lesz a túlvilági életben".

1909-ben **dr. M. Lerner** altonai rabbi mozgalmat indított vallásos zsidóknak Erec Jiszráelben való letelepítése érdekében. A „Morija" néven megindult mozgalomhoz **Schreiber Simon** főrabbi is csatlakozott és a Tél Tálpijot című vallásos folyóiratban lelkes hangu felhívásban szólította fel a magyarországi orthodoxiát a Morija-szervezet támogatására.

Mélyen konzervatív felfogásának megfelelően, élesen ellenezte a tel-avivi és a jeruzsálemi gimnáziumok megnyitását. A „Kolél" vezetőihez intézett levelében azt ajánlja, hogy a világi iskolákra fordított összegeken mű-

ág nem törött le a zsidóság fájáról és ma, anyagilag és politikailag, Izráel államának legerősebb külföldi támaszát képezi. Az ő kezdeményezésére alakultak az első cionista egyesületek Amerikában. Vezető szerepe volt nemcsak a Cionista Világszervezetben, hanem a Balfour-deklaráció előkészítésében is. Az ősi földhöz és a zsidó néphez való ragaszkodását apáitól örökölte. Apjáról, az egri születésü rabbi **Áháron Weise**-ról a következőképpen ír önéletrajzában: „Cionizmusomat főleg apámnak köszönhetem. Bizonyára a véremben volt, de az ő odaadása az ügy iránt életem központjává fejlesztette azt. Apám, aki nem volt oly szigoruan orthodox, mint az ő apja, lelkes cionista volt és az ő cionizmusa gyermekkorom egyik legkorábbi és legédesebb emléke".

Nagyapja halála után nagyanyja vonakodott fiával Amerikába költözni. „A Szentföldre kell mennem, nem élni, hanem meghalni. Ott akarok imádkozni és azt akarom, hogy ott helyezzenek örök nyugalomra, Jeruzsálem megszentelt földjében, a Szentek Szentélyével szemközt emelkedő hegyoldalon" — írta fiának. A Jeruzsálemben lakó nagyanya egy „Jerusálájim" feliratú perselyt küldött unokájának, amelynek révén már kilenc éves korában buzgó támogatója lett a Szentföldnek. Nagyanyja halála után húsz évvel, amikor először járt Jeruzsálemben, még sokan emlékeztek ott a jószívű „Erlauer rebecen"-re, aki szerény jövedelmének nagy részét szétosztotta a szegények között.

Schreiber Simon orthodox főrabbi is lelkes híve volt a Szentföld betelepítése eszméjének. Még alig melegedtek meg Petách Tikva, Rison L'Cion és a többi telepek lakói helyükön, az egri főrabbit már az a probléma foglalkoztatta, vajjon az új szentföldi telepeseknek két napon át kell-e tartaniok a zarándokünnepeket, mint a szétszóra-

A Kovács János utca elején müködött konyhát a kosztos diákok Juli nénije, özv. **Kohn Mórné** vezette. A Fillér-egylet elnöke és lelke hosszú évtizedeken át — Auschwitzig — **Rotschild Árminné** volt.

A Fillér-egylet és a Patronage neveltjei közül sok rendes iparos és tisztviselő mellett számos jónevű orvos és mérnök került ki.

Több jótékonycélu KÖLCSÖNPÉNZTÁR nyújtott kamatmentesen kölcsönt azoknak, akik erre rászorultak.

Az orthodox hitközség kebelében még arra a célra is alakult egy SEGÉLYPÉNZTÁR, hogy a szegény asszonyokat havonta ingyen fürdőjeggyel ellássa. (Egerben nem volt mikve, rituális fürdő. Nem is volt szükség rá. A ragyogóan tiszta vízű termál tükörfürdő a legszigorubb rituális előírásoknak is megfelelt.)

AZ EGRI IZRAELITA IFJAK DALKÖRE a kultúrház létesítésének esztendejében alakult meg **Fekete Samu** kezdeményezésére. Magyar népdalok, klasszikus darabok és zsidó templomi énekek egyaránt szerepeltek repertoárján. A kb. 40 tagú négyszólamú férfikórust **Demeter** református kántortanító tanította be és vezényelte. A dalárda első díjat nyert az 1929-ben Miskolcon rendezett kerületi dalosversenyen.

EGRI ZSIDÓK CIONÉRT

Az első egri rabbi unokája, **Stephen S. Weise** volt a cionizmus úttörője Amerikában. A reform-zsidókat, akik az ősi hazára emlékeztető imákat is törölték már imakönyvükből, ő vezette vissza a zsidó nemzeti eszméhez. Nagy részben neki köszönhető, hogy ez a terebélyes

került sor. Akiknek ott kellett volna pihenniök, azoknak a porát az Auschwitz körül zúgó szél szórta szét.

AZ IZRAELITA NŐEGYLET müködéséről nem sok adat áll rendelkezésünkre. Jótékonyságát főleg szegény családok anyagi támogatásával, szegénysorsú leányok kiházasításával és iskolás gyerekek felruházásával gyakorolta. Tagdíjakon kivül az évenkint rendezett kultúrestek jövedelme képezte egyik fő bevételi forrását. Ezekről a kultúrestékről **Pressler Eta** művészi hegedűjátéka és **Fekete Samu** bársonyos baritonja maradt meg a vészkorszakot túlélt egri zsidók emlékezetében.

A Nőegylet elnökei közül a múlt század végén **Lázár Jónásné**, a világháború után pedig a városi tiszti főorvos neje, **dr. Czigler Henrikné** és **Reiner Adolfné** buzgolkodtak szép eredménnyel az egylet céljainak elérése érdekében.

A PATRONAGE-EGYLET feladata volt az állami gyermekmenhelyen elhelyezett zsidó lelenc gyermekek gondozása. A legtöbb esetben sikerült őket — illő díjazás mellett — zsidó nevelő-családoknál elhelyezni s így megfelelő neveltetésükről gondoskodni. Fáradhatatlanul dolgozott a szerencsétlen gyermekek sorsának javításán az egylet elnöke, **Schwarcz Ignác** játékkereskedő. Munkájában **Fischer Sándor** az egylet titkára segítette.

A FILLÉR-EGYLET konyháján 40—50 szegénysorsú diák étkezett, javarészük vidéki gyerek, aki nem tudta volna tanulmányait folytatni a Fillér-egylet támogatása nélkül. A kosztosok között sok nemzsidó is volt. Egy Horvát nevű fiú azzal hálálta meg a zsidó egylet segítségét, hogy a legnehezebb időkben nyilaskeresztes legényként buzgón részt vett a zsidók üldözésében.

löltetett ki a temetőhely. Erre a célra 300 négyszögölnyi terület lett kihasítva a Hatvani hóstya szélén elterülő legelőből. Már ez a kis temető is kőfallal volt körülkerítve. Az első névvel és évszámmal jelzett sírkő **Rosenfeld Márton** hevesi lakosé. (Állítólag tőle származik a szólásmondás: „úgy él, mint Marci Hevesen.) Rosenfeld ügyei intézésére gyakran tartózkodott Egerben és egy ilyen alkalommal ott érte a halál 1840-ben. A temető gondozására végrendeletében 500 forintot hagyományozott.

A temetőt 1862-ben 1200 négyszögöl területtel bővítették és az új területet is kőfallal vették körül. 1895-ig a temető bérletéért évi négy aranyat kellett a város pénztárába befizetni. Ezt az intézkedést az egylet vezetői sérelmesnek találták, mivel a többi felekezetek nem fizettek bérleti díjat temetőik után. A kérdés azzal oldódott meg, hogy a város a temető területét, valamint további 1600 négyszögöl területet a Szentegyletnek 700 forint vételárért eladta. **Kohn Jakab** elnököt a temető megvásárlása körül, szerzett érdemeiért a Chevra örökös díszelnöknek választotta meg. A temető megvásárlását lehetővé tette az a tény, hogy a hitközség és a Chevra fejlesztésében oly hervadhatatlan érdemeket szerzett **Schwarcz István** örökösei családi sírhelyüket 1100 forintért megváltották.

Különösen érdekes a gyermekek számára fenntartott parcella sorsa. Az 1879 szeptember 17-én, ros-hásáná második napján elhunyt **J. H. Weiss** főrabbit, utolsó kívánsága szerint, gyermeksírhelyre temették. Ez időtől kezdve a temetőnek ez a része volt a legdíszesebb, a legmegbecsültebb temetkezési hely.

A harmincas évek közepén újabb vásárlással megkettőzték a temető területét és díszes ohelt, ravatalozót építettek. Ennek a területnek a felhasználására már nem

szegény gyermekágyas asszonyoknak segélyt nyujtani. A századfordulóig **dr. Krámer, dr. Brünauer Dávid, dr. Schönberger Soma, dr. Schwarcz Dávid, dr. Bauer Soma** és **dr. Brünauer Ambró** müködtek egyleti orvosként.

Már 1869-ben külön kórház felállítását határozta el a Chevra Kadisa, melyhez az első 1000 forintot **Schwarcz István** ajánlotta fel. A szép terv megvalósítására csak 1884-ben került sor, amikor **dr. Schwarcz Dávid** egyleti orvos 500 forintos, az Izraelita Nőegylet pedig 2000 forintos alapítvánnyal hozzájárult a kórház fenntartási költségeihez. Ugyanakkor Lázár Jónásné, a nőegylet elnöke közgyűjtésből két betegszobát rendezett be és látott el szükséges ágynemüvel és fehérnemüvel.

A kórház a Maklári úti Morvai-házban nyílt meg, de még abban az esztendőben átköltözött a Pást alá, a Vécsey utca utolsó házába, amelyet a Chevra a tulajdonostól, dr. Pácztól először kibérelt, majd pedig 1895-ben megvásárolt.

1898-ban ádár hó 7-én, Mose rabbénu emléknapján, nagyszabásu chevra-sz'uda keretében ünnepelte a Szentegylet fennállásának 55. évfordulóját. A 200 személyes bankett legfontosabb eredménye egy agg-menhely felállításának elhatározása volt, amely célra a helyszínen 1300 forintot ajánlottak fel az egylet tagjai. „A menház rendeltetése, hogy abban oly elszegényedett és elaggott, otthonnal nem biró, vagy viszonyaiknál fogva otthon kellő ápolásban nem részesíthető chevra-tagok, vagy hozzátartozóik, valamint figyelmet érdemlő esetekben helybeli nem egyleti tagok is felvétessenek, ápoltassanak".

A TEMETŐ létesítése még az 1830-as évekre vezethető vissza. Tény, hogy a temető már fennállott, még mielőtt Egerben zsidók állandó jelleggel letelepedtek volna. Nincs nyoma, hogy melyik évben és kinek a megkeresésére je-

Később, az egyre jobban terjeszkedő vallási szabadosság fékezésére, valamelyik egyleti elöljáróság szükségesnek tartotta még egy paragrafus hozzáfűzését, amely kimondja, hogy „vagyoni állásra való tekintet nélkül nem vehető fel az egylet kebelébe az, aki a zsidó vallás ellen vét, a szombatot megszegi, tiltott ételeket eszik; sőt, ha az egyleti tag az erkölcsös útról letért, megbélyegzett bűnös emberekkel társalog, az egylet kötelékéből feloldottnak tekintetik és neve a tagok törzskönyvéből kitöröltetik". Érdekesen okolja meg a Chevra és az orthodox hitközség jegyzője, **Reiss Dániel**, miért nem lehetett ezt a paragrafust betartani. „Az egylet szent céljait korántsem lehet szigorított pótszabályokkal elérni. Ha még oly kívánatos is, hogy a Chevra tagja vallási életében és magaviseletében kifogás alá ne essék, mégsem a tag hithűsége az, amely megadja az egylet „szent" jellegét, hanem az egylet többirányu nemes intenciójának okszerű és áldozatos kivitele..."

A személyes szolgálattetelre vonatkozó rendelkezést is módosítani kellett az idők folyamán, mert ez alól egyre többen kivonták magukat. Lassankint a szolgálat nagy része, mint a virrasztás, halottmosás és öltöztetés, fizetett alkalmazottak kezébe ment át.

A Chevra szegénysorsu árva hajadonok kiházasítását egyénenként 50 forinttól 250 forintig terjedő nászajándékkal segítette elő.

1851-ben a Chevra 1600 forintot kölcsönzött a hitközségnek a templomépítés elősegítésére. Ezt az összeget a hitközség templomszékekkel biztosította. 1879-ben, a nagy árvíz után, 450 forint rendkívüli segélyt osztottak ki az inséget szenvedettek között.

A szegény betegeket kezelő orvos évi fizetése 100—200 forint volt. A kórház felállítása előtt a Chevra évi 300 forinttal szülésznőt is dijazott, akinek hivatása volt

jelölik meg: a) szegényeket, különösen szegény betegeket segélyezni, b) szegény zsidó betegeket az egyleti kórházban, vagy saját lakásukon gyógyítani, utóbbiakat a szükseges gyogyszerekkel is ellátni, c) betegeket látogatni, szegény betegek mellett virrasztásról gondoskodni, d) haldoklóknál és halottaknál a szokásos szertartásokat és szolgáltatásokat teljesíteni, e) az elhunytak által végakaratulag tett vallási intézkedéseket végrehajtani, f) a zsidó temetot gondozni.

Az egyleti tag kötelességei nem merültek ki a felvételi díj és az évi 2 forint tagsági díj lefizetésével. Ha egy egyleti tag súlyosan megbetegedett, a gondnok nappalra egy-egy, éjszakára pedig két-két személyt rendelt ki a tagsag köréből a beteg melle mindaddig, amig erre szükség volt. Az egyleti tagok szent kötelessége volt továbbá a halottak körüli kegyes teendők ellátásában részt venni a gondnokok által megállapított sorrend szerint. A tagjelölt — „melácse"-nak hívták a szláv mládsij = fiatalabb szó vulgarizált alakjával — köteles volt egy éven át a halottak melletti virrasztásban részt venni. A halottas házhoz a gyászolók vagyoni állására való tekintet nélkül, a reggeli és az esti ima megtartására sorshúzás útján tíz-tíz tagot rendeltek ki. A temetés után a gondnok a gyászolókat — régi hagyomány szerint — kenyérrel, sült tojással s borral vendégelte meg. A temetés utáni első péntek estén, a szombat zsoltár előtt, a „likrát ávélim" (fogadjuk a gyászolókat) felszólításra a templom egesz közönsége a bejárat felé fordult, ahol a rabbi a gondnokok kiséretében a hagyományos vigasztaló szavakkal fogadta a gyászolókat: Hámákom j'náchém etchem b'toch s'ár ávélé Cijon Virusálájim. (A Mindenható vigasztaljon meg benneteket Cion és Jeruzsálem többi gyászolóival együtt.)

Az alapszabályok eredetileg 40 pontot tartalmaztak.

a hitközség élén és amikor a katasztrófa bekövetkezett, híveivel együtt került Auschwitzba, de életben maradt.

Az elemi iskola tanítói voltak az utolsó 40 esztendőben: **Halász Sámuel**, **Biedermann Adolf**, **Biedermann Olga**, **Révész A.**, **Kertész Sándor**, **Korányi József**, **Komlós Dezső**, **Schönberger Sándor**, **Molnár Ilona** és **Trébitsch Jenő**.

A hitközségi jegyző teendőit **Halász Sámuel**, majd pedig **Fischer Sándor** látta el.

A főkántori tisztség — az ifjú **Quartin** és **Fischer Henrik** helye — hosszú időn át betöltetlen volt. 1925 óta **Blasz Sámuel** látta el ezt a feladatot.

A hitközségi élet egyéb funkcióit az idők folyamán **Littauer N.**, **Rittermann M.**, **Klausz Mór** és **Weisz Sámuel** végezték.

EGYLETEK

A zsidó közösségi élet egyik legfontosabb alappillére a g'milut chászádim, az emberek közötti jóviszony ápolása jótékonyság, a szeretet gyakorlása által Ezt a célt szolgálták a különböző egyletek. Ezeknek munkájából a két hitközség tagjai egyformán kivették részüket és az egyletekben végzett közös munka sokban hozzájárult a két hitközség közötti jóviszony kialakításához.

A CHEVRA KADISA, A SZENTEGYLET 1843-ban alakult meg. Alapító tagjai voltak: **Greiner Lajos**, **Schwartz István**, **Kohn Illés**, **Bródy Jakab**, **Metzner Áron**, **Binét Sámuel**, **Márkusz Jakab**, **Schwarcz Wolf**, **Berger Ábrahám**, **Weisz Zechárjá**, **Schwarcz Dávid**. Az egylet megalapítása érdekében sokat fáradozott a szomszédos Verpelét hitközségének nagynevű főrabbija, rabbi **Jehosua Hákohén**.

A egylet célját az alapszabályok a következőkben

kozatát a szombat délutáni imából vett idézettel fejezi be: Isten egy és Izráel egy.

Megrázó és a magyar zsidóságon belül uralkodott szellemre jellemző az a vallomás, amelyet a sír szélén álló ősz vezér a Pro Palesztina Szövetség egri csoportjának alakuló gyűlésén tett. (Lásd az „Egri zsidók Cionért” című fejezetben.)

Kánitz Dezső 1932-ben halt meg 76 éves korában. Utóda volt az elnöki székben **Polatsik Jenő**, a Kereskedelmi r.t. vezérigazgatója. Auschwitzban pusztult el.

Dr. Schweiger Lázárt 1931-ben a nyitraiak hívták meg főrabbijuknak. Nyitráról hurcolták el a náci gyilkosok.

1932-ben **dr. Roth Emil** főrabbi került **dr. Schweiger Lázár** helyére. A fiatal főrabbi a budapesti rabbiképző végzettje volt. Tanulmányai során két évet töltött Jeruzsálemben, ahol az egyetemen és **Kuk** országos főrabbi híres jesiváján tanult. Rövid egri müködése folyamán forradalmasította az egri zsidó ifjúság nevelését. 1936-ban a győri kongresszusi izraelita hitközség rabbiszékét foglalta el. A magyarországi rabbik között ő hírdette legerőteljesebben a cionizmus tanait, propagálta az élő héber nyelv tanítását.

A legsúlyosabb napokban példamutatóan viselkedett. Amikor a cionista földalatti mozgalom emberei megjelentek nála Győrben, hogy megmentsék, nem volt hajlandó híveit cserben hagyni. A bevagonirozás előtt szombaton reggel — miután előző este állati sorba taszított híveinek az emberi méltóságról szónokolt — a csendőrök véresre verték és állandó ütlegelés közben hajtották végig az egyébként is halálra félemlített győri zsidók sorai előtt.

Ugyancsak a fővárosi rabbiképző végzettje volt **dr. Rácz Zoltán**, aki Enyingről került 1937-ben a statusquo hitközség rabbiszékébe. A legtragikusabb években állott

kedő, 60 iparos, 25 gazdálkodó, 24 magántisztviselő, 18 ügyvéd, 17 orvos, 7 tanító, 5 vállalkozó, 5 mérnök, 3 nagykereskedő, 2 köztisztviselő, a többi magánzó. Nagyobb szőlő-mintagazdaságokat vezettek: nagyecséri **Kánitz Dezső, dr. Pressler Árminné, dr. Grosz József, dr. Csillag Mórné, Czeisler Soma.**

A hitközség vezetősége 1929-ben: nagyecséri **Kánitz Dezső** elnök, továbbá **Fleischmann Vilmos, Biedermann Adolf, Kunovits Jenő, dr. Schwarcz Sándor, Ungár Ignác, Pollák Dávid, Weinberger Zsigmond, Haller Salamon, dr. Heimler Ede, Lőw Béla** és **Polatsik Jenő,** akik az elöljárói és egyéb tisztségeket töltötték be.

Az egri zsidóság legkiemelkedőbb vezető egyénisége minden kétséget kizáróan **Kánitz Dezső** volt. 1856-ban született Egerben. **Kánitz Lipót** gazdag földbirtokos és nagykereskedő fia volt. Egész fiatalon bekapcsolódott a város gazdasági életébe. 1894-ben megalapította az Agrár Takarékpénztár részvénytársaságot, amelynek haláláig elnökigazgatója volt. Ezenkívül 13 különböző kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági vállalatot létesített s ezzel nagyban hozzájárult Eger város és Heves megye gazdasági életének fellendítéséhez. Érdemei elismeréseképpen 1910-ben Ferenc József nemesi rangra emelte. Az egri zsidóság száz esztendejéből 40 éven át állott a statusquo hitközség élén. Felvilágosodott, liberális gondolkodásu ember volt, amellett — ahogy egy nyilatkozatában közölte — „müködésemben sohasem tértem el a hagyományos vallási felfogástól és ilyen módon sikerült olyan légkört teremtenem, melyben a testvér orthodox hitközséggel a legszebb egyetértésben müködünk együtt. Nem adom fel a reményt, hogy ez a harmónia előbb-utóbb a teljes egyesüléshez fog vezetni, ami lelkem leghőbb óhaja. Jelszavam mindig ez volt: sólaum, béke". Nyilat-

A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül harmincan haltak meg a harcmezőn. Az 1921 október 23-i budaörsi csatában elesett **Klausz Imre** főiskolai hallgató. Az emlékművet, amely az orthodox hitközség halottaival együtt 46 — a háborúban elpusztult — egri zsidó nevét örökítette meg, a templom előcsarnokában helyezték el.

A hitközség lélekszáma a háború után rohamosan csökkent. A fehér-terror, a numerus clausus, a Magyarországon egyre jobban eluralkodó társadalmi és gazdasági antiszemitizmus mind inkább megnehezítették az egri zsidók életét. Komoly zsidóellenes kilengésekre azonban Egerben a legnehezebb időkben sem került sor.

A zsidó lakosság lélekszámának és arányának alakulását a következő táblázat tünteti fel:

Év	Lélekszám és az összlakosság %-a	
1869	1370	7.2
1880	2328	11.3
1890	2396	10.7
1900	2642	10.2
1910	2674	9.5
1920	2559	8.9
1930	2128	7.0
1941	1787	5.5

1924-ben a régi templom épületét, amely 1913 óta üresen állott kultúrházzá alakították át. Falait bibliai jeleneteket ábrázoló freskókkal diszítették. A kultúrház az elkövetkező években az egri zsidóság társadalmi életének központja lett.

1929-ben a statusquo hitközséghez kb. 400 család tartozott. Adót 340 tag fizetett. A hitközségi tagok megoszlása foglalkozás szerint a következő volt: 80 keres-

Ugyanaz a monumentális stilus érvényesült itt, mint Baumhorn Lipótnak másik nagy alkotásánál, a szegedi templomnál, bár szerényebb határok között. A templom építése körül áldozatkászségükkel különös érdemeket szereztek: nagyecséri **Kánitz Dezső** hitközségi elnök, **dr. Schweiger Lázár** főrabbi **Ungár Ignác, Alföldi Mór, Czeisler Zsigmond, Fretényi Manó, Grosz Jakab, Kánitz Lipót, Kánitz Ödön és neje, Knöpfler Bernát, Pressler Ferenc** tb. hitközségi elnök, **Révész Péter, Salamon Miksa, Setét Sándor, dr. Schwarcz Soma Ungerleider Lajos, Weinberger Zsigmond, Weisz Fülöp, Buchhalter Bernát, dr. Schossberger Soma, Polatsik Jenő.** Az építés 1911-ben kezdődött és 1913 augusztusában fejeződött be. Az építkezésnél szigoruan ügyeltek a szombat szentségére. Az almemort a templom közepére állították. A templom építése 300.000 koronába került. Ehhez a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nagyobb kölcsön- és segélynyujtással, magánosok 15.000 K. adománnyal és az eladott templomszékek megszerzői 51.000 koronával járultak hozzá.

Az avató ünnepélyen a szomszédos hitközségek képviselőin kivül részt vettek: **Kállay Zoltán** főispán, **Maizik Viktor** alispán, **Jankovich Dezső** polgármester, a főszolgabíró, több kanonok a római katholikus egyház képviseletében, két református lelkész, a városi főjegyző, magasrangú katonatisztek, a cisztercia főgimnázium igazgatója, a főreáliskola igazgatója, törvényszéki bírák, stb. stb. A templomavató beszédet **dr. Hevesi Simon** pesti főrabbi tartotta, a kántori teendőket **Quartin Szável** pesti főkántor látta el kórusával.

A templomavatás — a történelmi események így hozták magukkal — a hitközség békés fejlődésének csúcspontját jelentette. Egy éven belül kitört a világháború.

jellemző, hogy a múlt század végén alakult Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak Egerben 32 tagja volt, több mint az akkori Nagymagyarország bármelyik nagy vidéki hitközségében.

Dr. Schwarcz Miksa főrabbi 1902-ben meghalt. A megüresedett rabbiszéket 1904-ben a nagytapolcsányi születésű **dr. Schweiger Lázár** töltötte be, akinek édesapja, rabbi **Jicchák Schweiger** a híres nagytapolcsányi jesiva vezetője, a Birkát Jicchák (Jicchák áldása) című homiletikai mű szerzője volt.

Dr. Schweiger Lázár tanulmányait Frankfurtban és a berni egyetemen végezte. Széleskörű tudományos munkát folytatott az ethnológia és a néplélektan terén. Ezirányú tanulmányaival a külföld szakköreiben is ismertté tette nevét. Magyar nyelven írt tanulmányai a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványában, az Ethnográfiában jelentek meg. Könyveit többnyire két nyelven — magyarul és németül — írta meg. 1905-ben egy társasutazás keretében a Szentföldön járt. Élményei és tapasztalatai nyomán a zsidóság társadalmi átrétegeződésének buzgó híve lett és ebbeli meggyőződését templomi beszédeiben gyakran hangoztatta.

Dr. Schweiger főrabbi felesége széleskörű szociális tevékenységet fejtett ki az ország határain kivül is. Alapító tagja volt a National Council of Women-nek. Az első nő volt a világon, aki — 1914-ben — megkapta a Nemzetközi Vöröskereszt ezüst-érmét a háborús hadiékítmény nagyszalagján. Részt vett a WIZO (Cionista Nők Világszövetsége) kongresszusain és később az európai zsidó gyermekek megmentésére alakult Aliját Hánoár megszervezésében.

1913 szeptember 18-án avatták fel a hitközség új templomát, amely nagyecséri **Kánitz Dezső** kezdeményezésére, **Baumhorn Lipót** műépítész tervei alapján épült.

Fülöp, Kohn Salamon, Grünfeld Jákov, Blumberger József, Klein Mór, Deutsch Mihály, Weisz Ignác, Kaff Pinchász, Deutsch Károly, Kellner Lajos, Klein Jónás.

Az utolsó tisztikarban elnök volt **dr. Fischer Lajos**, alelnök **Katz Salamon**, gondnokok **Ehrenfeld Mór** és **Holländer Bernát**, pénztáros **ifj. Schwarcz István.**

A STATUS QUO ANTE HITKÖZSÉG

A hitközség első rabbija **J. M. Kohn** volt. Nevén kívül semmi közelebbit nem sikerült róla megtudnunk.

1888-ban került a hitközség rabbi székébe a fiatal **dr. Schwarcz Miksa**, aki abban az esztendőben végzett a pesti rabbiképzőben. Beiktatásáról az Egyenlőség részletesen beszámolt. A templom előcsarnokában **J. Margittai** rabbihelyettes hébernyelvű beszéddel fogadta, a díszgyűlésen **dr. Schönberger Soma** üdvözölte. A templomban a megyei és városi hatóságok is képviseltették magukat. A katholikus klérus az ünnepélyes beiktatásról távol maradt, mivel ezen a napon XIII. Leo pápa jubileumát ünnepelte. A százteritékes banketten **Rotschild Ármin** alelnök, **Müller Lázár** tanító, **Fischer Soma, dr. Alföldi Mór, Klein Ignác, Barna Manó** és az ifjúság nevében **Schwarcz Sándor** mondtak pohárköszöntőt.

Dr. Schwarcz Miksa Efráim Kohen budai rabbi életéről és munkásságáról írta doktori disszertációját.

1896-ban a hitközség elöljáróságát a következők alkották: **Pressler Ferenc** elnök, **Kánitz Dezső** alelnök, **Spieler Ferenc** ellenőr, **ifj. Breuer Mór** pénztáros, **Rosenberg József** és **Salamon Miksa** gondnokok, **dr. Schönberger Soma, Kohn Jakab, Braun József, Czeisler Zsigmond** és **Greiner Arnold** elöljárók.

Az egri zsidóknak a zsidóság iránti érdeklődésére

tagjai meglátogatták az idegenben tanuló és szabadságra hazaérkező jesivanövendékeket, megajándékozták őket és elbeszélgettek velük tanulmányaikról.

A hitközség jegyzője előbb **Reiss Dániel**, majd **Benedikt Nándor** s végül **Blasz Dezső** volt.

Kántorait mindig jól megválogatta a hitközség. **R. S. Klein**, után **r. Mordecháj Feldmann**, majd **r. Mose Schulhof** s végül **r. Chájim Joszéf Gottlieb** látták el a cházán szolgálatát. **R. Mordecháj Feldmann** a huszas évek végén Pozsonyba költözött. Onnan a szlovákiai zsidók deportálása elől régi hívei között Egerben keresett és talált menedéket. Velük együtt indult azután az utolsó útra, a szörnyű vég felé.

Az előimádkozó-metsző állását a hitközség alapításától kezdve 50 éven át **r. Mose J'hosua Blasz** töltötte be. Ő volt a környék mohelja is. Kis mohel-könyvecskéjében többezer név szerepelt, azoké, akiket ő vett fel Ábrahám ősapánk szövetségébe. Utóda az előimádkozó-metsző tisztségében **r. Mose Dávid Hálévi Billitzer** volt, aki hitközségével együtt pusztult el Auschwitzban.

A sámás teendőit hosszú időn át a népszerű **Weiser** bácsi, **r. Jákov Weiser** látta el. Utána ebben a munkakörben **Rubin Izidor** működött.

A hitközség világi vezetői is mindenkor szem előtt tartották az orthodoxia célját: őrködni a vallási törvények és hagyományok megtartása felett. Az első világháború előtt **Ungerleider Soma**, utána rövid ideig **r. Náftáli Schwarcz** töltötte be a hitközségi elnök székét. A háború idején **Lusztig Ignác**, a huszas években **Reiner Adolf** volt a hitközség elnöke. Az elöljárók tisztségének és egyéb feladatoknak ellátásában az idők folyamán fontos szerepet betöltő hitközségi vezetők közül a következők nevét sikerült feljegyezni: **Binéth Zsigmond, id. Schwarcz István, Deutsch Áron, Fischer Gerson, Pollák**

A rabbihelyettes-dáján tisztségét több mint 50 éven keresztül töltötte be rabbi **Jicchak Kaff**. Puritán, aszkéta életmódjáról, a vallási szabályok szigorú értelmezéséről és rigorózus betartásáról volt ismeretes. Szerénységére jellemző, hogy felettesének, a nála fiatalabb főrabbinak véleményét akkor is elfogadta, utasításait akkor is hiven teljesítette, ha nem értett vele egyet. Tóramagyarázatait L'kitát **Jicchák ben Ávrahám** (Szemelvények) című művében gyűjtötte össze. A Gondviselés megkímélte attól, hogy hitközsége tragikus sorsában osztozzék. 1929-ben hunyt el 84 éves korában.

Szoros kapcsolatot tartott a hívekkel a főrabbi fia, rabbi **Mose Schreiber**, akit 1915-ben választottak meg a dáján tisztségére. Ő idős társával, rabbi **Jicchák Kaffal** együtt minden nap részt vett a templomban a reggeli és esti imákon. Szombat délután a bét hámidrásban „perek"-et magyarázott. Szívén viselte a hívek minden ügyét-baját. Mindig mosolygós arca, közvetlen modora révén közszeretetre tett szert. Responsuma Jád Szófér (Tóramásoló keze) címen került kiadásra.

Az orthodox hitközség kétosztályos Talmud Tóra iskolát tartott fenn, amelynek tanítói közül **r. M. Hirschler**, **r. M. Wiener**, **r. Mose Jehuda Greiner**, **r. Eliezer Hoch**, **r. Smuel Löwinger** és **r. Daniel Perlzweig** nevét sikerült feljegyeznünk. A J'szod Hatora egylet a hitközség támogatásával egy magasabbfokú talmudiskolát tartott fenn.

A Sász Chevra egylet tagjai esténként összegyűltek a hitközség irodájában, ahol a mincha és a mááriv ima között **r. Náftáli Schwarcz**, később **r. Jicchák Eisik Rosenberg**, majd pedig **r. Solem Pollák** vezetésével talmudot tanultak. Az egylet tagjai ezenkívül felosztották egymás között a Talmudot és így kollektív módon Egerben minden esztendőben áttanulmányozásra került az egész Talmud. Kedves szokás volt, hogy a Sász Chevra

r. **Jákov Grünfeld** vezetésével egy kis chaszid csoport. Sikerült megalakítaniuk a hitközségen belül a „selymesek" minjanját. A strámli azonban nem honosodott meg az ő körükben sem.

A Rebe határtalan tiszteletnek örvendett hívei körében. Évente kétszer tartott templomi szónoklatot: a jom-kipur előtti és a peszach előtti szombaton. Hívei között a templomban ezenkívül csak az ünnepeken jelent meg. Híres jesivát vezetett. A hétköznapi és a szombati imákat általában tanítványai körében, a bét hámidrásban végezte. Jesivájában az ország minden részéből származó ifjak tanultak.

A tudós főrabbi sokat dolgozott apja és nagyapja műveinek kiadásán. Saját kutatásainak eredményeit a háromkötetes Hitor'rut T'suva (Buzdítás megtérésre) és a Sir Maon (Égi dal) című művekben adta ki — szerénységére jellemzően — névtelenül. Irodalmi buvárkodása közben sokszor egész nap t'filinben ült s ezeket csak akkor rakta le, amikor látogatója érkezett. Utolsó éveiben, amikor látása meggyengült, felolvastatta magának a tanulmányozandó szöveget és ahhoz fűzte magyarázatait.

Ebben az időben már járni sem tudott. Egy hordozható karosszékben ült. Családja önfeláldozó tagjai és odaadó hívei ebben hordozták a gettózás nehéz napjaiban, a szenvedések kerecsendi útján végig a vagonig, amely a fékevesztett gonoszság parancsára a gázkamra és a krematórium felé vitte a 96 éves szentéletű főpapot, aki 64 éven át volt a magyar orthodoxia dísze, hitközségének büszkesége.

Áldott emlékére unokája, rabbi **Jochanan Schreiber** „Ohel Simon mé-Erlau" néven nagy jesivát alapított Jeruzsálemben, ahol mélyen vallásos szellemet szívnak magukba a világ minden tájáról ott összesereglett ifjak.

elnök, **Rotschild Ármin** gondnok, továbbá **Greiner Arnold, Roth Zsigmond, Hoffmann Sándor, dr. Schwarcz Arthur** ügyvéd és **ifj. Fischer Mór** iskolaszéki tagok.

AZ ORTHODOX HITKÖZSÉG

Az országban többnyire már 1871-ben megalakultak a kongresszusiaktól magukat szigoruan elkülönítő orthodox hitközségek. Egerben ez a folyamat tíz esztendővel később következett be. A különválás oka valószínüleg az elhunyt **J. H. Weiss** helyére megválasztandó rabbi személye körül felmerült vita volt. A hitközség többsége rabbiképzőt végzett, modern hitszónokot akart, a kisebbség továbbra is a hagyományokhoz szigoruan ragaszkodó rabbit óhajtott a hitközség élén látni.

Első — és a tragikus vég folytán — egyetlen főrabbijuknak az orthodoxok a tudományosságáról híres **Schreiber Simont,** a „Chátám Szofér" néven világhírű pozsonyi rabbi unokáját, a „K'táv Szofér" fiát választották meg. A szájhagyomány szerint lovasbandérium várta a vasútállomáson. A templomban **rabbi Jiszrael Wexler** és rabbi **Jicchak Kaff** fogadták az új főrabbit. Egerbe való megválasztása előtt hat éven át Oroszországban tartózkodott, ahol alkalma volt a chaszidizmust közelebbről megismerni. Nem is ellenezte oly élesen ezt a népi mozgalmat, mint elődje. Ő is féltékenyen őrködött azonban hitközsége „oberlandi" szellemén. Nem engedte meg, például, hogy a szimchat-tórai körmenetek alkalmával a tóratekercsekkel a kézben chaszid módra táncoljanak. Szigoruan ellenezte a chaszid községekben honos u.n. szefard imarend bevezetését stb. Hitközségének tagjai számára a chaszidizmus szelleme egyébként is teljesen idegen volt. Csak a huszas évek végén szervezkedett

közé tartozik, a hitközség annak fenntartására a jövőben is szívesen hoz áldozatot.

1868 után a tanítási nyelv már kizárólag magyar volt. A német nyelvet csak a harmadik és a negyedik osztályban tanították heti 2—2 órában. 1887-ben egy „Szegény tanulókat felruházó egyesület" alakult, amely minden évben legalább 12 szegény fiút látott el téli ruhával. A szegény leányokat az Izraelita Nőegylet ruházta fel.

A vallási ismereteket heti 6—8 órában tanították. Bibliatörténeten kívül biblia- és imafordítást is tanították. Szombaton és ünnepnapokon nyilvános istentiszteletet tartottak, amelyeken a tanítók felváltva magyarázták a megfelelő tóraszakaszt. A város többi iskoláiban a hitoktatást a rabbi és a tanítók látták el.

1895-ben 262 tanulója volt az iskolának. A tandíj 80 krajcár — 1 forint 40 krajcár volt. A tanulók 40%-a tandíjmentességet kapott. Az iskola fenntartása évente 4200 forintba került, amelyből 2200 forintot a hitközség pénztárából, 1800 forintot tandíjakból, 200 forintot pedig az adóhivatal által behajtott iskolaadóból fedeztek. Ugyanakkor a hitközség egész költségvetése 13.000 forint volt. Az iskola fennállása óta a század végéig sem állami, sem másféle segélyben nem részesült.

Az iskola egykori tanítói voltak: **dr. Schönberger Lázár, Knöpfler Lipót, Deutsch Soma** és **Hahn Vilmos.** 1896-ban a következők alkották a tanító-testületet: **Lakner Mór** igazgató 1855 óta, **Müller Lázár** 1861 óta, **Weisz Soma** 1880 óta, **Földes-Czigler Teréz** 1882 óta és **Jólesz-Lakner Johanna** a női kézimunka tanítónője 1857 óta. A férfitanítók évi fizetése 700 forint, a tanítónőé 600 forint, a kézimunka-tanítónőé pedig 400 forint volt.

Az iskolaszéket 1896-ban a következők alkották: **Dr. Schönberger Soma** elnök, **dr. Schwarcz Miksa** rabbi, al-

ben négyosztályú „főelemi iskolá”-vá bővült, amelyben négy férfitanító és egy női kézimunka-tanítónő volt alkalmazva. A fenntartási költségeket kezdettől fogva részben a befizetett tandíjakból, de nagyobbrészt a hitközség pénztárából fedezték. Az iskola nyolc éven át egy bérházban volt elhelyezve. 1863-ban a hitközség Grünbaum József akkori hitközségi elnök vezetése alatt saját telkén szép új iskolaépületet emelt négy tágas tanteremmel. A tanítási nyelv kezdetben részint magyar, részint német volt. A bibliát németre fordították, a beszéd- és értelemgyakorlatok magyarul folytak. Az ötvenes években az akkori elöljáróságnak nem csekély küzdelmébe került, hogy iskolájában a magyar nyelv tanítását a hatóságokkal szemben megvédje. Kiváltkép **dr. Haas Mihály** akkori kerületi főigazgató — később kassai püspök — valahányszor az iskolát meglátogatta, a magyar nyelv tanítása miatt a tanítókat megdorgálta. „Wozu brauchen Sie diese Küchelsprache? Sie sind doch Kaufleute und als solche sollten Sie nur die deutsche Sprache pflegen!” A hetenkinti tanórák száma 32 volt; ezekből 12 órát a magyar, 12 órát a héber és 8 órát a német tantárgyak tanítására fordítottak. A nagyszünidőt a nagyünnepek idején, szeptemberben és októberben tartották.

1868-ban az új népoktatási törvény életbeléptetésekor a városi hatóság azt ajánlotta a hitközségnek, hogy iskoláját adja át a városnak, hogy azt a városi iskolákkal együtt felekezetnélküli iskolává alakítsa át. **Dr. Schönberger Soma** iskolaszéki elnök javaslatára a hitközség elöljárósága az ajánlatot elutasította. A határozat indokolásában az elöljáróság megállapítja, hogy nemcsak felekezeti szempontból akarja a jövő nemzedék nevelését — mint eddig — biztosítani, hanem miután az iskola minden tekintetben a megye legjelesebb iskolái

vőre nézve megtiltotta, hogy az érseki nyomdát ily izgató röpiratok nyomására felhasználják.

Az 1868—69-ben lezajlott magyar zsidó kongresszus után kettévált az ország zsidósága. Külön szervezetbe tömörültek a haladók, a neológok és külön szervezkedtek a hagyományhoz szigorúan ragaszkodók, az orthodoxok. Az egri hitközség egyik szervezethez sem csatlakozott. A kongresszus előtti helyzet — a status quo ante — fenntartása mellett szállt síkra.

A hitközség egysége később mégis felbomlott. 1877-ben a tagok egy része neológ hitközséget akart szervezni. A hagyományhű tagok ellenzésén ez a törekvés meghiusult ugyan, a heves viták azonban odáig fajultak, hogy a főrabbival az élen kb. harmincan elhagyták a templomot és a gőzmalom területén **Schwarcz István** által rendelkezésre bocsájtott helyiségben külön imaházat rendeztek be. Ez volt a későbbi orthodox hitközség alapja. **J. H. Weiss** főrabbinak 1879-ben bekövetkezett halála után meg is alakult az autonom orthodox hitközség. A templom és az iskola a statusquo hitközségé maradt, az orthodoxok új templomot építettek maguknak a Káptalan utca elején.

AZ ISKOLA

Az egri izraelita elemi iskolát 1855-ben alapították. Azok közül, akik az iskola létrejöttén buzgón fáradoztak, különösen három férfi érdemli meg, hogy nevüket megörökítsék: **Schwarcz István** akkori hitközségi elnök, **dr. Schőnberger Soma** iskolaszéki elnök és **Décsy Mór. Dr. Schönberger Soma** még a század végén is mint iskolaszéki elnök működött.

Az iskola három osztállyal nyílt meg, de már 1859-

egri érsek védelme alatt egy kolostorban talált menedéket. Később mégis elfogták, Bécsbe hurcolták, ahol hosszú ideig vizsgálati fogságban sínylődött. A törvényszék végülis felmentette. A megpróbáltatások aláásták a főrabbi egészségét. Erre mutat legalábbis a Chevra Kadisa 1853. évi pénztárkönyvében található feljegyzés, amely szerint az egylet pénztára **dr. Brünauer Dávid** orvost a főrabbi huzamos gyógykezeléséért 3 darab arany honoráriumban részesítette.

1862-ben **J. Grünbaum** hitközségi elöljáró egy 26 oldalas röpiratot adott ki, amelyből kitűnik, hogy a rabbi és hitközsége között állandóan feszült volt a viszony. A viszály többször foglalkoztatta a világi hatóságokat, a szomszédos hitközségek rabbijait, sőt még a csendőrséget is. Életének utolsó éveiben a hitközségi tagok megakadályozták a rabbit templomi ülése használatában is.

A fenti röpiratból megtudjuk, hogy fennállásának első két évtizedében a hitközség alkalmazottjai voltak: **M. H. Goldzieher** rabbi-helyettes és hitszónok, **Josef Stiller** hitoktató, **B. Flaschner** és **Hermann Lisser** metszők, **Jakob Schwarcz** templomszolga.

Röviddel a hitközség megalapítása után felépült, közvetlenül az Eger patak partján a templom, az az épület, amelyet a húszas években kultúrházzá alakítottak át. 1855-ben megnyílt a négytanerős népiskola. 1858-ban 861 zsidó lakott Egerben és 680 a környéken. 1869-ben 1370 volt az egri zsidó közösség lélekszáma, a város lakosságának 7.2%-a, 1880-ban már 2328 lélek, 11.3%.

A zsidók súrlódásmentesen illeszkedtek be a város életébe. Az országszerte nagy port felvert tiszaeszlári per hatása bizonyára Egerben is érezhető volt. Amikor Samassa érseknek tudomására jutott, hogy az antiszemita röpiratok egy része az érseki nyomdából kerül ki, a jö-

részes kiírása: Miután a folyamodó **Schwarcz István Sidó** folyamodásához csatolt oklevelekkel mindazt, hogy Tek. Ns. Borsod vármegyébe kebelezett Sály helységben született, mindazt, hogy becsületes magaviseletű, hitelesen beigazolta, 1840. évi 29. Törvénycikkely értelmében az Eger városa kebelében való lakhatás nekie megengedtetik s kérelemlevele a mellé csatolt 6 db. bizonyságlevelekkel összesen 7 darabokban Érseki Eger Város Bírájához és Tanácsához általtétetni rendeltetik".

Az első „Sidó" így hát letelepszik Egerben. Most már mind több „Sidó" jelentkezik letelepedési engedélyért, amit meg is kapnak 25 pengő forint befizetése után.

Már 1841-ben megszervezik a hitközséget. Alapítói voltak: **Schwarcz István** gőzmalomtulajdonos, **Metzner Áron** bőrkereskedő, **Pressler Sámuel** szeszgyáros, **Bródy Jakab** gabonakereskedő (az író **Bródy Sándor** apja), **Binéth Sámuel** gazdálkodó. 1843-ban 27 taggal megalakul a Chevra Kadisa is.

A hitközség első rabbija **Josef Hirsch Weiss** volt. Negyvenéves korában 1846-ban került az egri rabbiszékbe Nyitra megyéből s mint a Felvidéken uralkodó u.n. „oberlandi" orthodox szellem buzgó képviselője hevesen ellenezte a chaszid mozgalmat és a vallási reformra irányuló mozgalmat egyaránt. Érdekes megjegyezni, hogy a vakbuzgóan orthodox főrabbi fia, rabbi **Áháron Weise** a new-yorki konzervatív irányzatu Jewish Theological Seminary egyik alapítója volt, ennek fia pedig, **Stephen S. Weise** reform rabbi, a cionizmus amerikai úttörője, kora egyetemes zsidóságának kiemelkedő vezéregyénisége lett.

J. H. Weiss rabbi a magyar szabadságharc híve, a magyar függetlenségi mozgalom lelkes szószólója volt. A szabadságharc leveretése után menekülnie kellett. Az

Egerből megszökött zsidóról szól. Nem valószínű, hogy ez a zsidó Egerben lakott, csak ott volt elzárva.

1719-ben a megyéhez intézett királyi rendeletből kitűnik, hogy **Oppenheimer Emánuel** zsidó főintézőnek gabonaraktára volt Egerben. Bizonyos, hogy ő maga nem lakott a városban.

1767 április 27-én Eger, Heves és Külső-Szolnok megyék jelentik a m. kir. helytartótanácsnak, hogy a megye területén zsidó nem lakik.

Valószínű, hogy a 18. század végén és a 19. század elején a liberalizáló törekvések nyomán könnyebben kaphattak zsidók hosszabb időre szóló tartózkodási engedélyt Egerben. **Fischer Simon** az első zsidó, akiről tudjuk, hogy 1825 körül letelepedésre kért engedélyt és 1832-ben **Schwarcz Náftálival** együtt **Pyrker** érsek ajánlására meg is kapta. A város szélén, a Maklári hóstya végén lakhattak. **Fischer** szeszfőzéssel foglalkozott, **Schwarcz** bőrcserzéssel.

AZ EGYSÉGES HITKÖZSÉG

1840-ben lépett életbe az a törvény, amely biztosítja a zsidók számára a letelepedés jogát Magyarország egész területén. Addig a zsidók általában az Eger-környéki falvakban — Kerecsenden, Felsőtárkányon, Bükkzsércen, stb. laktak s onnan jártak be Egerbe ügyeik elintézésére.

1840 december havában nyujtja be az első zsidó, a sályi születésű **Schwarcz István „Pyrker János László** egri érsek őexcellenciájához, kegyes és kegyelmes pártfogó urához" kérvényét az Egerbe való betelepedése iránt, amelyet a következőképpen intéznek el: „Az 1841 január másodikán a Nagyméltóságu Egri Kettős Uraság részéről Egerben tartott közös Tanácskozás Jegyzőkönyvének

együtt távoztak. Magas katonai poziciókat is betölthettek. A nógrádi magyarok „az Eghri Sidó Memhet Passá”-ra panaszkodnak egy átiratban, akinek katonái emberben és vagyonban súlyos károkat okoztak nekik.

Rabbi Szimchá Kohen budai rabbi 1660-ban említi Egert, mint olyan hitközséget, amelyben válólevelet, get-et, állítottak ki.

Dr. Márton Lajos jeruzsálemi történész szerint az egri vár falán és a jeruzsálemi városfalon azonos építész-jelek találhatók. Feltehető, hogy ugyanazok az építészek, akik 1536-ban a jeruzsálemi óváros falát felépítették, 25—30 évvel később az egri vár megerősítésén dolgoztak.

A törökök kiűzése után nem sok zsidó maradhatott Egerben. **Batthyányi Ádám** valamelyik alkalmazottjának 1693. évi számadáskönyvében még szerepel egy tétel: „Egri Sidó pénzi f. 500. d.”, de már egy 1695-ben **Fenessy György** egri püspök, mint földesúr és Eger városa közt létrejött megállapodás szerint eretnekek — valószinüleg reformátusok — és zsidók a városban nem lakhatnak.

A fenti megállapodást igyekeztek az egriek szigoruan betartani. Erre utal 1701-ből az az átirat, amelyben I. Lipót király az egri püspöknek erélyesen megparancsolja, hogy bocsássa szabadon azt a két magyarbródi zsidót, akiket ártatlanul börtönbe vetettek és gondoskodjék arról, hogy se személyükben, se vagyonukban kárt ne szenvedjenek. Ezek a zsidók már azelőtt éveken át kereskedtek a városban és az ottani kamarai tisztviselőkkel serfőzde üzemeltetésére szerződést kötöttek. Feltehető, hogy az említett zsidók nem laktak, nem is lakhattak a városban és túllépték azt az 1—2 napot, amit ügyeik rendezésére engedélyeztek számukra.

Egy 1715-ből származó okmány egy csődbejutott és

ELŐTÖRTÉNET

Valószínű, hogy Egerben évszázadokkal ezelőtt már éltek zsidók, de ezt tényként, az itt-ott fellelhető okmányok nem bizonyítják kétséget kizáró módon.

Az első nyom 1420-ra vezet vissza. Régi magyar kútforrások ebből az esztendőből említik egy rabbi **Azriel** ha-egri nevet, „aki írt az év minden napjára dicséretet és éneket." Szövegkritikusok azonban valószínűnek tartják, hogy a névben elírás történt és „ha-egri" helyett „ha-ezri" olvasandó.

Csetneki András egri várnagy 1465-ből származó végrendeletében felsorolja értéktárgyait, amelyek egy **Joszé** nevű zsidónál vannak.

1560-ban és 61-ben **Verancsics Antal** egri püspök Bajorországból és Morvaországból hozat üveggyártó zsidókat az egri várban álló és valószínűleg az 1552-es ostromban megsérült épületek ablakainak beüvegezésére.

Érdemes megemlíteni, hogy ugyanez az egri püspök 1567-ben Konstantinápolyban tárgyalt **Don Joszéf Naszi** naxosi herceggel, a szultán zsidó miniszterével, akit **Miksa** császárnak küldött jelentésében melegen méltatott. Feltehető, hogy Verancsics püspök szívesen látta zsidók letelepedését székvárosában.

A török hódoltság idején a megszállt területen s így Egerben is Spanyolországból 1492-ben kiűzött és az ozmán birodalomban menhelyre talált zsidók telepedtek meg. Spanyol nyelven beszéltek, a szefárd ritust követték. Községet alkottak, vallási kérdéseikben Konstantinápoly és Szaloniki rabbijai döntöttek. Jó soruk volt. Bérleteket bírtak, államhivatalt viseltek, szabadon kereskedtek. A törökökkel jöttek és 1686-ban a törökökkel

1944 júniusának egy zivataros napján a város kivetette magából zsidó polgárait. A vallásos egri katolikusok számára a Via Dolorosa itt van Jeruzsálemben. A mi Via Dolorosánk az egri Ujvilág-utcában és Uszoda-utcában, a gettó helyén kezdődik és a 16 km-es kerecsendi országuton a téglagyárig, majd onnan a makléri vasutállomásig tart. Ezen az uton űzték kakastollas magyar pribékek szüleinket, testvéreinket, asszonyainkat, gyermekeinket a kínhalál felé. Eger város zsidó lakosságának apraja-nagyja, több mint másfélezer lélek szenvedte végig ezt az utat. És ezen a Via Dolorosán nem voltak Kirenei Simonok, akik a nehéz batyu terhén könnyítettek volna; nem voltak Veronikák, hogy a verejtékező homlokokat megtöröljék. Kárörvendő vigyor, vagy legjobb esetben részvétlen közöny kisérte őket volt egri polgártársaik részéről. Uristen, hogyan tudod ezt nekik megbocsájtani!?

Jeruzsálem, 5735/1974 chanukkáján.

Ehrenfeld Artur

BEVEZETŐ

Eger zsidósága nem különíthető el Magyarország zsidóságától. Felvirágzása és pusztulása egyaránt a magyar zsidóságéval azonos körülmények között ment végbe. Az egri zsidók élete részleteiben mégis különbözött minden más zsidó közösség életétől. Szellemi fejlődésükre nemcsak a templom és az iskola volt hatással, hanem az egri vár, a Bükk és a Mátra is. Nevelőik nemcsak a rabbik és a tanítók voltak, hanem az egész sajátos egri társadalmi környezet.

Az alábbiakban ezt az életet idézzük fel. Nem történettudósok írták ezt a könyvecskét és nem történészeknek szánták. (Távol hitközségi, városi és megyei archivumoktól, a helyi sajtó termékeitől, tudományos munka nem is lehetséges.) Magunknak írtuk, mintegy házi használatra, de főleg az utánunk következő nemzedéknek. Gyermekeink számára rögzítjük azt a világot, amelyben szüleink, nagyszüleink éltek, dolgoztak, boldogultak. Bemutatjuk intézményeiket, vezetőiket úgy, ahogy képük régi írásokból kihámozható és ahogy még élő emlékeinkből felénk tekintenek.

Egy évszázadon át élt és virágzott az egri zsidó közösség. Csodálatos, mit alkottak apáink e rövid idő alatt. Fellendítették az ipart és a kereskedelmet egy kisvárosban, amely éppen hogy lerázta magáról a feudalizmus gazdasági béklyóit. Minta-szőlőgazdaságokat létesítettek olyan emberek között, akik évszázadokon át művelték a mezőgazdaságnak ezt az ágát. A maguk körében vallási, kulturális és szociális intézmények egész sorát hozták létre és tartották fenn.

Bárha emberi és zsidó magatartásuk például szolgálna késő utódaiknak.

„Aki együtt szenved a közösséggel, részt kap annak vigaszából is". (Talmud)

Szerkesztették:

Ehrenfeld Arthur, Ábrahám Elkay, Jeruzsálem
Klein Tibor, Meir Z'ira, Kibuc Jasz'ur

EGRI ZSIDÓK

KIADJA
AZ EGRI ZSIDÓK EMLÉKBIZOTTSÁGA
Jeruzsálem, 1975

EGRI ZSIDÓK

EGRI ZSIDÓK

